

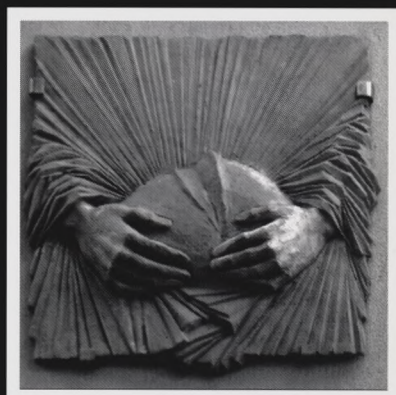
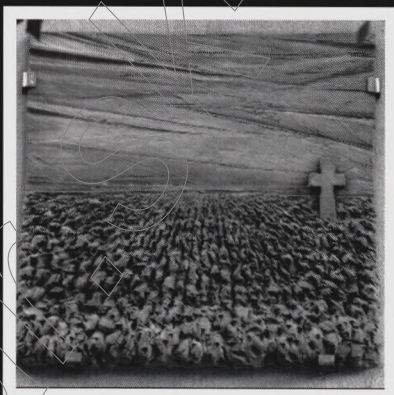
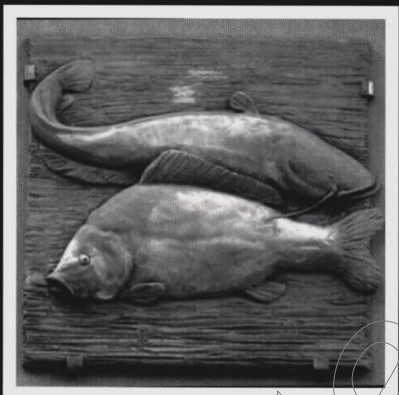
SZEGEDE

A város
folyóirata

19. évfolyam 10. szám
2007. október

Vigh László kerámia sorozata a Csongrád Megyei
Földművelésügyi Hivatal homlokzatán

SZEGED

Várostörténet, kulturális
és közéleti magazin
19. évfolyam, 10. szám
2007. október

Tartalom

- BATTHYÁNY - 200**
- 2 **Első miniszterelnökünk** (Portrévázlat Batthyány Lajosról) – *Urban Aladár*
- 6 **Áruló vagy áldozat?** (A nádor és a miniszterelnök) – *Gergely András*
- 10 **A miniszterelnök és hadügyminisztere** (Batthyány Lajos és Mészáros Lázár) – *Ács Tibor*
- 16 **”Mint Jupiter szobra...”** (Az alkotmányos monarchia miniszterelnök és a demokratikus miniszterelnök) – *Pelyach István*
- 20 **Két mérsékelt liberális** (Batthyányi és Klauzál) – *Marjanucz László*
- 24 **Aranykeretbe foglalt miniszterelnöki körlevél** (1848 Temesvárott és a Délvidéken) – *Szekernyés János*
- 28 **A forradalom mementői** (Kalandozás Kalmár Márton Batthyány-portréja apropóján) – *Tóth Attila*
- 35 **A ”legnagyobb magyar” mai olvasata** (Széchenyi naplója és a nagy szatíra) – *Rakonczai János*
- MŰVÉSZET**
- 38 **A vágyott tájak festője** (Zombori László jubileumi kiállításáról) – *Tóth Attila*
- NAPLÓ**
- 40 **Hajnali töprengések** (Arazs-bakarasz ; A pintes üveg) – *Trogmayer Ottó*
- IN MEMORIAM**
- 41 **Egy igaz emberről - négy tételben** «Negyven év a nemzet napszámában» részlet a befejezetlen Önéletrajzból- *Somfay László* ; Laci bácsi – *Bárdos Pál*; Az első (kissé kínos)találkozás – *Dobcsányi Ferencné* ; Forgó kerék – *Somfay László*
- 48 **”A bor emléke a pohárban”** (Petri Csathó Ferenc emléktáblájánál) – *Szepesi Attila*

A címlapon *Barabás Miklós* Batthyány Lajosról készített olajfestményének részlete. A borító 2. oldalán *Vígh László* kerámiasorozata a Csongrád Megyei Földművelésügyi Hivatal homlokzatán ; 3-ik oldalán a Batthyány-szobor avatása. A hátlapon *Kalmár Márton* szobrászművész Batthyány Lajos portréjával.

SZEGED

a város folyóirata
Megjelenik havonta

Főszerkesztő: **TANDI LAJOS**
Szerkesztőbizottság: *Benyik György, Gaskó Béla, Gyémánt Iván Gyüdi Sándor, Koczor György, Sándor János, Szuromi Pál, Veréb Simon* (fotó), *Zombori István*

Kiadja a Szegedi Ifjúsági Ház
Kulturális, Fejlesztő és Médiaközpont Kht.
6721 Szeged, Felső Tiszapart 2. Telefon: 423-638.
Felelős kiadó: **BOROS GYULA**
Szerkesztőség: 6721 Szeged, Dózsa György utca 2.
Telefon és fax: 62/540-811, e-mail: szegedszerk@freemail.hu
Készült az E-press Nyomdában
6722 Szeged, Jósika u. 27. Tel.: 62/424-964
Felelős vezető: *Engi Gábor*

ISSN 0239-1384

2007 **Batthyány**
emlékév

Első miniszterelnökünk

Portrévázlat Batthyány Lajosról

Ezernyolcszáznegyvenkilenc január első napjaiban a visszavonuló magyar seregek nyomában érkező osztrák csapatok harc nélkül elfoglalták Budát és Pestet. A forradalmi kormány és a nemzetgyűlés, valamint a minisztériumok munkatársai többnyire időben elhagyták a kiürített fővárost. A visszamaradott „kompromittáltak” őrizetbe vételét haladéktalanul megkezdzte az osztrák katonai rendőrség. Január 8-án este a pesti Károlyi-palotában Windischgrätz herceg, az osztrák seregek főparancsnokának közvetlen utasítására letartóztatták Batthyány Lajost, a magyar történelem első felelős minisztériumának elnökét is. A hír nagy megdöbbenést keltett szerte a fővárosban. Köztudott volt ugyanis, hogy december 31-én maga Batthyány javasolta az országgyűlésnek: menesszen küldöttséget a fegyverszünet kieszközlésére a Budához közeledő Windischgrätztól. Azt azonban még csak a jól tájékozottak tudták, hogy a gögös herceg nemcsak nem volt hajlandó érdemben tárgyalni, de a küldöttek egyikét, Batthyányt nem is fogadta! Az eset meglepte a volt miniszterelnököt, de amikor Deák Ferenc - aki maga is tagja volt az öttagú országgyűlési küldöttségnek - a menekülést ajánlotta Batthyánynak, ezt ő visszautasította. „Pár hitvány év miatt nem leszek szökevény!” - mondta Deák későbbi emlékezése szerint.

A volt miniszterelnök letartóztatásának hírére azonnal megindult a találgatás: túlbuzgóság vagy személyi bosszú áll Windischgrätz tette mögött? Voltak, akik tudták, hogy a márciusi napokban a herceg - akkor egyébként a cseh-morva területek katonai főparancsnoka - történetesen Bécsben tartózkodott, és részt vett az udvari körök megbízottainak és a magyar ellenzék vezetőinek megbeszélésein, ahol éles ellentétbe került Batthyányval. Mások értesültek arról a bécsi híresztelésről is, amely a volt magyar miniszterelnököt tette felelőssé Latour osztrák hadügyminiszter 1848. október 6-án bekövetkezett dicstelen haláláért. Az, hogy a bécsi októberi forradalom előkészítésével is őt vádolták, nem volt ismeretlen Batthyány előtt. Azt is tudta, hogy személye az udvari körök, elsősorban a december 2-án trónra lépett Ferenc József szülei: Ferenc Károly főherceg és Zsófia főhercegnő előtt gyűlöletes. Azt azonban nem tudta, hogy az új osztrák miniszterelnök, Schwarzenberg éppen ezekben a napokban fogalmazta meg utasítását, mely szerint a rebellekkel „kímélet nélkül”, Magyarországgal pedig mint „meghódított föld”-del kell bánni. Batthyány ekkor azt sem tudhatta még, hogy az osztrák kormány feje - egyébként Windischgrätz sógora - már elege bizonyítékok nélkül is meg volt győződve Batthyány bűnösségéről. Schwarzenberg számára Batthyány ellenzéki múltja, majd miniszterelnöki működése volt a bizonyítéka felségáruló magatartásának!

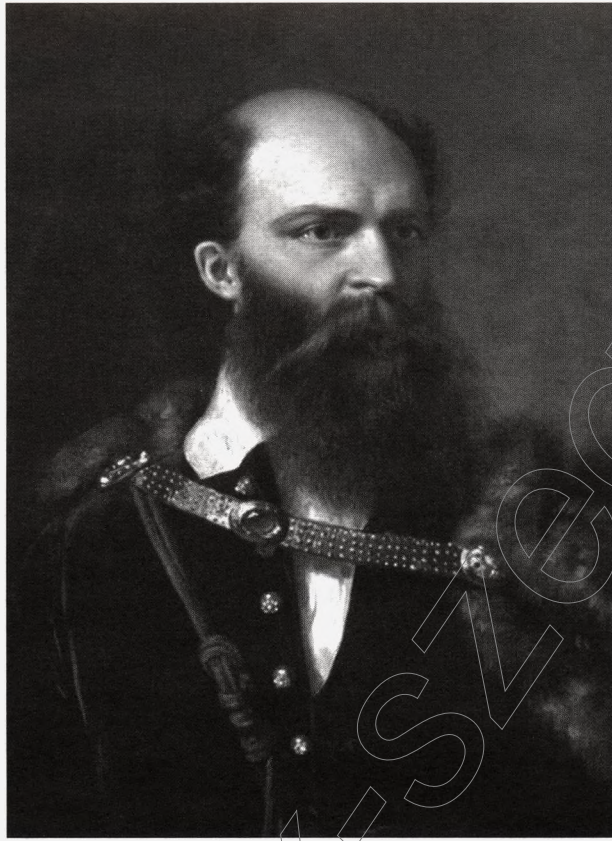
A kortársakat is, a későbbi nemzedékeket is foglalkoztatta az a kérdés, hogy miért gyűlölték a bécsi udvari és kormányzati körök Batthyányt - ha lehet - még Kossuthnál is jobban? A hajhatatlanul ellenséges magatartás gyökerei egy évtizeddel korábbra nyúltak vissza, az 1839-40. évi országgyűlés időszakára. Ekkor jelent meg először a pozsonyi főrendi táblán a 32 éves, világlátott és művelt, a mánások könnyelmű életével szakító Batthyány. A liberális reformeszmével telített fiatal főúr hamar népszerűvé vált az átalakulás

hívei között, akik - a titkosrendőri jelentések szerint - már ekkor Széchenyi mellé helyezték őt. Bécszet szinte az első pillanattól aggasztotta a vagyonos és szókimondó fiatal mánás fellépése, aki körül már formálódni kezdett az eddig nem is létező főúri ellenzék. Az 1843-44. évi országgyűlésen Batthyány már a főrendi ellenzék elismert vezérének számít. Nemcsak bátor hangú országgyűlési felszólalásai és a mánás kaszinóban elhangzott fejtegetései, hanem a lakásán folytatott baráti eszmecserék is foglalkoztatták ekkor már Sedlnitzky rendőrminiszter beszűgött. A fiatal gróf ugyanis leplezetlenül beszélt arról, hogy az állami bürokrácia nem képes ellátni feladatát, hogy a monarchia csak gyökeres átalakításokkal biztosíthatja jövőjét. De mindennél nyugtalanítóbb volt Bécs számára az a gondolat, hogy Magyarországnak a jövőben biztosítani kell az Ausztriától elkülönített kormányzatot. Batthyány már ekkor megfogalmazta azon elképzelését, amely szerint - az esedékes átalakulás után - hazáját csak az uralkodó közössége kell, hogy az osztrák örökös tartományokhoz fűzze.

Az 1840-es évek ellenzéki szervezkedésének fő alakja természetesen Kossuth Lajos volt. Batthyány és Kossuth között azonban már korán létrejött a kapcsolat, amikor a gróft sikerült megnyerni a magyar ipar fejlesztését célzó védegyeleti mozgalom számára. Batthyány elnöke lett az Iparegyesületnek, a Magyar Kereskedelmi Társaságnak, és komoly részt vállalt a Gyáralapító Társaság munkájában. A hazai ipar fejlesztésére irányuló erőfeszítésekkel Batthyány most már a bécsi udvari és a magyar konzervatív körök mellett az osztrák pénzarisztokrácia haragját is magára vonta. Azokét a körökét, amelyek - bár maguk is akarták a birodalom modernizálását, polgári átalakulását - hallani sem akartak arról, hogy az érdeküknek tekintett központosításból akár a magyar reformnemesség, akár más nemzet reformereinek kívánságára bármit is engedjenek. A gazdasági szervezőmunka csak bevezetője volt a politikai szervezkedésnek. 1845 végén Batthyány körül jött létre az ellenzék erőit tömörítő központi bizottmány, majd 1847 áprilisában Batthyány aláírásával jelent meg azaz értesítés, amely az Ellenzéki Kör megalakulását adta hírül. Amikor pedig hosszú előkészületek után, még azon a nyáron megjelent az ellenzéki erők közös nyilatkozata, annak a cenzúra megkerülésével publikált könyomatos példányai egy, Batthyány által titokban fenntartott sajtón készültek. Az ellenzék soraiban lévő nézeteltéréseket kikerülendő, a nyilatkozat csak a közteherviselést, a törvény előtti egyenlőséget, a képviseleti jog kiterjesztését, a kártérítéssel egybekötött, kötelező örökvaltság és az ösiség eltörlésének kérdését minősítette a reformkövetelések közül haladéktalanul megvalósítandónak. Az óvatos elvi nyilatkozatnál azonban ekkor már sokkal fontosabbak voltak a közelgő országgyűlési választások előkészületei. Batthyány fővárosi lakásán zajlottak azok a bizalmas megbeszélések, amelyeken az ellenzéknek az egyes megyékben követendő taktikájában és a követjelöltek személyében megállapodtak. 1847 őszének nagy eseménye a Pest megyei követválasztás volt, ahol Batthyány és társai - nem riadva vissza az anyagi áldozatoktól sem - szinte az egész megye tisztikarának akarata ellenére választási győzelemhez segítették Kossuth. Lajost.

Így került be az utolsó rendi országgyűlés követi táblájára a „vezérmege” képviselőjében a nemesi reformellenzék vezetője. Ismeretes, hogy a pozsonyi országgyűlést csak az 1848 februári francia forradalom zökkenetete ki az óvatos, félmegoldásokra törekvő viták kátyújából. A párizsi hírek megérkezése után, március 3-án Kossuth az országgyűlésen nagy beszédben javasolt alkotmányt „a birodalom különböző népeinek”, és sürgette, hogy annak hazai életbe léptetésével egy „minden idegen avatkozástól független nemzeti kormány” legyen megbízva. A március 13-i bécsi forradalom újabb lökést adott a fejleményeknek. Ismét Kossuth volt a kezdeményező, amikor követelte, hogy az országgyűlés „a maga politikáját fölemelje a körülmények színvonalára”, s azt, hogy ennek érdekében alakuljon felelős kormány. A követek egyetértését az eddig ellenálló főrendi tábla is viszhangozta, mivel ott - Batthyányék hívására sietve megjelentek az addig távol lévő, vagy időlegesen eltávozott ellenzéki főurak. Így született meg az a döntés, hogy a két tábla együttesen menessen küldöttséget az uralkodóhoz. A pozsonyi küldöttség március 15-én reggel, a pesti forradalom eseményeivel szinte egyidejűleg indultak Bécsbe. A hajóúton már elhatározták: a független felelős kormány engedélyezésével egyidejűleg Batthyány Lajos azonnali miniszterelnöki kinevezését is kérni fogják. Az engedelmeket Bécsben nehéz tárgyalások árán sikerült biztosítani. Az udvar ugyanis, a mindent elsöpréssel fenyegető forradalmi hullám közepette, nem merte vállalni a szembeszegülést. Batthyányt - királyi felhatalmazás alapján - az alkotmányos változásokkal egyetérténi látszó István nádor március 17-én nevezte ki miniszterelnöknek. A Batthyány által ajánlott, közismertenekekből álló kabinet kinevezésére azonban csak az udvari körök által megkísérelt újabb ellenállás kudarca, az új törvények szentesítése után került sor. A magyar történelem első alkotmányos kormánya 1848. április 11-én, az utolsó pozsonyi országgyűlés feloszlásával egyidejűleg lépett hivatalába.

Batthyány és miniszter társai nehéz helyzetben vették át az ország irányítását. A gondok nemcsak abból fakadtak, hogy merőben új történelmi viszonyok között: a jobbágyság felszámolásával, a közteherviselés, a törvény előtti egyenlőség, az új képviselői rendszer bevezetésével egy, a feudalizmusból éppen kibontakozó országban kellett - sokszor elégtelen tapasztalatok birtokában - az új kormányapparátust kiépíteni. A nehézségeket fokozták az 1847. évi általános európai ipari és kereskedelmi pangás további erősödése, az ércpénz eltűnése, a munkanélküliség növekedése. A forradalmi helyzet szerte Európában elbizonytalanította a gazdasági aktivitást, amit

Barabás Miklós olajfestménye

Magyarországon a jobbágyfelszabadítás, pontosabban annak a nemesség középrétegeit érintő anyagi kihatása (az ingyen munkáskezeknek és a jövedelem egy részének elvesztése) csak tovább növelt. Maguk az új törvények sem foglalkoztak kellőképpen olyan kérdésekkel, amelyek az évszázados birodalmi kapcsolatból fakadóan léteztek és megkívánták volna a tisztázást. Igaz, az áprilisi törvények elismerték az önálló magyar pénzügyminisztérium felállítását, de nem szoltak olyan fontos dolgokról, mint az államadósság, a jegybank, vagy a vámok kérdése. Ez lehetőséget adott Kossuthnak, aki üres államkincstárt vett át, hogy az állami bevételekkel és a hazai nemessércbányák jövedelmével rendelkezék. Mindez szinte az első pillanattól növelte a feszültséget nemcsak az

udvari, de az osztrák pénzügyi körökkel is. Hasonlóan bonyolult kérdés volt a márciusban Bécsben olyan nehezen elismert önálló hadügy is. Ezen a téren nehezebb volt a törvények magyar értelmezését szembeszegezni Béccsel, mivel a Batthyány-kormány hivatalba lépése - ellentétben más, a magyarországi igazgatást intéző korábbi kormányzati szervekkel - nem érintette az egész birodalmat behálózó bécsi központi katonai szervezet létét. A magyar honvédelmi miniszternek tehát, amint sikerült végre az észak-itáliai hadszíntéren álló ezredének parancsnokságát átadnia, együtt kellett működnie azzal a budai főhadparancsnoksággal, amely elsősorban Bécsből vette utasításait.

Mindezek a problémák természetesen nemcsak a szakminisztereket, hanem a kormány elnökét, Batthyány Lajost is érintették. Osztoznania kellett a gondokban nemcsak azért, mert a kabinet feje volt, hanem azért is, mert a Béccsel támadt ellentétek tisztázását nem lehetett az aulikus Esterházy Pálra, a „király személye körüli” miniszterre bízni. Ez a magyarázata annak, hogy elsősorban Batthyány volt az, aki a halaszthatatlan megoldást kívánó kérdések elintézésére Bécsbe, majd azt követően, hogy az uralkodó a császárváros népének haragja elől elmenekült, Innsbruckba utazott. Ha tudjuk, hogy a nyersen szokimondó, az udvari tisztségviselő, de még a főhercegi családtagokkal szemben sem sok tiszteletet mutató Batthyány kinevezését márciusban milyen erőfeszítéssel igyekeztek megakadályozni (és megtörtént még a nádornak sem bocsátották soha meg!), akkor elképzelhetjük, hogy milyen ellenállással találkozott ezen útjai alkalmával a magyar miniszterelnök. Nemcsak az általa képviselt kérdések, de hajthatatlan személyisége is ellenszenves volt az uralkodót körülvevő családtagok és tanácsadók előtt. Mindazok gyűlölték őt, akik a birodalom egységét és jövőjét féltették az országa alkotmányos különállását biztosítani kívánó magyar kormányelnöktől. Ezeknek a

körülményeknek a figyelembevételével kell tehát Batthyány májusi és júniusi útjának eredményeit értékelnünk.

Az elmondottakból nyilvánvaló, hogy a „birodalom egységét” a bécsi kormánykörök az első pillanattól a magyar pénz- és hadügyminisztériumok lététől és gyakorlatától féltették. A pénzügyek terén Kossuth - mint ismeretes - nagy lendülettel látott hozzá az önálló magyar pénzügyigazgatás kiépítéséhez. A hadügyek terén ez a feladat, a kinevezett hadügyminiszter tartós távolléte miatt, Batthyány Lajosra maradt. A katonaviselt miniszterelnök egyéniségéhez illő határozottsággal foglalt állást a sorra kerülő kérdésekben: rendelkezett, hogy a magyarországi katonai főparancsnokságok csak a magyar kormánytól fogadjanak el utasításokat, megtiltotta a katonai készletek szállítását az Itáliában visszatartott hadügyminiszter megérkezéséig, és mint törvényteleneket visszautasította a bécsi hadügyminisztérium kinevezéseit a magyarországi hadseregnél. Mikor a főhadparancsnokok válaszából világossá vált, hogy az osztrák kormányzat visszaélve az 1848: III. c. nyújtotta, neki kedvező értelmezés lehetőségével - nem utasította a magyarországi katonai testületeket a bekövetkezett alkotmányos változásoknak megfelelő magatartásra, 1848. május elején Batthyány Bécsbe utazott. Tíznapos távolléte Pest-Budán már találgatásokra adott alkalmat. Széchenyi, az aggodalmaskodó miniszter társ pedig, aki elítélte Kossuth és Batthyány önállósági törekvéseit, meg volt győződve, hogy visszatérve, Batthyány le fog mondani. A miniszterelnök azonban - kemény tárgyalások után - tárcájában olyan királyi kéziratokkal tért haza, amelyek az országban állomásozó katonaságot a magyar hadügyminiszternek rendelték alá. Ez a magyar álláspont győzelmét jelentette, és kortársi emlékezet szerint Batthyány ellen hangolta a közelmúltban kinevezett osztrák hadügyminisztert, Latourt is. A miniszterelnöknek ez az útja eszközölte ki egyben azon kéziratokat, amelyek Jellasics horvát bánt a magyar kormány iránti engedelmességre utasították. Ez utóbbiakat a június 10-én Jellasicsot hivatalából felfüggesztő, Batthyány innsbrucki útja idején aláírt királyi rendelet egészítette ki. Ez volt egyébként Batthyány utolsó sikere az udvarnál, amely azonban a kamarilla titkos ellenintézkedései miatt már teljesen hatástalan maradt. Batthyány tevékenysége természetesen nem merült ki a bécsi udvari és kormánykörökkel folytatott tárgyalásokban. A III. c. szövegének értelmében - ha a nyolc szakminisztérium valamelyikét nem vállalja - a minisztérium elnökének az volt feladata, hogy foglalkozzék a kabinetet érintő általános kérdésekkel és elnököljön a minisztertanácsi üléseken. A valóságban azonban másképp alakult a helyzet, mert már az április 19-i minisztertanács úgy döntött, hogy a nemzetőrség szervezését a miniszterelnökre bizza. Így a polgári forradalmaknak ez a jellegzetes intézménye 1848-ban nem a belügy- vagy a hadügyminiszter, hanem Batthyány közvetlen irányítása alatt állott. De ennél még fontosabb, hogy a délvidéki szerb mozgalmak hírére, május 15-én Batthyány elnökletével hozott határozatot a minisztertanács mozgósítási aljaként a későbbi honvédség zászlóaljainak toborzására. Ezeket a kezdetben „rendes nemzetőrség”-nek nevezett egységeket három évre fogadták, és Batthyány már az első pillanattól leszögezte, hogy azokat a rendes „katonai szabályok szerint” fogják kiképezni. Mindez nem kevesebbet jelent, mint azt, hogy Batthyány a nemzetőrségnek és honvédségnek mind szervezését, mind kiképzését saját ellenőrzése alatt tartotta, és csak a tábori szolgálatra rendelt

alakulatokat helyezte a honvédelmi miniszter parancsnoksága alá.

A honvédség hamar népszerűvé vált. Ez a magyarázata, hogy az 1848 júliusában összeült népképviselői országgyűlésen komoly pártolásra talált a gondolat: a kiállítandó új haderőt ne a régi, fekete-sárga szellemű haderő kötefében, hanem a honvédszászlóaljok mintájára szervezzék meg. A kormány tagjai előtt azonban ismert volt a bécsi nehezítés az új alakulatok miatt, ezért állottak el azok korábban tervezett szaporításától. 1848 augusztusában - amikor a hadügyi kérdésben dönteni kellett - a magyar forradalom helyzete már kritikussá vált. Míg a tavaszi és kora nyári hónapokban az európai fejlemények Batthyány és kormánya helyzetét erősítették - a franciamunkások júniusi felkelésének leverése, főleg pedig Radetzky itáliai győzelme után a helyzet a reakciónak, Bécsnek kedvezett. Ez a fordulat kiélezte a viszonyt nemcsak a baloldali ellenzék és a kormány között, de a kormányon belül is. Az az egyetértés, amely Kossuth és Batthyány között korábban fennállott, ekkorra megbomlott. Batthyány és a minisztérium többsége azon a véleményen volt, hogy a haderő kérdésében Bécs számára elfogadható javaslatra van szükség, mert az különben - királyi szentesítés híján - nem kerül végrehajtásra. Kossuth kompromisszumot ajánlott, amely a baloldal támogatásával többséget is kapott. Azonban a felemás javaslat sem nyert szentesítést. Az országra törő horvátokkal Pákozdnál a honvédek és a szeptember első napjaiban sietve toborzott önkéntes nemzetőrök, valamint a kormányhoz hű szerezeti alakulatok vették fel a harcot.

Batthyány magatartását nem a rövidlátás, a veszély fel nem ismerése sugallta. Augusztus 18-án Szalay Lászlóhoz, a frankfurti nemzetgyűlés magyar delegátusához küldött levele nem hagy efelől kétséget. „A reakció már nyíltan lép fel - írta Batthyány - és többé nem titkolja szándékát s terveit. Magyarország van kijelölve első áldozatául.” Mit akart mégis elérni Bécs iránti, eddig nem túlzottan hangsúlyozott lojalitásával? Batthyány a jelek szerint eredetileg arra törekedett, hogy a törvények pontatlan fogalmazását kormánya és hazája javára gyümölcsöztetve, a lehetséges legnagyobb önállóságot biztosítsa. Az 1848 nyarán Európa politikusai számára valószínűnek tűnő német egység segíteni látszott a Batthyány által már korábban kívánatosnak tartott tiszta perszonál unió: a csak az uralkodó közösségében megnyilvánuló kapcsolat létrejöttét Ausztriával. Most, az európai forradalmi erők sorozatos veresége után ennek reménye elenyészett és a délvidéki szerb felkelés, a horvát ellenszegülés, a kirobbanással fenyegető román mozgalmak közepette, még az Ausztriával való közvetlen összeköttetés veszélye is fenyegetett. Ezt Batthyány végzetesnek tekintette, és el akarta kerülni, vagy legalább elodázní. Ezért igyekezett az ellentéteket csökkenteni, a helyzet kiélezését elkerülni. A veszedelmesen közeledő összeköttetés megelőzésére még engedményekre is hajlandó volt; engedni azért, hogy a márciusi vívmányok egy részét megmentse. Ezért utazott a kormány jóváhagyásával, Deák Ferenc kíséretében augusztus végén Bécsbe. Az udvar és a bécsi kormányzat sietve elégtételt vett gyűlölt politikai ellenfelén: az uralkodó nem fogadta - és egyidejűleg Pestre küldte meg az osztrák kormány hírhedt emlékiratát, amely az önálló had- és pénzügyi politika feladását, valamint a szerbek és horvátok elleni készülétek beszüntetését követelte a magyar kormánytól. Ebben a helyzetben Batthyány és kabinete nem tehetett mást: lemondott, mivel az alkotmányos

kormányzatról vallott nézeteik ezt a megoldást sugallták. A személyében és kormányfői tisztében egyaránt megsértett Batthyány ekkor - ha saját érdekeit nézi - visszavonulhatott volna. Batthyány nem ezt választotta, hanem elfogadta a nádor megbízását, hogy alakítson új kormányt. Kossuth, aki ekkor már nem bízott a békítési kísérletek sikerében, mégis támogatta Batthyányt, mivel tudta: a márciusban aktív nemesi politikusok nagy részét csak akkor lehet megnyerni a fegyveres ellenállásnak, ha az alkotmányos kísérletek végképp csődöt mondanak.

Batthyány az új kormány alakítását Jellasics támadásának hírére vállalta. A súlyos helyzet azonnali rendszabályokat követelt, és az ügyvezető miniszterelnök most egyedül, minisztertertsai nélkül (a szakminisztériumok államtitkárainak támogatásával) intézkedett. Szeptember 13-án elrendelte a dunántúli megyék népfelkelését, másnap új honvédszázaljak toborzását, és bejelentette az országgyűlésen, hogy folytatja a papírpénzek Kossuth által megkezdett kibocsátását. Ezekben a napokban Batthyány tevékenységének fő célja a Jellasics ellen Fehérvárnál gyülekező tábor erősítése volt. Ide irányította az önkéntes nemzetőrséget és az újonnan alakult szabadcsapatokat, a seregredek megbízható egységeit, a honvéd tüzérség már kiképzett ütegeit. Gondoskodott a Duna átkelőhelyeinek védelméről - ide irányította Kossuth is az általa toborzott önkénteseket és egy Miskolc táján felállítandó tartaléksereg szervezéséről.

A pákozdi ütközet Batthyányt nem találta már sem a fővárosban, sem a táborban, ahová Lambert pozsonyi hadosztályparancsnok királyi biztos ki-evezésének hírére utazott. Lambert haláláról értesülve, Bécsbe sietett, ahol más kiutat nem látván - október 3-án végleg lemondott. Mint megállapítható, Eötvös József példájára, Batthyány is gondolt az ország elhagyására. Október elején végül is visszatért ikervári birtokára, családjához. Rövid időre közembéreként részt vett a Jellasics horvát segédsapatai ellen mozgósított vasi nemzetőrség soraiban is, de lováról leesve, karját törte. Felépülése után elfogadta a sárvári kerület megbízását, amely egyhangúlag újra képviselővé választotta. Így megjelent a pesti - a császár által már törvénytelennek nyilvánított - országgyűlésen. Képviselői külde-

tését azzal a szándékkal vállalta, hogy ismételtén megkísérli a közvetítést a nemzet és a korona között. Így hangzott el a már említett javaslata, hogy küldjenek fegyverszüneti küldöttséget a fővároshoz közeledő Windischgrätzhez.

A letartóztatott Batthyánynak már a budai kihallgatások alatt tapasztalnia kellett, hogy Bécs utasítására súlyos vádak emelnek ellene. A később Laibachba, majd Olmützbe szállított fogoly ellen az eredeti vádak zömét fenntartva, a hadbíróság-amely nem volt illetékes Batthyány miniszterelnöki tettei felett ítélni - 1849. augusztus 30-án felségárulás vetkében marasztalta el, kötél általi halálra és vagyonelkobzásra ítélte a volt magyar miniszterelnököt. A vádak között szerepelt a törvénytelen újoncos és bankjegykibocsátás, a horvátokkal való kiegyezés bűnös elmulasztása és az ellenállás Jellasicssal szemben, valamint az október 6-i bécsi forradalomban való részesség és a részvétel a „törvénytelen” országgyűlés munkájában. Az osztrák udvari és politikai körök álláspontját a Wiener Zeitung sugalmazott cikke egyértelműen fogalmazta meg, amikor arról írt, hogy Batthyány volt a fokozatosan fejlődő magyar lázadás feje, amelyet nevével és tekintélyével ő indított útjára. Igaz - mondja a cikk -, a fejlemények túlnőttek rajta, de ő szóval és tettel tovább támogatta a bűnös mozgalmat.

A bosszú művének végrehajtása a császár teljhatalmú megbízottjára, Haynaura várt. Szeptemberben Pestre, az újépületbe szállították Batthyányt. Október 3-án, Komárom kapitulálása után Haynau megerősítette a halálos ítéletet, amelyet október 6-án - Latour halálának évfordulóján - kellett végrehajtani. Batthyánynak a kivégzést megelőző éjszakán megkísérelt öngyilkossága: a nyakán ekkor ejtett szörnyű seb megakadályozta, hogy a bitófán fejezze be életét. Sortűz végzett vele az újépület egyik udvarán. A büszke gróf életével fizetett azért, mert az 1848-as forradalmi esztendőben, a haladás és a reakció erőinek nemzetközi méretű összecsapása közepette megkísérelte az 1848-as forradalmi vívmányokra támaszkodó alkotmányos kormányzást.

Halálával európai látókörű, elveiben következetes és nem mindennapi személyes bátorságú államférfit veszített el nemzete. (Ezer év - Arcképek a magyar történelemből - 1985)

Urbán Aladár

Batthyány Lajos gróf kivégzése 1849. október 6-án

Áruló vagy áldozat?

A nádor és a miniszterelnök

Nádor és miniszterelnök egyetlen alkalommal tűnik fel együtt a magyar történelemben: 1848-ban. Az 1848-as áprilisi törvények szerint ugyanis a nádor nevezi ki a miniszterelnököt (a király utólagos jóváhagyásával), egyszersmind a nádor a királynak az országból való távollétében annak csaknem teljhatalmú helyettese. A király nevében, a miniszteri ellenjegyzés kötelezettsége mellett, a nádor gyakorolja a végrehajtó hatalmat. (Ezek a törvények csak 1848-ban érvényesültek, 1867-ben formailag is hatályon kívül helyezték őket.)

Magyarország 1848 április - szeptember közötti politikai történetének két központi szereplője tehát az akkori nádor (Magyarország utolsó nádora), István főherceg (1817-1867) és Batthyány Lajos gróf (1807-1849), az első felelős magyar miniszterelnök. Személyes kapcsolatuk mindeddig nem került elemzésre, elsősorban azért nem, mert István nádor 1848-as szereplését a politikai értékelés függvényében ellenkező előjelekként ítélték meg: vagy szembeállították (akár mint egy politikai alternatíva képviselőjét) a miniszterelnökkel, vagy az ábrázolásokban a nádor alakja elhalványult a miniszterelnök mellett, azt érzékeltetve, hogy a szerepe nem volt jelentős. „Áruló” volt-e avagy „áldozat”?¹ - akár így, akár úgy, aktivitása, tevékenysége a legújabb időkig tartó közvélekedés szerint nem nagyon befolyásolta az események menetét - vagyis működése nem volt történelmileg jelentős, legfeljebb reprezentált az ország élén.²

A két személyiséget egymás mellé állítva szembevetendő az életkorbeli és a társadalmi különbség. Batthyány 1807-ben, István főherceg 1817-ben született. Tíz év kortávolság csaknem nemzedéknyi időnek számított akkoriban, és az idősebb számára biztosított lélektani fölényt. A magasabb, főhercegi státusz természetesen a nádornak kedvezett, emellett államjogi pozíciója is megingathatatlan volt, nem lehetett leváltani, sőt az áprilisi törvények szerint nádorként „sérthetetlennek” (felelősségre nem vonhatónak) számított. Egy főherceg és egy gróf között persze nem volt azért olyan nagy a társadalmi távolság. 1848 előtt már régóta személyesen ismerniük kellett volna egymást.

Mégsem tudjuk pontosan, hogy mikor találkoztak először. Útjaik nem kereszteződtek. Batthyány az 1830-as években Vas megyei birtokán, Ikervárton élt; illetve ebben az időben nagyon sokat utazott külföldön. Az 1839-40-es pozsonyi országgyűlésen vált csak országosan ismertté. 1841-től már sokat tartózkodott Pesten, persze megint csak tett külföldi utakat. Közben 1843-44-ben újra Pozsonyban volt, az országgyűlésen - itt pedig többször is éles konfliktusba keveredett a felső táblán elnöklő József nádorral.³

István főherceg húsz éves korától kapcsolódott be a magyar közéletbe. Széchenyi naplójából nyomon követhető, ahogyan a gróf igyekezett vele megismertetni vállalkozásait. Bécsben azonban nem szívesen látták, hogy a főherceg Pest-Buda felső köreinek társadalmába integrálódik. Már 1839-ben kivonták onnan, Bécsben foglalkoztatták-tanították, majd 1841-43-ban tanulmányútra küldték. István 1844-ben Csehország helytartója lett, s csak atyja, József nádor halála után, 1847 közepén költözött vissza Budára, hogy előbb

a magyarországi helytartóságot (és a vele járó Pest megyei örökös főispánságot) átvegye, majd 1847 novemberében az országgyűlés nádorrá váljasson.

A gróf és a főherceg látásból esetleg ismerte egymást, hivatalosan azonban csak 1847. augusztus 31-én, a Pest megyei főispáni beiktatáskor mutatták be Batthyányt a főhercegnek. A számos tisztelgő Pesti megyei között ellenzékiek is voltak (Kossuth, Szentkirályi), akikkel a nádor az ebéd során elbeszélgetett, Batthyányt azonban szemlátomást mellőzte.⁴

Az érzelmi alapú szembenállás kettejük között ekkora már létrejött. 1847. január 25-én ugyanis, József nádor feletti emlékbeszédében, Kossuth - az ellenzéki vezérkarral egyetértésben - azt javasolta, hogy az eljövendő országgyűlésen az elhunyt nádor fiát, Istvánt válasszák meg utódaul. - Más nádor, mint Sándor Lipót (1790-1795) és József főherceg (1796-1847) után harmadszorra is egy Habsburg főherceg, egyébként sem volt elképzelhető. De nem volt mindegy, hogy a - különben ekkoriban éppenséggel szükséges - főhercegi választékból melyik lesz a királynak (vagyis a helyette kormányzó Államértekezletnek) a jelöltje. A magyar ellenzék számára az volt a kívánatos, ha a nádori poszt mintegy apáról fiúra öröklődik - a tisztség kvázi-örökletessé tételével a dinasztia egy új, önálló ágának, afféle szekundogenitúrának a körvonalai sejlettek fel, amely erősíthette az ország önállóságát a Habsburg Birodalmon belül.

Batthyány azonban nem osztotta ezt az elképzelést. Titkosrendőri jelentések szerint azt hangoztatta, hogy „nemzeti”, tehát a magyar arisztokrácia soraiból kikerülő nádorra volna szükség.⁵ Amíg tehát Kossuth a közelgő országgyűlésen történő, közfelkiáltással történő nádorválasztást, konkrétan István főherceget javasolta, addig Batthyány azt követelte, hogy majd „nyissák ki” az uralkodó jelöltjeit tartalmazó borítékot, s azok közül válasszanak.⁶ Batthyány arra gondolt, hogy egy valószínű nádorválasztás során további alkotmányos garanciákat csikarhatnak ki az udvartól.⁷ Mindebből következően amíg az ellenzék zöme folyvást méltatta István magyarságát (legalábbis magyartudását), nemzeti elkötelezettségét, és népszerűsítette a főherceget, Batthyány azt volt kénytelen kijelenteni, hogy nem bízik benne. Ha a sajtóból nem is, de bizalmas közlésekből a főherceg minderről értesülhetett. 1847 februárjában, amikor Batthyány Lajost is jelölték az arra utazó Istvánt üdvözlő Vas megyei delegációba, a gróf „röviden és megvetőleg” kijelentette: „én bizony nem megyek” - s ott is hagyta a közgyűlést.⁸

Az 1847 novemberében megnyíló pozsonyi országgyűlésen a felső táblai ellenzék vezetőjének, Batthyány Lajosnak a politikai pozíciója eleve feszültségforrást képezett a felső tábla elnökével, István nádorral szemben. Ráadásul Batthyány az utolsó pillanatig, magán az országgyűlésen is azt szorgalmazta, hogy bontsák fel a nádori jelölést tartalmazó borítékot, és közfelkiáltás helyett válasszanak.⁹

Látványos és személyes volt konfliktusuk az országgyűlés felső táblai üléstermének tervezett átrendezésekor. Az országgyűlés elnöki pozíciójában még bizonytalan, a magyar jogszabályokkal, szokásokkal sem annyira ismerős nádor,

akit korábban Prágában csak lojális, németül beszélő arisztokraták vettek körül, most öntudatos magyar oligarchákkal, politikai koncepciókat érvényesíteni akaró konzervatív és liberális arisztokratákkal ütközött. Batthyány jó emberismerettel vette észre, hogy az erőteljes fellépés a nádorral szemben sikerre vezet. (A nádor meg alighanem kissé félt tőle...) A konzervatív főrendek teremrendezésén a teremből a karzatra akarták úzni a hallgatóságot. A nádor hajlott erre a számára kedvező megoldásra, ám Batthyány erélyes fellépésére, aki az ellenzék nevében tiltakozott az új rendezés ellen, meghátrált. Széchenyi ebben István főherceg - Batthyány gróf vetélkedést látott, és szomorúan regisztrálta István meghátrálását.¹⁰ Még nyilvánvalóbbá vált ez a személyes fölény, a belőle

István nádor

követelések uralkodói jóváhagyásához!

A bécsi „kamarillát” alapjaiban rendítette volna meg e változás, ám magát Bécsset, mint a magyar ügyekben továbbra is döntő hatalmi központot nem számolta volna fel. A március 15-én gőzhajóval Bécsbe induló országgyűlési küldöttség vezetői ezért még a hajón, Széchenyi javaslatára, úgy döntöttek, hogy a nádor alteregója való kinevezését, vagyis teljhatalommal való felruházását fogják kérni, mert ezzel mintegy kikapcsolhatják a bécsi központot. Dinasztikusan antidinasztikus volt ez megoldás: egy Habsburg, de egy Budán székelő, ráadásul Magyarországon roppant népszerű Habsburg, István nádor került volna eszerint az ország élére. Az új, nyilvánvalóan még a perszonális unió (az államfő közösségén alapuló) kapcsolatot is lazító

fakadó győzelem, amikor néhány nappal később a terembe érkező nádor becsukta maga után az ajtót, hogy a hallgatóság kint maradjon - Batthyány azonban odament és feltárta az ajtószárnyakat. „István főherceg elsápad... Én a helyében... feloszlatnám az ülést... Én vagy gróf Batthyány Lajos” - regisztrálja és értékeli az eseményeket megint Széchenyi.¹¹

Újabb konfliktust hozott kettejük között egy társasági esemény: a nádor 1848. február 20-i farsangi báljára nem hívta meg Batthyány Kázmérnét (Keglevich Auguszta grófnő), aki protestánsná lett, elvált, s ekkor ment újra férjhez, Batthyány Lajos azok közé tartozott, akik ezt az ellenzék sérelmének tartva a bál bojkottját hirdették meg. (Más ellenzékiek a részvétel mellett voltak, s néhányan el is mentek.)

Politikai szembenállásuk tehát fokozatosan élesedett. Ismert volt, hogy Batthyány a leghatározottabban támogatta, hogy a párizsi 1848. februári forradalom hírére Kossuth olyan országgyűlési feliratot javasoljon, amely az egész Habsburg Birodalom, s benne Magyarország azonnali és teljes körű polgári átalakulását követeli. Március 3-án hangzott el ez a történelmi jelentőségű felirati beszéd. A nádor, bécsi utasításokat követve, ezt követően a császárvárosba távozott. Következésképpen a főrendi tábla elnök hiányában nem tarthatott ülést, s így nem tűzheték tanácskozásuk napirendjére az alsó tábla által egyhangúan elfogadott felirati javaslatot. A március 13-i bécsi forradalom hírére azután nagyot fordult a világ. A Bécsből visszatérő nádor a feliratot március 14-én váratlanul elfogadtatta a főrendekkel, s annak az országgyűlési küldöttségnek az élére állt, amely Bécsben az uralkodótól a felirattal foglaltak elvi jóváhagyását kérte, felelős kormányt követelt és annak élére Batthyány Lajos miniszterelnöki kinevezését szorgalmazta. István főherceg ekkor egyenesen nádori állását kötötte e

merész államjogi megoldást aznap este próbálták előzetesen elfogadtatni a hintóján Bécsbe érkező István nádorral. Széchenyi és Batthyány kereste fel: hiszen Széchenyi agyából pattant ki az ötlet, és Batthyány volt az ellenzék által kijelölt miniszterelnök. István nádor a javasolt megoldáshoz beleegyezését adta (igaz, lényegében saját hatalmának növeléséről volt szó, de „illett volna” egyeztetnie családja tagjaival).

Az uralkodó, V. Ferdinánd király másnap, március 16-án fogadta a küldöttséget, átvette az országgyűlés kivánságait. Az Államértekezlet, a birodalom legfőbb kormány szervének aznap este megkezdődő tanácskozása volt hivatott az érdemi válaszadásra. Sem a nádor teljhatalmát, sem Batthyány miniszterelnöki kinevezését nem akarták elfogadni. Végül másnap, március 17-én, olyan uralkodói kéziratot adtak ki, amely megadta ugyan István nádornak a kért teljhatalmat, Batthyány kinevezését azonban hallgatással mellőzte. A nádor ekkor, a magyar politikusok biztatása nyomán, bement a királyhoz, és a már megadott teljhatalom alapján szóbeli felhatalmazást kért tőle Batthyány kinevezéséhez, amelyet az akaratgyenge királytól persze meg is kapott, s ezt követően még aznap írásban kinevezte Batthyányt miniszterelnökké.¹²

Mellőzve most az eseménnyel kapcsolatos fontos történeti kérdéseket - az udvar István nádor iránti nehezítését, az államjogi kérdések boncolgatását, a történetek jelentőségét a békés átalakulás szempontjából - fordítsuk figyelmünket a két politikus ekkortól megváltozott viszonyára: a miniszterelnök lekötöztetett lett a nádornak, hiszen utóbbinak az adott helyzetben nem kellett volna feltétlenül megtennie, amit tett (vagyis azt, hogy bement az uralkodóhoz, és kieszközölte a kinevezést). A nádor viszont e lépésével elveszítette az udvari körök bizalmát, hiszen főhercegi rangjával visszaélve megkerülte az

uralkodót helyettesítő Államértekezletet. Mostantól kénytelen-kelletlen a magyar miniszterelnökre kellett hogy támaszkodjék. (Családjából egyedül János főherceg pártfogolta.) Talán egyikük sem gondolta végig, de a nádori és a miniszterelnöki pozíció a legszorosabban összekapcsolódott. Egyikük távozása-lemondása esetén elvileg ugyan másikuk maradhatott volna posztján, de valószínűbb volt, hogy egy politikai válság mindkettejüket elsodorja. Egymásra voltak tehát utalva. Legitimitást kölcsönöztek egymásnak. István hozta a „Habsburg”, a dinasztikus legitimitást (amelyhez - tudjuk - Batthyány mindvégig ragaszkodott). A miniszterelnök népszerűségvesztése idején, 1848 nyarának végén is politikai súlyt kölcsönzött számára ez a főhercegi támogatás. István nádornak pedig a magyarországi közvélemény, a majdani népképviselői országgyűlés támogatását biztosította - amelyre támaszkodva Béccsel szemben is tényezővé válhatott. (Népszerűsége csakugyan az egeket ostromolta, noha ezt magyarországi politikai befolyásra soha nem tudta átváltani.)

Egymás iránti személyes ellenérzéseik fennmaradtak. Tartottak egymástól. Batthyány attól félt, hogy a nádor meghátrál a konfliktusok elől, leköszön, elhagyja Magyarországot, otthagyja őket, ha nehezülni látja a helyzetet - hogy legalább mentse főhercegi státuszát. A nádor amiatt szorongott, hogy Batthyány radikalizálódik, dinasztiaellenes útra lép, illetve hogy számára vállalhatatlan konfliktusokba bonyolódik, hogy megtartsa az 1848 tavaszán elért alkotmányos vívmányokat.

A legfontosabb különbség persze politikai céljaikban határozható meg: a nádor konszolidálni kívánt (elsősorban persze saját pozícióját), egyeztetni próbált Bécs és Pest-Buda között, vállalva akár államjogi vívmányok feladását is - Batthyány pedig olyan minimumnak tekintette az 1848-as megoldást, amelyet meg kell védeni, és a viszonyok kedvező alakulása esetén pedig tovább kell fejleszteni. Konfliktusaik elvileg be voltak programozva. De együtt kellett működniük, s ez 1848 szeptemberéig sikerült is nekik.

A különleges helyzet magyarázza a nádor március 17 - április 11, vagyis Batthyány miniszterelnöki kinevezése és az átalakulás törvényeinek szentesítése közötti időben Bécs és Pozsony közötti taktikázását, amelynek részleteit feltárta és különbözőképpen értékelte a történetírás.¹³ A törvények szentesítése, április 11. után új helyzet teremődött: a politikai feltételek, amelyek között működni lehetett, kezdtek megszilárdulni. A nádor és a miniszterelnök ezen az „áprilisi alapon” kezdte meg az együttműködést.

Szintere elsősorban a minisztertanács ülés volt, ahol - ha megjelent - törvény szerint a nádor elnökölt. Mint ismeretes, pontos jegyzőkönyvsorozat a tanácskozásokról nem maradt fenn.¹⁴ Nem ismerjük az ülések számát, sok volt az informális ülés, néha egy nap több tanácskozást is tartottak. Történetírásunk nem foglalkozott azzal, hogy hányszor elnökölt a nádor az üléseken? Ehhez a távolléteket is figyelembe kell vennünk.

A nádor ugyanis nem ritkán utakra vállalkozott. Mindjárt áprilisban nem ment le rögtön Pozsonyból Budára, hanem később és Bécsből érkezett. Május végén - június elején Széchenyi miniszterrel és Zsedényi tanácsossal Innsbruckban időzött; június végén megint Innsbruckot és Bécsset járta meg, ezúttal Eötvös miniszter társaságában; július végén János főherceg hívására Bécsben tárgyalt Jellasiccsal;

augusztus közepén, megint Eötvössel, Bécsben tartózkodott. Összesen mintegy negyven napot volt távol. Batthyány útjai ismertebbek: május elején Bécsben van, június első felében Innsbruckban tárgyal, azután július elején, majd július végén, végül pedig augusztus végén-szeptember elején Bécsben tartózkodik. Harminchat napot volt távol. Kettejük távolléte tehát mintegy két és fél hónapot tesz ki, vagyis az április 11. - szeptember 11. közötti öt hónapban, amíg együtt kormányoztak, az időszak felében hol egyikük, hol másikuk volt távol. Együttes útra ugyanis nem vállalkoztak, csak július végén voltak mindketten együtt rövid ideig Bécsben, amikor János főherceggel és Jellasiccsal egy esetleges kiegyenlítésről tárgyaltak.

A nádor Budán, a miniszterelnök Pesten élt, találkozóikat bizonyára szervezni kellett, nem láthatták gyakran egymást. Annyi a minisztertanácsai jegyzőkönyvekből megállapítható, hogy a nádor, amikor itthon tartózkodott, maga vezette az üléseket, részt vett, részt akart venni a kormánypolitika alakításában.¹⁵ A források hiánya folytán nem tudhatjuk, hogy a látszólag zavartalan együttműködés mögött mennyi volt a fenntartás, ahogy azt sem, hogy a Batthyányval való szembenállásoknál támaszkodott-e egyik-másik miniszterre (ami egyébként nem valószínű, hiszen semmi jele nincs annak, hogy bármelyikükkel is rendszeres kapcsolatot tartott volna). Az öt hónapig tartó működést-együttműködést áttekintve annyi valószínűnek látszik, hogy paradox módon éppen a politikai feszültségek növekedésének időszakában a miniszterelnök és a nádor közötti ellentétek nem fokozódtak. Batthyány - mondjuk így - „48-as” politikája ugyanis világosan megfogalmazott, István számára vállalható politika volt. A nem jelentéktelen számú kisebb-nagyobb konfliktust pedig értelmezhetjük, mint egy államfő és egy miniszterelnök között mindenkor, mindenkor - hát még olyan bonyolult helyzetekben, mint az 1848-as Magyarország - előforduló nézeteltérést. Mind a nádor, mind a miniszterelnök számára „Innsbruck” és „Bécs”, az ellenforradalmi központok tervei, működése (és persze az európai helyzet alakulása) idéztek elő bizonytalanságot. István főherceg egyre kétségbeesettebb jelzéseket küldött Bécsbe: miről is van szó? Mi lesz az ő sorsa? 16

Lemondásukban is kitapintható kölcsönös meghatározottság. A Batthyány-kormány, mint ismeretes, szeptember 11-én jelentette be leköszönését a képviselőházban. A nádor - nem tudni, kinek a tanácsára - előbb erőtlen próbálkozást tett arra, hogy miniszterek nélkül, vagyis törvényellenesen kormányozzon, majd szeptember 12-én újra Batthyányt bízta meg kormányalakítással. Közben Jellasiccs csapatai átlépték a Drávát. István nádor szeptember 16-án az országgyűlés kérésére elvállalta az országot védő csapatok főparancsnokságát - amely megoldás ugyancsak felvethetett alkotmányos aggályokat egy „sérthetetlen”, vagyis felelősségre nem vonható politikusi esetében. A nádor mintegy cserében nyomatékkal kérte, hogy az országgyűlés az ő távolléte alatt semmi elhatározó lépést ne tegyen. A miniszterelnök és a nádor most már együtt várta, hogy Bécsből érkez-e valamilyen, Jellasicst megállító, a helyzetet stabilizálni kívánó intézkedés.

A nádor szeptember 18-án megérkezett a magyar táborba. Egy fegyverszünet érdekében megpróbálta felvenni Jellasiccsal a kapcsolatot. Majd -

István főherceg nádor és Kossuth Lajos megérkezése Bécsbe 1848. március 15-én

egy öt a fegyveres összeütközéstől eltiltó uralkodói levelet is megkapván – Batthyányval való konzultáció után szeptember 23-án Bécsbe utazott. Még remélte, hogy megoldást, de legalábbis újabb kompromisszumot talál. Hasztalan. Szeptember 25-én lemondatták, eltávolították.

Batthyány szeptember 27-én indult a magyar táborba, elsősorban azért, hogy a Bécs által váratlanul az országban található fegyveres erők főparancsnokául kinevezett Lamberggel találkozzék. Nyomatékkal kérte, hogy az országgyűlés távolléte alatt semmi elhatározó lépést ne tegyen. A találkozó meghiúsult, hiszen Lamberg nem a táborba, hanem Budára ment. Amikor Batthyány értesült Lamberg pest-budai felkoncolásáról, szeptember 29-én átment Jellasics táborába, majd sikertelen tárgyalás után Bécsbe utazott – ahol október 2-án végérvényesen

lemondottak.

A pest-budai politika színteréről való távozás meglepő párhuzamai (a magyar sereg felkészése, az országgyűléstől annak kérése, hogy távolléte alatt elhatározó lépést ne tegyen, a tárgyalási kísérlet Jellasicssal, a váratlan elhatározáson alapuló Bécsbe utazás) azt mutatják, hogy inkább erősödtek a miniszterelnök és a nádor politikájának közös elemei. A bécsi ellenforradalom sodorta el mindkettőjüket. A biedermeier lelki alkatú, befolyásolható, az országot saját pozícióján keresztül stabilizálni akaró, egyébként inkább taktikázó, mint politizáló konzervatív osztrák főherceget és a dacos, konok, határozott, az 1848-as vívmányok mellett dinasztikus alapon mindvégig kitartó, következetesen politizáló liberális magyar gróft.

Gergely András

¹Gergely András: Áruló vagy áldozat? István, az utolsó magyar nádor rejtélye. Gyomaendrőd, 1989.

²Ennek ugyanakkor ellentmond, hogy a márciusi események folyamán, illetve a szeptemberi fordulatok idején István nádor nagy aktivitást fejtett ki – a két esemény közötti fél évben pedig működését egyszerűen kevés figyelemre méltatta a történetírás.

³Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1996. 76-77.

⁴Széchenyi István: Napló. (S. a. r. Oltványi Ambrus) Bp. 1971. (a továbbiakban: SZIN) 1165-1166. (1847. augusztus 31.)

⁵Kossuth Lajos az utolsó rendi országgyűlésen. (Kossuth Lajos Összes Művei XI.) (S. a. r. Barta István) Bp. 1951. (A továbbiakban: KLÖM XI.) 270. 271. (Beszűgőjelentések 1847. január 24., január 30.)

⁶Kizárt dolog, hogy Batthyány a saját nádorságára gondolt, hiszen még a jelöltségre sem volt semmi esélye. Az uralkodónak ugyanis két katolikus és két protestáns főrendet kellett jelölnie, és egy Habsburg főherceg jelölése mellett egy „katolikus” hely maradt volna, amelyet valamelyik magyar herceg, alkalmasint Batthyány Lajos távoli rokona, Batthyány Fülöp herceg foglalt volna el.

⁷Legalábbis ezt jelenti egy beszűgő 1847. április 6-ról. (KLÖM XI. 276.) Az elképzelésnek csekély a realitása (a konzervatív főrendi többség nem akart volna ebben részt venni) és nagy volt a kockázata: lehet, hogy a jelöltek között István helyett más főherceg neve jelent volna meg.

⁸Molnár András: i. m. 124.

⁹U. o. 134. Batthyány javaslatának a felső táblán ekkor csak egyetlen támogatója akadt, a nádort a két tábla közakaratóval, a jelölő-boríték felnyitásának mellőzésével választották meg 1847. november 12-én.

¹⁰SZIN 1178. (1847. november 21.)

¹¹U. o. 1183. (1847. december 4.)

¹²Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986. 17-38.

¹³Attól függően alakulnak az értékelések, hogy a nádor Bécsbe írt, „ellenforradalmiként” is értelmezhető üzeneteit és tárgyalásait, vagy az országgyűlés törvényjavaslati melletti kiállítását tekintik valóságos meggyőződésének. Az újabb időkben megjelentek a „kétszínű” 1848 tavaszi nádorról szóló megállapítások is. A kétszínűséghez azonban a háttérben koncepció szükségeltetik. Megítélésünk szerint a nádornak ekkor sem volt politikai elképzelése, nem is volt egy ilyenhez sem szellemi kapacitása, sem társadalmi bázisa.

¹⁴Az 1848-1849. évi minisztertanácsi jegyzőkönyvek. (S. a. r. F. Kiss Erzsébet) Bp. 1989. 9-14.

¹⁵Ha Batthyány vagy Kossuth szállásán tartottak ülést, bizonyos, hogy azon a nádor nem vett részt, vagy nem is tekintették „hivatalos” tanácskozásnak.

¹⁶A nádor és a miniszterelnök 1848-as működése elsősorban az alábbi forráskiadványokból, illetve feldolgozásokból rekonstruálható: [Joseph Anders:] Stephan Victor Erzherzog von Österreich. Wiesbaden, 1868; Némethújvári gróf Batthyány Lajos első magyar miniszterelnök főbenjáró pöre I-II. (S. a. r. Károlyi Árpád) Bp. 1932; Az 1848-diki pozsonyi törvények az udvar előtt. (S. a. r. Károlyi Árpád) Bp. 1936; Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Bp. 1986; Gróf Batthyány Lajos miniszterelnökségi, hadügyi és nemzetőri iratai I-II. (S. a. r. Urbán Aladár) Bp. 1999; Gergely András: i. m.

A miniszterelnök és hadügyminisztere

Batthyány Lajos és Mészáros Lázár

Batthyány Lajos

Mészáros Lázár

Négy nappal október 6.-a, Batthyány Lajos és az aradi tizenhárom kivégzésének nemzeti gyásznapja után, joggal megengedhető, hogy Mészáros Lázár "Történelmi töredékek egy miniszterialis életből" terjedelmes emlékiratainak kiadatlan, „Toldalék egész 1858-ig” című kéziratrészből, amely az önkényuralom véres megtolá-
saival foglalkozik, válasszam előadásom mottóját:

„Mit mondjunk, azonban, ha oly egyéniség, mint Batthyány Lajos ki törvényesen neveztetett ki, törvényesen leköszönt, s nép s nemzeti törvény ellen elfogattott, ha mondom ily nemes egyéniség minden igazság s törvény dacára a bitófára, ítéltetik, s csak sebei miatt lövetik agyon. Mily szót kellessen az oly gyilkos kormányra alkalmazni, az én szótáram mutál, s emberi érzetem azon gyalázatos, alávaló, nyomorult s megvetet Ausztria tettét, rösszallólag s kárhóztatólag kifejezni nem bírja.”

Nem tagadom derűsebb mottót szántam előadásom elejére, de végül úgy gondoltam, hogy mondanivalóm lényegét a legjobban kifejező idézetet választottam ki Mészáros Lázár visszaemlékezéséből. A mészárosi műből kiragadott passzus, a meghökkenítő mondsból kiindulva, kísérlem meg, hogy a „Batthyány Lajos és kortársai” tudományos konferencia eddig elmondott értékes (10) előadásait, a hozzászólásokat és a vitát néhány adalékkal kiegészítsem.

Tisztában vagyok azzal, hogy előadásom csak egy vitatható vázlat, sőt szubjektív torzó lesz, mivel, Batthyány Lajos és Mészáros Lázár élete és pályafutása az egyetemes és a magyar történelem nagy korszakait ívelte át. Az tagadhatatlan tény, a több mint egy évtizedes korkülönbség dacára, hogy Batthyány és Mészáros kortársak voltak, nagyjából egyidőben éltek és Magyarország polgári átalakítása, haladása érdekében kifejtett miniszterelnöki és hadügyminiszteri tevékenységükkel, pályájuk csúcsát 1848-49-ben érték el.

Nem mondom újat, hisz közismert, hogy Batthyány Lajos és Mészáros Lázár személye és életműve már 159

esztendeje foglalkoztatja a történetírást és a nemzet emlékezetét. Személyiségüket és tetteiket az elmúlt korokban mindig vitatták, különbözőképpen, más és más súllyal értékelték, helyezték el történelmünkben.

A történelmi irodalom még ma is sajnálatos tényként állapítja meg, hogy Magyarországon az elmúlt több mint másfél évszázadban Batthyány Lajos gróf sohasem vált közismert és népszerű történelmi személyiséggé. Első miniszterelnökünk kiemelkedő életműve és mártírhalála sem alakította ki maradandó kultuszát a nemzeti emlékezetben. A szélesebb közvélemény előtt a mai napig történelmünknek az egyik legkevésbé ismert alakja.

Még rosszabb a helyzet a kortársai által „a legbecsületesebb magyarnak” nevezett Mészáros Lázárral, akinek hadügyminisztersége, 1848-49-es szereplése, a kezdetektől máig tartó vitákat váltott ki. Első hadügyminiszterünk az olyan ellentmondásos ábrázolások dacára, melyek úgy mutatták be, mint egy „huszártiszi egyenruhát viselő jámbor selyemhernyótenyésztőt”, akinek „hadvezetői képességei egy huszártrombitásával lehetnek azonosak”, olyan kiemelkedő, tudós katonánk volt, aki tetteivel, karddal és tollal írta be nevét történelmünkbe.

Noha Batthyány és Mészáros is, mindig a maguk útját járták, nem véletlenül említjük együtt őket történelmünk egyik legkiemelkedőbb időszakában. Ha más-más politikai és katonai súllyal, de korszakalkotó szerepkört töltött be mind a két államférfi, - az első miniszterelnökünk és első honvédelmi miniszterünk.

Az kimutatható, hogy a két kortárs életútjában vannak hasonlóságok, de még élesebb különbségek. Batthyány a történelmünkben kiemelkedő politikai és katonai szerepet játszó főnemesei Batthyány család grófi (zsigmondi) ágának sarjaként, született 1807. február 10-én Pozsonyban. A tizenegy esztendővel korábban, 1796. február 20-án, Baján született Mészáros, az egyszerű paraszti sorból középbirtokossá felemelkedő és 1791. január 3-án nemességet nyert apja révén vált

közne messé. Mindketten 5 éves korukban (Lázár 1800. április 15., Lajos 1812. július 13.) váltak félársvá és már kis iskolás koruktól kezdve kitűntek értelmi képességükkel, kiváló nyelvismeretükkel. A továbbiakban személyiségüket sok hatás és körülmény formálta. A társadalmi és családi viszonyok, az egyik iskolából a másik iskolába való vándorlás, majd jogi tanulmányaik alatt szerzett élményeik, tapasztalataik egész életükre, jellemükre meghatározó volt.

Érdekes, hogy bár ifjúkori életvitelük és természetük élesen különbözött, önként lettek huszártisztek. Batthyány Lajos huszáralhadnagynak szolgálatát, 1826. augusztus 5. - 1831. április 30., (4 év 8 hó 25 nap)-ig, a három hadjáratban is harcoló Mészáros Lázár huszár ezredesnek, 1813. augusztus 1-től 1848. május 7-ig, 35 évig tartott. Még kell említeni még egy lényeges eltérést, a vagyoni különbséget. Míg Batthyány hatalmas birtokot örökölt és nagy vagyon tulajdonosa lett, addig Mészáros Lázár csak 75 holdat és birtoka fejében Antal bátyától szerény pénzügyi támogatást nyert.

Az természetes, hogy eltérően alakult a két kortárs, gróf és a huszár törzstiszt, reformkori tevékenysége is.

A grófnak a katonai életben szerzett ismeretek és tapasztalatok pozitív hatással voltak, egyéniségére és képességeire, birtokosi és politikai pályájának alakulására. Az osztrák titkosrendőri jelentések megalapították, hogy Batthyány Lajost „neve, gazdagsága, kitűnő talentuma, kitűnő jellege és nagy modern olvasottsága, logikus és gondolatokban gazdag beszédei” magasan kiemelik a többi főrend közül és ez a fiatal mágnás „demokratikus-liberális eszméknek hódol”. Az 1839/40-es országgyűléstől kezdve a liberális ellenzék vezetőjeként folytatott politikai reformtevékenysége, beszédei, levelei és írásai jelzik, hogy munkálkodásának középpontjában a társadalmi reformok és az alkotmányos jogok kiterjesztése állt.

Kevésbé ismert, hogy Mészáros Lázár is írásai és levelei gondolatai, közéleti szerepvállalása alapján a nagy eseményekben és változásokban gazdag reformkornak is az egyik karakterhordozója és jelképes alakja volt, aki kiterjedt kapcsolatokkal rendelkezett a hazai reformellenzékkel. Mindig élénk figyelemmel kísérte a magyar sajtót, a hazai reformmozgalmat, az országgyűléseket, és mint megírta „a nemzet, vagyis inkább a karok és rendek katoná magyarságát”. Közéleti szerepvállalásához az első indítást Széchenyi adta, akivel a hazai gazdaság fejlesztése érdekében kezd 1837 júliusától levelezésbe. Szabadsága alatt, 1842 tavaszán Pest-Budán és Pozsonyban személyes ismeretségbe került a hazai vezető politikai, gazdasági és tudományos körök sok neves képviselőjével, többek között Deák Ferencsel, Eötvös Józseffel, Klauzál Gáborral, Toldy Sándorral/Ferencel. Kossuth Lajos is felfigyelt a Pesti Hírlapot előfizető huszár törzstisztre. Írásai megjelentek a Magyar Gazda című lapban. A MTA levelező tagjává 1844. decemberében választja meg, székfoglalójában a katonaság reformjának égető problémakörét tárgyalta. A hazai reformellenzékkel kiterjedt kapcsolatokkal rendelkező, Mészáros Lázár ezredesről, az 5. huszárezred parancsnokáról, a tudóskatonának képességeiről ezekben az években halhatott Batthyányi kortársaitól, későbbi miniszter társaitól. Sőt azt is tudták róla, hogy egyenes jellemének, határozottságának és nagy gyakorlati tapasztalatának köszönhetően közmegebecsülés övezte a császári- királyi hadseregben és a katonai vezetésben.

Mészáros Lázár reformkori munkásságával alapozta meg útját az első felelős magyar kormány igen kényes hadügyminiszteri tárcájáig. Nem a véletlennek, hanem több ismerős politikai ajánlásának köszönhető, idéző jelben az „ismeretlen” Mészáros, hogy a felmerült több (Teleki László, Teleky Adám, Benedek Lajos) személy közül, ő lett Batthyány miniszterelnök jelöltje, majd koalíciós kormányának hadügyminisztere. A választás, nyomós okok, mindenekelőtt politikai, - „szabadelvű” - nézeti és hazafias magatartása, tudományos képzettsége és katonai beosztása miatt esett rá.

Nagyon érdekes, hogy milyen személyes és hivatalos kapcsolatban állt egymással Batthyány és Mészáros? Milyen tudott a miniszterelnök és a hadügyminiszter együttműködni a hadügy átalakításában 1848 májusától októberig?

Az közismert, hogy a március 14-ei országgyűlési felirati javaslatba bekerült a felelős magyar kormány létrehozásának, a birodalmi katonai szervezet átalakításának és az új magyar honvédelmi rendszer megteremtésének követelése. Március 17-én megtörtént gróf Batthyány Lajos miniszterelnök kinevezése és megbízása egy alkotmányosan felelős és független magyar kormány megalakítására. Március 21-én titkos tanácskozáson vitatták meg az új nemzeti hadügyi rendszer, a hadsereg és a nemzetőrség kérdéseit. Másnap, 22-én elfogadták A magyar hadseregről című rövid, négy paragrafusból és egy esküformából álló törvényjavaslatot, melynek végrehajtását a kormányra bízta volna. Ugyanazonnap Batthyány miniszterelnök levélben kérte fel az általa alakítandó felelős magyar kormányban, az Itáliában szolgáló Mészáros Lázár ezredest, a hadügyi tárca vezetésére, melyből kiderül a felelős minisztérium összetétele, irányvonala és az új honvédelmi elgondolása, amikor azt írja:

„tiszteltem szólítom fel nagyságodat, hogy ha hazafisága és kitűnő tehetségével az általam alakítandó kormány támogatására késznek nyilatkozik, abban a honvédelmi osztály tárcáját, melyben a sorkatonaság kormánylatán kívül egy országos nemzetőrség organisatiója is kötvé van, saját felelőssége és ellenőrzése alatt átvégye.”

Ez a levél több szempontból is érdekes, mivel meghatározta a kormány megalakulásától lemondásáig a Batthyány és Mészáros közötti személyes és hivatalos kapcsolat tisztellett hangnemét.

Batthyány Lajos miniszterelnök az országgyűlés 1848. március 23-ai ülésén hozta nyilvánosságra a nyolc miniszterből álló tervezett kormányának névsorát, melyben negyedikként: „Hadügy: Mészáros Lázár ezredes” szerepelt.

Az Itáliában harcoló Mészáros, mivel ezt a 22-i levelét később kaphatta meg, csak március 30-án a Pesti Hírlapból szerzett tudomást a jelöléséről, hiszen nem Magyarországon, hanem az itáliai hadszíntéren tartózkodott. Az első magyar hadügyminisztert tehát úgy jelölték a tárcára, hogy az érdekelt véleményének megtudakolására nem volt idő és lehetőség. Az őt megdöbbentő hír megismerésének hatását emlékiratában így adja vissza - „Csodálkozással vegyült szomorodással kérdezém, hogy egy 15 millió főnyi ország a leggyengébb politikus embert, hadi tudóst stb. kényyszerült választani? Olyat, ki eddig csak szederfáról, selyméről, tehenekről, borról érkezett, s kibén állam-tudományi képzettség helyett csak pusztá becületességet talált, midőn a többi társak államhivatali vagy publicista képességekről, mint vezérek valának ismeretesek”

A kormányt kinevező királyi kézirat 1848. április 10-én érkezett Pozsonyba; ám az udvar és a bécsi kormány a felelős magyar minisztérium fennállásának szinte első napjától a birodalmi hadügyi igazgatás változatlan meghagyására törekedett. A magyar kormányának viszont már léte első heteiben az ország súlyos katonapolitikai helyzete - Horvátország ellenszégülése és a délvidéki szerb felkelés - miatt, a szentesített törvények alapján, sürgős honvédelmi intézkedéseket kellett hoznia.

A hadügy zavarait súlyosította az a tény, hogy Mészáros Lázár lombardiai szolgálata miatt csak később kapcsolódhatott be a Batthyány-kormány munkájába. Batthyány az április 16-i minisztertanács határozata alapján szólította fel, hogy nyilatkozzon miniszteri kinevezéséről. Április 24-én igenlő választ adott, de a miniszterelnök személyes közbenjárására volt szükség, hogy megjelenjen a május 7-i királyi kézirat, amely Mészároset ezrede átadására és a magyar hadügyminiszteri tárca átvételére utasította. Az ezredes május 17-én indult el Veronából, a fővárosba május 23-án érkezett, és Batthyány jelenlétében az esküt letéve a nádor előtt átvette tárcáját.

„Hadügyérünk nem valami marciális, mord kinézésű, s gögös affektálás által magát nevetségessé tevő, kozákos főtiszt, hanem valódi humánus férfiú, eleven eszű kedélyes ember, a szó legnemesebb értelmében hazafi vagy polgárkatoná. Ilyen hadügyér kellett nekünk” - állapította meg a tárcáját elfoglaló

Mészáros Lázár hadügyminiszteréről a Nemzetőr 1848. május 27-i száma. Ezt a találó jellemrajzot megerősítette a kortárs történetíró, Horváth Mihály klasszikus művében, a Genfben, 1865-ben megjelent „Magyarország függetlenségi harcának története 1848 és 1849-ben”. Történelmünk első honvédelmi miniszterét, úgy ábrázolta, mint "szabadelvű" katonát, aki "mindenből kitűnő buzgó hazafias érzelmei, jellemének ritka becsületessége, tisztasága s egyenessége, a társas életben tanúsított kedélyessége, és a gyakran kedvdérítő humor, mellyel nyilvános szónoklatát fűszerezte, mindennek felett pedig a németes szellemű hadseregben töltött harminczöt évi szolgálata-nak dacára teljesen megőrzött magyar zamatú egyénisége által nagymértékben kiérdemelte a közbecsület és közkedvességét. Ellene soha, még akkor sem támadt ellenszenv, midőn később a hadsereg vezérletét alkalmilag többször átvévé, abban a szerencse kedvezésének nem örvendhetett."

Késleltetett hazatérése, a központosított birodalmi hadügyi irányítási törekvés, a nemzetőrségnek és a 10 zászlóaljból álló honvédseregnek a miniszterelnök és szerve, az Országos Nemzetőrségi Haditanács közvetlen alárendeltségbe kerülése azt jelentette, hogy Mészáros a viharosan gyorsuló események közepette kezdte meg miniszteri munkáját. Batthyány miniszterelnökként második tárca szintű feladatkörét a nemzetőrség és a honvédség ügyében, a Mészáros hadügyminiszterhez intézett május 24-i levelében így fogalmazta meg: „értesítem a hadügy ministeriumot, hogy az ideglenes országos nemzetőrségi haditanács elnökségével felruházott helyettesemet, báró Baldacci Manó ezredes urat utasítom, hogy magát, mint koordinált hivatal, a hadügy ministeriummal minden előforduló szükségek eseteiben kellő egyetértésbe tevé, a hadügy ministerium hatáskörébe vágó tárgyakra nézve közlekedjék". Ez a szövegezés azt jelentette, hogy Batthyány a hadügyminiszteriummal egyenrangúnak, mindennapi tárcaszintű tevékenységének tekinti az általa közvetlenül irányított haditanács működési és feladatkörét, a nemzetőrség és a honvédség megszervezését.

A miniszterelnök gondosan ügyelt arra, hogy ne avatkozzon hadügyminiszterre hatáskörébe, de megkövetelte, hogy tartsák tiszteletben az ő hatáskörét és ez vonatkozott a nemzetőrség és a honvédség ügyeire. Am Batthyány kettős feladatkörének egyikét, a nemzetőrség és honvédség ügyei hatáskörét, júniustól augusztusig távollétében Mészáros látta el, helyettesítette. Ez a két személy közötti bizalom, rokonszenv megnyilvánulása volt. Mészáros méltó társa volt Batthyánnak a kormányban és a hadügy átalakításában, intézésében.

Itt most nem térhetünk ki arra a sokoldalú tevékenységre, melyet Batthyány Lajos miután, május 23-án átadva Mészáros Lázárnak a hadügyi tárcát, mint miniszterelnök folytatott, aktív munkálkodását az önálló honvédelemért, melyet a szinte naponta a katonai ügyekben kiadott iratok, rendeletek és intézkedések bizonyítanak. Mészáros szerint Batthyány „nehézkés beszédű volt ugyan, de nézeteit világosan fejtette ki" és határozott véleményéhez ragaszkodott. Mészáros visszaemlékezésében azt is kifejtette, hogy miként működött a minisztertanács, ahol Eötvös Széchenyivel tartott, Klauzál Deákkal, lelkületük szerint pedig inkább Széchenyivel, mint Batthyányival, de gondolatuk járata szerint Kossuthtal soha sem hasonlíthaták magukat. Szemere jobban szítozott Kossuthhoz, mert miniszter szeretett lenni.

De nem részletezhetjük Mészáros nagyívű működését sem, aki tárcájának átvételét május 24-én „Polgártársak!" kezdetű felhívásában közölte az ország lakosságával, 25-én hadsereparancsban a katonasággal. Május 26-án a király előléptette vezérőrnaggyá, ami semmivel sem könnyítette meg nehéz hétköznapijait. Az első felelős magyar kormány legtöbb gonddal küszködő miniszteriuma a hadügyminiszterium volt, mivel az önálló magyar honvédelem veszélyeztette leginkább az egységes birodalmi katonai szervezet fennmaradását, amelyben a Habsburgok, joggal, uralmuk megőrzésének legfontosabb eszközt látták.

A hadügyminiszterium szervezése, vezetése ilyen

súlyos körülmények között igen nagy körültekintést és erőfeszítést igényelt. Batthyány miniszterelnökkel és minisztertársaival napi hivatalos kapcsolatban, levelezésben állva, Mészáros Lázár nagy aktivitással végezte a hadügy irányítását, noha mint megjegyezte, számára „a miniszteriális élet a szolgaságnak szolgasága vala". Válságos helyzeteket kellett megoldania a magyar honvédelemért. Iratok sokasága bizonyítja, hogy Batthyány mellett, jelentős szerepe volt a hadügyminiszterium illetékességi és hatáskörének következetes érvényesítésében. Az 1848. évi törvények alapján a vitás katonai kérdésekben rendszeresen és bátran kiállt „az osztrák hadügyminiszterium törvényellenes követeléseivel" szemben Magyarország törvényes jogai megőrzéséért.

Május 29-én intézkedett a „rendes katonaságnak az alkotmányra felesketése" érdekében, azért, hogy „a magyar koronához tartozó katonaság egyedül a magyar alkotmány fenntartására és védelmére eskethetik fel". Mészáros olasz nyelvű beszédének volt köszönhető, hogy a 23. sorgyalogezred olasz katonái június 1-jén a Vérmezőn letették az esküt. Az ő érdeme az is, hogy az olasz katonák és a honvédek között június 11-én a pesti Károly lakonyában kitört véres összecsúzókat bátor lélekjelenlétével leszerelte.

Júniusban Baja városa megválasztotta országgyűlési képviselőnek. A miniszterek közül ő volt az egyedüli, aki 1848 augusztusában személyesen is találkozott választóival, és megköszönte az igen megtisztelő bizalmat. Júliustól az országgyűlésben a gyakran napirendre kerülő hadügyi kérdések és interpellációk miatt ő lett az egyik legtöbbet szereplő miniszter.

Az egyre súlyosabb katonai helyzet arra kényszerítette Mészáros Lázárt, hogy az ország védelme érdekében, a korszerű európai elveket figyelembe vevő törvényjavaslatokat dolgozzon ki. Meg kell említeni, hogy a magyar hadügyi rendszer és a haderő fejlődésében radikális átalakító hatást gyakorló, minőségileg új csapatnem és katonai összetevőelem, az önkéntes honvédsereg tíz zászlóaljnak toborzását és szervezését az Országos Nemzetőrségi Haditanácson keresztül maga Batthyány miniszterelnök irányította. A hadseregszervezés újkori európai történetében először a magyar hadügyi rendszerben jelent meg ilyen tisztán, - az ezred és feldandár köteléken kívül, - alapvető harcászati egységként az önállóan működni képes gyalogszászlóalj, a honvédzászlóalj formájában.

Az önkéntes mozgó nemzetőrsereg tíz zászlóalja néhány napig rendes (mobilis) nemzetőrség vagy önkéntes rendes nemzetőrsereg megnevezést viselt. Kiss Károly az Országos Nemzetőrségi Haditanács osztályfőnöke, akinek apja Kiss József, hosszú időn keresztül volt Szeged polgármestere, majd főbírája, felismerte, hogy e nehézkes és pontatlan elnevezés helyett egyértelműbb és kifejezőbb lesz barátja, Kisfaludy Károly alkotott „honvéd" szó. A költő 1821 tavaszán írt Az élet korai című versének 9. szakasza 5. sorában mondja ki magyar nyelven először, hogy az ember hazájával szemben: „Nem csügged a honvéd tiszteletteljesíti". Kiss Károly (nyugalománányú százados, később honvéd ezredes) kezdeményezésére terjed el hivatalosan 1848. május 19-től az önkéntes honvédsereg, a honvédség és a honvédzászlóalj nemes tartalmat kifejező szóösszetételek.

A honvédzászlóalj olyan katonai alakulatként jött létre, amely önállóan folytatta igazgatását, kiképzését, gazdálkodását és harctevékenységét. Az önálló honvédzászlóalj szervezetszerűen törzsből, 3 osztályból, osztályonként 2-2, összesen 6 gyalogszászadból (századonként 4 szakaszból kb. 150-180 főből) állt és személyi állománya mintegy 1100 főt számlált. A tíz honvédzászlóalj közül az 1. és a 2. Pesten és Budán, a 3. Szegeden, a 4. Pozsonyban, az 5. Győrben, a 6. Veszprémben, a 7. Szombathelyen, a 8. Pécsen, a 9. Kassán és a 10. Debrecenben állt fel. A tíz honvédzászlóalj megalakítására, felfegyverzésére, kiképzésére és parancsnoki karának kialakítására Batthyány miniszterelnök a hadügyminiszteriumon, majd Mészáros személyén keresztül igénybe vette a magyarországi főhadparancsnokságot, annak szervezeteit, csapatait, a seregredek hadfogadóit, a felszerelési és fegyverkészleteit, a kiképzőtisztjeit és

altisztjeit. A honvédszázaljak parancsnokai és tisztjei a hivatásos, a nyugállományú és kilépett tisztekből kerültek kinevezésre 1848 májusa végétől, akik közül tábornokként és törzstisztként számosan jelentős katonai szerepet játszottak a magyar honvédseregben.

Az 1848 júniusában megválasztott első népképviselési országgyűlés július 5-én nyílt meg Pesten, amelynek állandó napi-rendje lett a honvédelem és a haderő ügye. Batthyány Lajos miniszterelnök elgondolásait figyelembevéve, a korszerű európai hadtudományi elvek alapján dolgoztatta ki Mészáros Lázár a honvédelem bonyolult dilemmájának megoldására a törvényjavaslatokat. Az ország védelme érdekében 1848 júniusa végére elkészítette az újoncozási törvényjavaslatát: a 200 ezer újonc, ebből 40 ezer azonnali kiállítására és beosztására a gyalogezredek 4. zászlóaljai és tartalékosztályai, valamint a huszárezredek tartalékszázadai felállítására. Ezen kívül létre kívánt hozni egy 40 ezer fős tartalékhadseréget, két tüzérezredet, a vezérkar intézményén kívül, az árkász, az utász és a hadmérnöki testületeket. Az 1848. június 30-ai tervezetekből, és a július 4-ei és 5-ei levélből kiderül, hogy Mészáros Lázár az országgyűléstől maga akarta kérni, „a jelen országgyűlés alatt 200 000 újoncot fogok kérni” - a 200 000 újoncot, ebből a 40 000 azonnali kiállítását és beosztását az alakulatokhoz. A minisztertanács azonban úgy döntött, hogy Mészáros Lázár helyett Kossuth Lajos, mint a kormány szószólója terjeszti elő az országgyűlésnek a törvényjavaslatból kiemelt 200 ezer újonc, ebből 40 ezer azonnali kiállítási kérelmét.

Kossuth Lajos a ház 1848. július 11-i ülésén mondta el híres beszédét a haza megmentésére szükséges 200 ezer katonára (40 ezer azonnali) kiállításáról, amit a képviselők megszavaztak. A magyar hadseregről szóló törvényjavaslatlal egyidőben dolgoztatta ki Mészáros Lázár a magyar katonai főtanodáról szóló törvényjavaslatot is. Az Alaprajza egy felállítandó magyar katonai főtanodának című törvénytervezetet, 1848. július 20-án nyújtotta be az országgyűlésnek a miniszter. Ez a tervezet a magyar tisztképzésben elmulasztottak pótlásának és a jövő szükségleteit kielégítő klasszikus program volt, amely az alapképzésen túl előirányozta a kiválóan végzett tisztekből a 3 vagy 4 éves egyetemi mérnök, vezérkari, műszaki és tüzérszti oktatást is. Augusztus 23-án az országgyűlés felhatalmazta a hadügyminisztert a főtanoda megnyitására. Augusztus és szeptember hónapokban elkészítették a tantervet, megkezdtek az intézet berendezését, kinevezték főigazgatóját, ám ennek ellenére nem sikerült „a magyar Ludoviceum hadi academia” 1848. október eleji megnyitása.

Mészáros hadügyminiszter a július 21-i ülésen nyújtotta be az ország védelmére szükséges katonai erő kiállításáról szóló újabb törvényjavaslatát, amely augusztusban heves vitát váltott ki. A honvédelmi törvényjavaslatot indokló 1848. augusztus 16-i beszédében rámutatott arra, hogy a két lehetőség van a hadsereg szervezésére, az egyik „azonnal magyar legyen a hadsereg”, de ez a megoldás katonailag és politikailag nem jó, az általa előterjesztett javaslat elfogadását kérte a képviselőháztól. (A honvédelmi törvényjavaslatot indokló 1848. augusztus 16-i beszédében többek között a következőket mondta: „Ha kimondja a ház.: »kívánom, azonnal magyar legyen a hadsereg«, én mindent meg fogok tenni, mi lehetőségem van, idehívlak minden szakértő embert, hogy dolgozzanak éjjel és nappal egy

Mészáros Lázár lovasképe

hogy „mi volna jó és mi jogos” követelés egy magyar hadsereg alakítása alkalmával, hanem azt is, hogy bármit határoz a Ház, ahhoz a király hozzájárulása szükséges. „És ha ő fölsége nem fogná sanctionálni határozatunkat, egyik vagy másik ministerium leléphetne ugyan, de törvény nem lenne és így katona sem, - pedig nekünk védelemre van szükségünk.”

Batthyány még többször hozzászólt több napig húzódoó éles, személyeskedésektől sem mentes hadügyi vita során. Így augusztus 21-én leszögezte: „Azon módosítványban, melyet hadügyminiszter úr előterjesztett, meggyőződésem szerint meg van vetve a magyar hadsereg alapja. Ha nem olly messze megy most, mint némellyek szeretnék, oka nem a hadügy miniszter s a többi ministerek jóakarathiánya. Bizonyossá teszem a házat, hogy ha az előterjesztett módosítványban nem látnám a magyar hadsereg csíráját: én magam nem pártolnám azt, s nem hoztam volna be a házba.” A törvénynek cikkelyenkénti megvitatása után a képviselőház, kompromisszumos megoldással, 1848. augusztus 26-án (a felsőház 28-án) elfogadta a 25 §-ól álló 1848: XXXIII. törvényt a magyar hadseregről. A törvényt nem szentesítette a király, de a kormány és a nemzet végrehajtotta. A törvény szabályozta a hadkötelezettség rendjét, a szervezeti időt és a hadsereg életének minden lényeges területét. A 40 ezer újoncból 10 ezret a seregredek 3. zászlóaljaiba és a huszárezredek 4. osztályába, 30 ezret az új honvédszázalokba osztottak be.

Mészáros Lázár - szavai szerint „a hadügyminiszteri síkos lovon” ülve - azt a felfogást képviselte, hogy „amit lehet, a régi katonai rendszerből” fel kell használni a magyar hadügyben. Ezért néha indokoltan, de még többször indokolatlanul bírálta őt a baloldal és a sajtó, figyelmen kívül hagyva azt a tényt, hogy mindig elfogadta és végrehajtotta az országgyűlés és a kormány - álláspontjából sokszor eltérő - döntéseit. Ezt példázta Szenttamás ügye is, amellyel már augusztus második hetében, szemléútján is foglalkozott. Az 1848. augusztus 19-i Szenttamás elleni második támadás sikertelensége miatt árulással vádolt délvidéki mozgó hadsereg parancsnokával, Bechtold altábornaggal szemben bizalmi válság alakult ki, ezért az országgyűlés úgy határozott, hogy a hadügyminiszter utazzon el a hadszíntérré. Mészáros vonakodott elhagyni helyét, mivel a hadügyminisztérium szervezete még nem épült ki teljesen, és az volt a véleménye, hogy miniszterként az egyre súlyosbodó helyzetben, a horvát és szerb katonai fenyegetéssel szemben, hatáskörének gyakorlásával, irányító- és szervezőtevékenységével többet tehet a

hovédelemért. Ám Mészáros Lázár hadügyminiszter az országgyűlés és a kormány határozatának megfelelően mégis a délvidéki hadszíntérre távozott.

Augusztus végére és szeptember elejére a politikai és katonai események drámai fordulatot vettek: egyrészt az udvar és az osztrák kormány nyíltan fellépett a magyar kormány ellen, követelve az önálló pénzügy és hadügy megszűntetését, másrészt Jellasics utolsó előkészületeit tette meg az ország elleni inváziójára.

Mészáros délvidéki működését nagyon zavarta, hogy a kormány egyik futárt a másik után küldte hozzá, akik mind az ostromot siettető rendeleteket hoztak. Felismerte azt is, hogy a kedvezőtlen körülmények nem kecsegtetnek sikerrel, s az elhamarkodott ostromot sürgető felhívásokra azzal válaszolt, hogy kérte visszahívását. Ezt azonban a kormány megtagadta. Mészáros már augusztus 28-án arról tudósította a miniszterelnököt, hogy egy horvát támadásra az itteni „katonaság kedélye lehangoltatnék”, az erő kevés, alacsony „a támadási akarat” Szenttamás ellen. Másnap – amikor Batthyány és Deák Bécsbe utazott a vitás kérdések rendezésére – a miniszterelnöknek megírta: „addig, míg akarják, itt maradok, noha az első ütközet után, új szerekről kell gondolkodni, ha addig a Bán be nem tör, mert ha ez megtörténik, mi lesz akkor, nem tudom.”

Szeptember 2-án felvetette a miniszterelnöknek a horvátokkal való béke szükségességét, mivel azok a jelen körülmények miatt nagy morális erőt nyújtanak a szerbeknek. Szenttamás bevételét lehetetlennek tartotta, és „mivel én nekem nem szabad feljönni, míg Sz. Tamás az ellené, azt pedig a sereg mostani lelki és testi állapotával, mint mondom, nem lehet, miniszternek Pesten, és generálnak Verbászon egyúttal lenni megint nem lehet, tehát vagy az egyikőtől vagy a másiktól felmenteni kérem magamat; kijelentvén ünnepélyesen, hogy mint vezér sem maradhatok másodrangú szerepben, azonban szolgálatomat ajánlom. De ha vezérnek itt akarnak hagyni, minden felelőség alól magamat szinte felmentetni kérem.”

Szeptember 4-én ismételtén tájékoztatta Batthyányt: „A mozgó hadsereg fővezérletét, míg valami hadnagyvezér, ki több szerencsével bír, ide nem érkezend; addig is Eder vezérőrnagy és dandárparancsnok úrnak által adtam; az elsőt újra sürgetőleg kérem, mivel, mint kijelenttem, sem Eder generális úr, sem én fővezéreknek való nem vagyunk.” Közben Batthyány, Deák és az országgyűlés küldöttsége szeptember 10-én Bécsből eredménytelenül tért vissza a fővárosba. Másnap, amikor a Batthyány-kormány lemondott, és Jellasics haderejével átlépte a Drávát, Mészáros levelet intézett a miniszterelnökhöz a saját és a hadügyminisztérium tarthatatlan helyzete miatt, mivel „a katonai dolgokban a katonai tanácsa mit sem ér”, és ha „kik a dolgokhoz értenek, elkésérítetnek, akkor vezetni egy tárcát nem lehet. Azért újra kérem-vagy tárczámtól felmenteni”, vagy a hadügyminisztérium működését katonai kérdésekben elfogadni.

Közben a kormányzati válság úgy oldódott meg, hogy 12-én a nádor újra megbízta Batthyányt a miniszterelnökséggel és új kormány alakításával, aki erről levelében tájékoztatta Mészaróst. Tudósította arról is, hogy mivel az ország kormányát átvette, „hadügyminiszter urat is, a legszívesebb barátsággal kérem: miszerint nemcsak eddigi tárczáját tovább is megtartani, s így engemet épen a jelen perciben, hol több miniszter nem léteben az egész ország kormánya reám nehezül, főként az általam kevésbé ismert hadi ügyekben el nem hagyni”.

Mészáros szeptember 15-i, Batthyányhoz intézett levelében kijelentette: „Én Gróf Batthyány Elnök Úrral szívesen munkálkodok közre, és csekély tehetségetem örömet szentelem föl, hanem megbocsásson a gróf Elnök Úr, ha ki kötöm, hogy semmi erőszakos rendszabáshoz járulni nem akarok, minden fen álló törvényekhez nem illeszthető lépések tételétől felmentetni kérem magamat...”

Míg Elnök úr nem bír egy vezért ide állítani, ki engem helyettesít és aki több tudománnyal bír nálamnál, ki meg lehetős lovas, de semmi vezér nem vagyok, addig itt keveset teszek, és ott, hol reorganizálni, előkészíteni kell, pedig parlogon fog heverni minden, mivel ha

Melczer Ezredes Úr még marad is (miért igen örülök), de nem tudván hogy mit gondol a miniszter sok tárgyban, és nem akarván határozottan rendelkezni, minden úgy lankadtan fog menni, s így boldogulni sem itt, sem ott nem fognak, azért kérem a grófort vagy ministert, vagy alárendelt generált belőlem tenni.”

Batthyány szeptember 16-i és 17-i leveleiben elrendelte Mészárosnak: „Az ellenséges táborra oly valami eldöntő támadást tegyen”, hogy annak sikere után a csapatok jelentékeny részét a Pest felé tartó Jellasics ellen vezényelhessék. Mészáros 18-i levelében jelentette, hogy az előkészületeket most nem tartja megnyugtónak, de „...végre eljött az idő; történién bármi, cselekedendek!” Közben érkezett meg egy levél, melyben a miniszterelnök közölte: „Igen óhajtánám, hogy Ön addig, míg már a ráci táborral valami elhatározó nem történik, lent a táborban maradjon, ha azonban Ön azt látja, hogy itt a hadi ügyekben több hasznokat tehet, visszajövetelét nem ellenzem, csak alkalmas vezért állítson maga helyett.”

Mészáros szeptember 19-i levelében részletesen válaszolt, miért nem tudott 5000 katonát a Dunántúlra vezényelni: az esős idő és a sikos talaj hátráltatja a támadás megkezdését. „És mivel a haditanács kérdésemre – vajjon lehet-e sánczokat megmászni esős időben – határozott nem-mel felelt; emiatt jobb időre hagytam és el nem kezdem, míg valószínű sikerrel nem szerepelhetem.”

Szeptember 19-én Batthyány a következő rendeletet küldte el a hadügyminiszternek: „A miniszteri tanács határozatából ezennel meghagyom hadügyminiszter Úrnak: – miszerint a rendeletem vételével a szenttamási tábor tüzét támadja meg, s bármiképp üssön ki az ütközet, minden disponibilis erőt Bitinától hajón Földvárra szállítson, hogy Jellacic előrehaladása ellen az országot biztosíthassuk.” Mészáros ezt a rendeletet már késve, az ütközet napján kapta meg.

Szeptember 21-én nemcsak István nádor és Jellasics találkozója végződött kudarccal, hanem Szenttamás harmadik ostroma is, amiről Mészáros két jelentésében is részletesen beszámol Batthyánynak: „Mint tegnap írárom, már ma Szent Tamást három részről megtámadtam, négy órától fogva délután kétnegyed kettőig folytattam. – De siker nélkül... Köszönettel vettem abbeli határozatát, hogy ott maradjak, ahol több hasznot hajtok.”

A Szenttamás elleni harmadik támadás nem jár a várt sikerrel, és nem lehetett nagy erőket átcsoportosítani Jellasics ellen. Mészáros működésének mégis megvoltak az eredményei: személyes jelenlétével megakadályozta a mozgó hadsereg felbomlását és a szerb felkelés térnyerését, ami szeptember végén hozzájárulhatott volna a teljes összeomláshoz. Mészáros intézkedett a további védelmi hadműveletekre, és 1848. szeptember 27-én jelentette a miniszterelnöknek, hogy „a mozgó hadsereg vezérletét Eder vezérőrnagy úrra bízván, neki a szükséges utasításokat meghagyám – azonnal holnap útnak indulok Pestre”. A hadügyminiszter Verbászról Bajára utazott, majd kocsin Pestre indult.

A képviselőház 1848. október elsejei ülésén, amikor Batthyány már Bécsben van, tárgyaltak meg Mészáros Lázár hadügyminiszter szóbeli előterjesztését „az aldunai tábor felől”. De még a napirend előtt, az országgyűlés nagy helyeslése közepette Mészáros Lázárt, „ki különben is ministeri állásban van még,” megválasztották az Országos Honvédelmi Bizottmány tagjának. A hadügyminiszter megköszönte a ház bizalmát, és megígérte, hogy a testület tagjaként tehetségével fog szolgálni a haza javára. Kifejezte örömét a szeptember 29-i pákozdi győzelem felett, és kijelentette, hogy a törvényesség és függetlenség védelmében „minden tehetségetem örömet főlszentelem”.

A pákozdi csata után 48 órával Martonvásárra utazott a hadsereg megsemmisítésére, a szükséges intézkedések és rendeletek kiadására. Mészáros Pestre visszatérve, bár titokban akart lakására jutni, de „az utcai mindenrangúak és rendüekből álló közönség az Angol Királyné vendéglő erkélyére hívott, ahol szállva voltam. Itt a sok fejt (publikumot) biztatolák és megnyugtatólag értesítetvén az eddigi történetekről.”

Mészáros örömmel látta, hogy az országgyűlés, a hadsereg és a közvélemény előtt tekintélye csorbitatlan,

bíznak benne. Ezzel igazoltnak látta azt a szeptemberben többször hangoztatott törekvését, hogy mentsek fel a délvidéki mozgó hadsereg főparancsnoki beosztásából, mert hasznosabb munkát végez, ha miniszterként a hadügy újraszervezése érdekében működik. Már 1848. október 1-jén rendeletek és intézkedések sorát írta alá.

A korábbi kormányból Mészáros volt az egyetlen, aki miniszteri tárcáját megtartotta, s ez döntő jelentőségű volt a magyar hadügy újraszervezése szempontjából. Batthyány Lajos ügyvezető miniszterelnök 1848. október 2-i végleges lemondása, az október 4-i királyi rendeletek – melyekben Jellasicsot Magyarország polgári és katonai kormányzójává nevezte ki, az országgyűlést feloszlatta és az eddig nem szentesített törvényeket érvénytelennek, minősíti – országgyűlés általi hatálytalansága az alkotmányos magyar királyhoz való hűség fikciójának fenntartása mellett, majd másnap az OHB-nak az ország teljhatalmú kormányává történő kinyilvánítása teljesen új helyzetet teremtett a hadügyben is. A gyökeresen megváltozott katonapolitikai körülmények megkövetelték az ország egységes honvédelmének megteremtését, a több ágra bomlott hadügyi hatáskörök újraszabályozását és egységesítését.

Epilógusként elmondható. A két kortárs az adott történelmi helyzetben úgy érezték, nem tehetnek mást. Ezt súgta nekik a legbelső meggyőződésük. Batthyány Lajos miniszterelnök volt a honvédség megteremtője, de Mészáros Lázár hadügyminiszter nélkül, nem lett volna hadsereg és tisztikar.

Az önálló honvédelem megteremtésében 1848-ban Batthyány Lajosnak történelmi szerepe vitathatatlan. Személyes érdeme a nemzetőrségre épülő, de lényegében a polgári forradalom fegyveres erejének funkcióit betöltő honvédség megszervezése, amely szilárd alapját és vázát képezte 1848 szeptemberétől az önálló magyar nemzeti hadsereg – a honvédsereg – kiépítésének. Batthyány, miniszterelnöki és ügyvezető miniszterelnöki katonai ténykedései mellett, megítélésem szerint Mészáros Lázár is kiemelkedő szerepet játszott. Ezt igazolják történelmünk első felelős miniszterelnökének hivatalos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai, a hadügyminiszter dokumentumai. Batthyány Lajos egykori huszáralhadnagy egész életével, katonai szolgálatával, reformkori tevékenységével, 1848-as miniszterelnöki, politikai és katonai működésével és 1849. október 6-án bekövetkezett mártírhalálával örökre beírta nevét a magyar történelembe, de hadtörténetünkbe is. Történelmünk egyik legjelesebb korszakalkotója, összesen 42 évet, 8 hónapot élt és alkotott, Batthyány Lajos gróf kiemelkedő történelmi személyisége halhatatlan tetteiért méltó helyet foglal el a magyar nemzet panteonjában és emlékezetében.

Az egyik kortárs és minisztertársa, a 62 évet, 8 hónapot és 24 napot megélt Mészáros Lázár, az 1848-49-es forradalom és szabadságharc hadügye egyik főbb szerepvivőjeként 1848. április 11.-től 1849. április 15-ig volt hadügyminiszter, 1849. május 6-ig pedig ideiglenes hadügyminiszter. Közben Baja országgyűlési képviselő-

je, az Országos Honvédelmi Bizottmány tagja és két esetben hadseregparancsnok is. A katonai nevelés főfelügyelőjeként 1849 májusában és júniusában tevékenykedett. A nemzet hadseregeinek fővezéréként 1849 júliusában, majd vezérkari főnökeként augusztus 1.-től 9.-ig tevékenykedett. Tudta, hogy ha nem vonul számkivetésben, akkor mivel fegyverrel harcolt az uralkodó ellen kivégzik. Önvalloását 1849. december 31-én így vettette papírra: „Ha visszatérek a múlt két évre, lelkiismeretem nem vet szememre semmi olyat, miért pirulnom kellene. Jellemem tiszta maradt, lelkületem egyenes eljárása tiszteletet vívhatott ki, emberséges bánásmódom még az ellenféltől is becsülést aratott, és ha még egyszer kellene végigfutnom, mitől az Isten övön meg, pályámat mint én, Lázár, másképp nem tenném mint miniszter, mit tehettem, és többet s jobbat is teszek, ha nem hátráltattam volna, és a túlbuzgó hazafiság, mely nagy szavakat hordott nyelvén, de kevés előrelátást, több bizalommal viseltetik irántam, és midőn bizni képes, akkor elnyűve eljárásomban, az oktalanságtól körülzárnivalva nem tehetem.

Türtem, szenvedtem hazámért, és mégsem tehettem vele azon jót, amelyet szívemben hordoztam. Sajnálom hazám, hanem szerencsétlenség nélkül soha nem lett volna nemzet, mert sok jó tulajdonai közt annyi rossz volt, mi nagyságát mindig hátráltatta volna. Ha a gondviselés egy szerepet tartott fenn neki, és ha őt mostani nyomorult, elnyomott szolgálattól újra a szabad népek közé emelni megengedendi, úgy a mostani szomorú látogatás talán végre szellemét s jellemét annyira megédzendi, hogy önbecslése mellett másokat is becsülni megtanulandja, és állhatatosságot nyerend, minék hiányával volt. És végre a hamis prófétákat, a nyelgő kormányzókat, elmellőzend, hogy alapos, higgadt, véru és bár lassúbb, de bizonyosabb lépéssel járó vezetőket választand, kikkel egyedül fog boldogulni.”

Mészáros Lázárt távollétében a pesti cs. kir. hadbíróság ítétele alapján, 1851. szeptember 21-én az Újépület mögötti Faraktár téren végrehajtották kivégzését, in effigi, jelképesen felakasztva 35 társával együtt. Emigrációban, az angliai Eywood hunyt el 62 éves 8 hónapos és 24 napos korában, 1858. november 16-án.

Törökországi naplójában írta: „Személyemre nézve sajnálom, hogy kedvenc gyermekemet, a Ludoviceumot, hol paradicsomot akartam a fiatalágnak teremteni, és ahonnt valódi, hasznos gyakorlatos és tudományos egyének jöttek volna ki, kikből mit egy faiskolából vagy növénytárból, a haza szükségéit mérnöki, tábornoki, tüzéri, gyalogsági és lovassági tekintetbe pótolhatta vala, életbe nem léptethettem. Evvel az intézménnyel akartam magamnak nevet, hírt és öröklést szerezni, a gondviselés azonban másképp akarta, Isten neki.”

Ha más súllyal, de Batthyány Lajos mellett Mészáros Lázár is lassan elfoglalja helyét a magyar panteonban és a nemzet emlékezetében.

Ács Tibor

Kütfők

- Batthyány Lajos reformkori beszédei, levelei, írásai. S. a. r. Molnár András. Zalaegerszeg, 1998.
 Batthyány Lajos miniszterelnöki, hadügyi és nemzetőri iratai. I - II. S. a. r. Urbán Aladár. Budapest, 1999.
 Urbán Aladár: Batthyány Lajos miniszterelnöksége. Budapest, 1986.
 Urbán Aladár: Gróf Batthyány Lajos emlékezete. Aetas, 2000. 1-2. sz. 132-158. o.
 Molnár András: Batthyány Lajos a reformkorban. Zalaegerszeg, 1998.
 Ács Tibor: Batthyány Lajos katonai szolgálatának története (1826. augusztus 5. - 1831. április 30.) Hadtörténelmi Közlemények, 1984. 4. sz. 716-751. o.
 Ács Tibor: Batthyány ismeretlen katonaportréja. Prologus gróf Batthyány Lajos emlékezetéről. Új Honvédségi Szemle, 2007. 3. sz. 77-108. o.
 Ács Tibor: Batthyány Lajos a hadügy gyökeres átalakításáért - 1848. március-október. Új Honvédségi Szemle, 2007. 8. sz. 62-84. o.
 Mészáros Lázár emlékiratai. 1848-1849. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. I-II. Pest, 1867.
 Mészáros Lázár külföldi levelei és életrajza. Az eredeti kéziratokból közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1867.
 Mészáros Lázár: Esmék és jellemrajzok az 1848-49. forradalom eseményeiről és szereplőiről. Közrebocsátja Szokoly Viktor. Pest, 1871.
 Mészáros Lázár: A katonaságról. A Magyar Tudós Társaság levelező tagi székfoglaló értekezése 1845. Közreadta Ács Tibor. Budapest, 1979.
 Mészáros Lázár. Törökországi napló 1849-1850. S.a.r. Ács Tibor. Budapest, 1999.
 Ács Tibor: Adalékok Mészáros Lázár tudományos munkásságához és katonai portréjához. Hadtörténelmi Közlemények, 1979. 4. sz. 623-639.
 Ács Tibor: Mészáros Lázár ifjúsága és szolgálata a 7. huszárezredben 1796-1837. Hadtörténelmi Közlemények, 1986. 4. sz. 659-693.
 Ács Tibor: Mészáros Lázár. A múlt magyar tudósai. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996.

„Mint Jupiter szobra...”

Az alkotmányos monarchia miniszterelnök és a demokrata miniszterelnök

Szemere Bertalan, a Párizsban élő emigráns politikus 1854-ben egy kis verses füzetet jelentetett meg Lombok és töviskék címmel. Ebben a magyar történelem több kiemelkedő alakjának próbált örökbecsű emléket állítani - a maga módján versben. A szándék nemes volt, még akkor is, ha túl sok érdeklődő olvasóra nemigen számíthatott, lévén a veretes sorokat magyar nyelven írta. Batthyány Lajos grófról, a mártíromságot szenvedett miniszterelnökről ékképpen emlékezett meg:

„Nézzétek, magyarok, büszkén e hős alakot, mely
Mint Jupiter szobra néz a magasból alá.
Arc, mi nemes, mi merész szemek és mely isteni homlok,
Mesze ragyog, mint egy Phárosz a sziklatetőn.
Rhódusi bálványként álltál a nép s fejedelem közt,
Adva magad hídul a két elem árja között.
Hiában! Ki király, az nem bírja azt túrni,
S a hont dúlta fel, hogy hantja legyen temető.
Nép nagy holtja, te, szent hamvaidon piramisként
Ami emlékedik, az egy haza romjaiban.
Nyugtod azonban nincs, esténként hallani néha
E panaszos sóhajt jönni ki sírodon ált.
Megmentvén a hazát meghalni dicső, de meghalni
S nem mentetni meg azt - halni meg, atok ez így’.

Buktál. Nem mert gyöngye valál, de mivel lehetetlent
Célzál: Habsburg alatt élni, de lenni szabad.
Vetni a tengernek zabolát és féket a vésznek
Könnyebb, mintsem határt szabni a zsarnok elé.
A zsarnok fene állat, az csal, de nem alkuszik. Óld meg,
Mert ha te nem, megöl ő, s sírodon ünnepet ül.”

Nem ez volt azonban az első méltató írás részéről, hiszen 1852-ben német nyelven Hamburgban már közzétett három politikai „jellemrajzot”. (Graf Ludwig Batthyány, Arthur Görgei, Ludwig Kossuth. Politische Charakterskizzen aus dem Ungarischen Freiheitskriege.) A Batthyány Lajosról, Görgei Artúrról és Kossuth Lajosról irt munkák összefüggéseiben mutatták be és értékelték a forradalom, az önvédelmi háború és a szabadságharc eseményeit (Batthyány és Kossuth esetében némi reformkori „előtörténet” is adva), de külön-külön is önálló egészet alkottak. A Batthyány grófról irt jellemrajzban egy kiforrott, elveihez és az alkotmányossághoz végletekig ragaszkodó politikus képét rajzolta meg 1849, az átmenetileg független Magyarország miniszterelnöke. „Politikai s törvény előtti teljes egyenlőséget utógondolat nélkül követelt, a feudális és arisztokratikus kiváltságok tökéletes eltörlését osztintén kívánta, jelszava volt: szabad ember és szabad föld... Ő a magyar alkotmányt némileg egy elavult, egy megrepesztett épületnek, de olyannak nézte, melynek alapra oly szerencsésen van kivonalázva, melyre egy új, egy teljesen korszerű épületet lehet biztosan rakni anélkül, hogy az alapokat széthányi s azokon változtatni kellessen... Batthyány nem kicsinyes vagy féltékeny számításból de elvének természetes kifolyásánál fogva oly óvatos politikát követett, miszerint ő saját lelkiismeretén kívül a törvény, az alkotmány s a király által mindig fedezve volt... gróf Batthyány Lajos a szétdőlt szabad haza romjai alatt egyedül nyugszik, az alkotmányos Magyarországnak ő hőse volt, a letiportnak mártírja lett.” Szemere egy idealizált Batthyány-portrét vázolt fel, amely tisztelgés volt a mártíromságot szenvedett miniszterelnök emléke, valamint özvegye és árvái előtt. S főhajtás volt ez az ugyancsak emigráns politikus Batthyány Kázmér gróf előtt is, akiben Szemere egyetlen politikai szövetségese tisztelettel a számkivetésben. De vajon csak ez a szándék vezette tollát munkájának megírása közben? S őszinte értékítéletet és érzelmeket vetett-e papírra?

A kérdést azért vagyunk kénytelenek, s azért lehet megfogalmazni, mert Kemény Zsigmond az 1850-ben megjelent Forradalom után című munkájában a következőket jegyezte fel Szemere és Batthyány kapcsolatáról: „Batthyány szintűgy összeférhetetlen volt Szemerevel. Személyesen is majdnem ellenségek valának. Azonkívül Batthyány gróf az angol arisztokratikus szabadelvűséget képviselte, míg Szemere a francia demokrácia embere volt”.

Megérdemli az utókor kitüntető figyelmét Szemere Batthyány-jellemrajza azért is, mert a szabadságharc leverése után ez volt az egyetlen olyan munka, amely átfogóan próbálta meg értékelni és elemezni az első felelős és független kormány elnökének tevékenységét, miközben emléket is kívánt állítani emberi nagyságának. Hitelesen tehette ezt, hiszen belügyminiszterként ő is tagja volt Magyarországnak első felelős és független kormányának, s a kormányfő olyan feladatokkal bízta meg, melyek tanúsága szerint elismerte felkészültségét és feltétlenül meg is bízott benne. Hogyan értékeltük azonban ennek tükrében Kemény Zsigmond korántsem hízog megjegyzését? Ha hitelesnek fogadjuk el megállapítását, akkor ebben nem az elvonatosság, hanem valamilyen politikai szándék vezérelte/vezérelhette a kormányfőt. /Természetesen azt sem zárhatjuk ki, hogy a Forradalom után szerzőjének értékelése volt szándékosan, avagy rossz helyzetmegítélés következtében hamis./ Miként összegezhettük tehát 1848/49 két miniszterelnökének emberi, politikai kapcsolatát, politikai elveit, reformelképzeléseiket milyen forrásokból táplálkoztak, mely pontokon találkozhattak?

Történelmi gyökerekkel bíró családból származott Szemere Bertalan - a legenda egyenesen a honfoglaló Huba vezértől származtatja a familiát -, a 19. század elejére azonban a nemesi rang mellől eltűnt a vagyon. A Vattán, Miskolcon, Késmárkon, Sárospatakon tanuló ifjú bizony hamar megismerte a nélkülözést, olykor télidőben sem volt. A tanulás, majd valamilyen biztos megyei állás jelentette számára a felemelkedés egyetlen útját, s ő tehetsége s szorgalma révén meg akarta ragadni ezt a lehetőséget. Sárospatakon különböző diákegyesületek munkájában vett részt, melyek közül legjelentősebb a „Nádor Királyi Tábla” volt. Ebben a tagok szinte „eljárásztották” a korabeli megyegyűléseket, országos és megyei kérdéseket vitattak meg, s ezekről formális, írásban rögzített határozatokat is hoztak. Az ifjú nemzedék itt tanulhatta meg a politika „tudományát”, itt érlelődtek politikussá. E Táblának lett elnöke az ifjú Szemere, aki előtt ekkor még egy másik pálya, a szépirói is nyitva állt. Sorsát a döntötte el, hogy 1832 decemberében Borsod vármegye országgyűlési követe Palóczy László jurátusként magával vitte Pozsonyba. Itt eszmélt rá: a nemesség kötelessége, hogy foglalkozzon az ország, a nemzet dolgaival, mert rajtuk kívül senki más nem teheti ezt meg, hiszen ki van zárva annak intézéséből. Pályaválasztását Kölcsey Ferencsel való megismerkedése is megkönnyítette, aki nagyon jó véleménnyel volt a

*A Batthyány-kormány. Felső sor: Szemere Bertalan, Eötvös József, Batthyány Lajos, Kossuth Lajos, Deák Ferenc
Alsó sor: Eszterházy Pál, Széchenyi István, Klauzál Gábor, Mészáros Lázár*

jurátus Szemeréről. Politikai nézeteinek formálódása, kialakulása ugyancsak ezekben a hónapokban érhető tetten: „itt már lelkem rögtön a régi republikák, a demokrata intézmények felé fordult”. „Különös gondolatok fejlenek bennem a monarchák felől, ha Észak-Amerikába pillantok, s elmélkedem, hogy ott az emberiség életének új szakasza kezdődik” – írta egyik levelében Kölcseynek. Azt is tudta azonban, hogy tanulnia kell még, ezért – Batthyányhoz hasonlóan – európai utazásokat tervezett, csak hogy az anyagi fedezete hiányzott ehhez. Rokonai támogatását élvezve végül 1836 októberére és 1837 októberére között beutazhatta Nyugat-Európát. Hosszasan időzött Párizsban, melynek szabadosságát elítélte, majd Londonban, melynek életszerűségét csodálta. „Párizs látszani, London lenni akar” – mondott ítéletet lakonikus tömörséggel. Megismerkedett az írországi nyomorral, az angol vasúti közlekedés gyorsaságával, Hollandia rendezett tisztaságával, s elkeseredve tapasztalta, hogy Magyarországról még a művelt, értelmiségi emberek is mily keveset tudnak. Hazatérte után benyomásait, élményeit két kötetben foglalta össze, s az 1840-ben megjelent Utazás külföldön óriási sikert aratott. Az ifjú reformnemzedék eszméit látta visszaigazolván benne, s a demokrácia kézikönyveként forgatták a munkát, mely egyéni elismerést is hozott szerzője számára: a Magyar Tudós Társaság levelező tagjává választották. Ezekben az években kezdett behatón foglalkozni a büntetőjog kérdéseivel. Tervezetet írt egy felépítendő börtönről, amelyben a foglyokat emberhez méltó körülmények között tartják, s lehetőséget biztosítanak számukra arra is, hogy dolgozhassanak. Nagy visszhangot, kiváltó dolgozatát meg is jelentette, akárcsak az Akadémia pályázatára írt A büntetésről, s különösebben a halálbüntetésről című viselő munkáját, mellyel első díjat nyert. Mindemellett Szemere aktív vármegyei tevékenységet folytatott: 1841-től az egri járás főszolgabírója, a vármegyei követutasításokat kidolgozó bizottság tagja volt, 1843 tavaszán pedig Borsod egyik országgyűlési követévé választották.

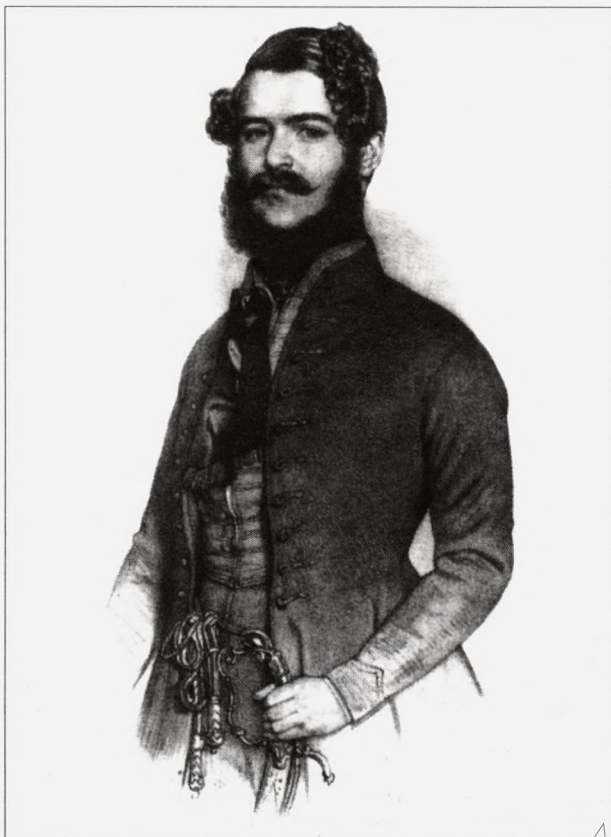
Teljesen más az a családi háttér és indíttatás, amely Batthyány Lajos mögött állt, amelyből felépíthette saját pályáját, hiszen ő egy gazdag, arisztokrata családból származott. Ősei között találunk magyar nádort, esztergomi hercegrímást, császári-királyi főparancsnokot. Tanulmányainak befejezése után a katonai pályát választotta, ahonnan csak azért lépett ki, hogy megmentse családi birtokát, apai örökségét a teljes tönkremeneteltől. Nem készült tudatosan a politikusi pályára, az 1830-as években még Vas vármegye közgyűléseit sem látogatta. Közéleti ambícióinak teljes hiányáról tanúskodik Széchenyi István grófnak egy 1831-es naplóbemjegyzése: „Céljainkra nem sokat ér”. A birtokának fejlesztése kapcsán jelentkező problémák irányíthaták figyelmét a reformkérdések felé, s ezt európai utazásai, „tanulmányújtjai” csak felerősíthették. Ezek során ismerkedett meg a parlamentáris rendszerek működésével, különböző államok politikai berendezkedéseivel, alkotmányaival. Jövendőbeli/ellenzéki/politikusi karakterének kialakulását minden bizonnyal ezen „élményekhez” köthetjük. Határozott elvekkel és még kiforratlan/programmal rendelkező mágnásként jelent meg tehát az 1839/40-es országgyűlésen, ahol legfontosabb feladatának a főrendi ellenzék megszervezését tekintette, hiszen tudta, e nélkül elképzelhetetlen bármilyen reformelképzelés sikerre vitele. Az átalakulás motorjának – Széchenyihez hasonlóan – ekkor még ő is az arisztokráciát tartotta: „Tekintetbe vévén, hogy hazánkban minden lehető jót csak úgy lehet előmozdítani, ha a politikai hatalom is ott összpontosítottatik, hol a vagyon és értelmiség legnagyobb súlya létezik összpontosítva; ezen középpontnak pedig a mágnási rendet tekintvén: e rendnek mind parlamentáris, mind extraparlamentáris túlsúlyát tűztük ki célunknak.” Meggyőződése szerint a vármegyeekben a főnemeseknek hasznos „intézeteket” kell létrehozniuk, hogy népszerűségüket, befolyásukat ott is növelni tudják. Már ekkor javasolta az ellenzék erőinek, hogy szerveződjenek pártba, mert csak így tudnak hatékonyan fellépni. Külön kiemelte, hogy a „hazaszeretet felgerjesztésére minden veszélyeztetett nemzetnél hatható eszköznek tapasztaltatott a nőnem ösztönzése, hogy ez nálunk is mennél előbb fogja fel e dicső szerepet, iparkodni fogunk”. Országgyűlési felszólalásai a főrendiházban többnyire a nemesi szólásszabadság ügyében hangzottak el, de elsősorban nem beszédeinek, sokkal inkább szervező munkájának köszönhető, hogy a titkosrendőri jelentések már ekkor az ellenzék legbefolyásosabb, legfontosabb tagjaként említették

Az 1843/44-es országgyűlés lehetett az a színtér, ahol Batthyány és Szemere először találkozhattak. Ki kell emelnünk a feltételes módot, mert egyetlen forrás sem áll rendelkezésünkre, amely a személyes kapcsolatfelvételt igazolná. Szemere nyomtatásban megjelent írásait a gróf olvashatta - de legalábbis hallhatott rólok -, jogi ügyekben való jártasságát, felkészültségét pedig méltányolhatta, mert a diétán szembesült ezzel. Ugyanígy valószínűsíthetjük, hogy a főrendi ellenzék vezetőjének neve, tekintélye, a reformtábor szervezésében kifejtett munkássága ismeretes volt a borsodi követ előtt. Bizton állíthatjuk ezt, hiszen Batthyány rendkívül határozottan irányította reformer-arisztokrata társai munkáját, szervezte meg felszólalásait, s maga is kb. kettőszáz hosszabb-rövidebb beszédet mondott el, melyekben „a legjobb polgári elvekkel áthatva szokott felszólalni”. Mindemellett rendszeresen látogatta az alsótábla üléseit is, ahol viszont az egyik legaktívabb tag éppen Szemere volt, aki országgyűlési jegyzőként a feliratok, törvényjavaslatok végleges formába öntését végezte igen komoly szakértelemmel. De az igazságszolgáltatás átalakítása, a magyar nyelv ügye, a közteherviselés, a horvát-magyar viszony tárgyában elmondott felszólalásaival ugyanúgy kivívta követőitársai elismerését. A horvát-kérdésre különös figyelmet fordított. Amikor pl. a magyar nyelvtörvény vitájában felvetődött, hogy ezentúl az országgyűlésen a horvát követeknek is magyarul kell majd megszólalniuk, a kor neves történésztől, Horvát Istvántól kért erről szakvéleményt. /Azért érdemes erre felfigyelnünk, mert a következő országgyűlésen éppen Batthyány Lajos lesz a horvát nyelv engedélyezésének - vagyis, hogy a horvátok anyanyelvükön szólalhatnak fel a diétán - egyik szószólója./ Szemere népszerűségét mutatja, hogy 1843 őszén az országgyűlési ifjak már fáklászenével tisztelegtek előtte Pozsonyban. A diéta mindazonáltal - Szemere és Batthyány csalódására - a legtöbb kérdésben kudarccal végződött. A gróf értékelése szerint ez volt „a leggyalázatosabb országgyűlés évek óta”. Ennek okát egymástól függetlenül ugyanabban látták: az ellenzék túl sok kérdést vetett fel, s ezzel lehetőséget teremtett a kormányzatnak és a konzervatív tábornak, hogy részletkérdések sokaságába fullasszák a vitákat. Másrészt nem volt határozott vonalvezetés, közös ellenzéki akarat, ez pedig az erők szétforgácsolásához vezetett. A megoldást is ugyanabban látták: meg kell teremteni az ellenzék egységét, pártot kell szervezni.

A diéta bezárását követően Batthyány visszatért Pestre, s újult erővel látott hozzá a különböző gazdasági, társadalmi egyletek, egyesületek szervezéséhez. Szemere útja Borsodba vezetett, s politikai mozgásterét vármegyéje keretei között próbálta tovább szélesíteni. Jelenlétére égető szükség volt, hiszen a bécsi kormányzat a reformtábor letérése érdekében adminisztrátorokat, főispáni helyetteseket nevezett ki a municípiumok élére, hogy általuk biztosítsa a konzervatív többséget. Szemere többször is óvást emelt a megye adminisztrátorának tevékenysége ellen, s ehhez „hatalmat” az adott számára, hogy az 1846. januári tisztújításon óriási fölénnyel választották Borsod másodalispánjává. Ő is felismerte az egyesületekben rejlő politikai lehetőségeket, ezért aktívan közreműködött pl. az Országos Védegyelet Borsodi Osztályának megszervezésében, részt vett a helyi takarékpénztárak népszerűsítésében, megírta a Tiszamelléki kölcsönös tűzkártérítő társaság alapszabályát. Batthyány mindeközben országos keretek között működő egyesületek vezetésében fejtett ki komoly szervező tevékenységet. Kossuthal együttműködve létrehozták a Jégverés Ellen Kölcsönösen Biztosító Egyesületet, a Pesti Cukorfinomító Gyár-egyesületet, a Gyáralapító Társaságot. Az 1846-os iparmű-kiállításon - jó példát mutatva nemes társainak - ikervári cukor- és selyemgyárának termékeit mutatta be. Az egyleti és vármegyei tevékenységek sajátos előmunkálatai voltak az ellenzéki egység megteremtésének, amelyhez a végső lökést az adta, hogy 1846 őszén a konzervatívok létrehozták saját pártjukat.

Az előkészítő munkálatok 1845 késő ősztől kezdődtek, amikor is egy tanácskozáson felkérték Batthyányt, Deák Ferencet és Szentkirályi Móricot egy vitairat elkészítésére. 1846-ban több egyeztető megbeszélésre került sor, de érdekes módon ezekre Szemerét egyszer sem hívták meg. Ennek oka nem deríthető ki, sokasodó vármegyei elfoglaltságai azonban semmiképpen sem indokolták mellőzését. „Véletlen csak nem lehet az összejövetel, ha pedig hívogatnák konferenciára, és engem nem hívnak, akkor furcsa, ha mégis várnak” - írta sértődötten s némi értetlenséggel 1847. január elején Vukovics Sebőnek. Az 1847. március 15-ére tervezett konferencia előtt azonban ő is összefoglalta a megoldásra váró feladatokat, Kossuthhoz, Eötvös Józsefhez hasonlóan programvázlatot írt, melyben ügyesen ötvözte az ellenzék különböző árnyalatainak elképzeléseit. Az egyeztető megbeszéléseken Kossuth határozottan kikelt Szemere programja ellen, Batthyány viszont mellette érvelt. A konferencia végül úgy határozott, hogy Szemere és Kossuth munkáját kell összedolgozni, s ezt egy szűk bizottságra bízták. Ettől az időponttól mutatható ki szorosabb együttműködés Batthyány és Szemere között. A gróf értékelte a borsodi alispán elvűségét, de felismerte kompromisszumteremtő képességét, hajlékonyságát is. S a Kossuthtal szemben megnyilvánuló ellenérzéseik szintén valamiféle hallgatóságos „szövetségkötést” eredményezhettek. Igaz, eltérő volt ennek a kiváltó oka. Batthyány számára természetes volt, hogy a reformkori politizálást új dimenzióba emelő Kossuth nélkül nem lehet végigvinni a reformokat. Támogatta Kossuth országgyűlési követé választását Pest vármegyében 1847 őszén, hiszen csak így látta biztosítottak az ellenzék erejét és hatékonyságát az alsó táblán. Taszithatta viszont az az erőszakos stílus, ahogy Kossuth nyíltan a vezérszerepre tört, s a borsodi politikában talál/hat/ta meg ennek ellensúlyát. Szemere fenntartásai alapvetően más tőlől fakadtak. Ebben az időben ő már felkészültnek érezte magát az ellenzéki vezető szerep betöltésére, nem óhajtott „második” lenni a sorban, s Batthyány támogatása, „szövetsége” segíthette a cél elérésében. Ne gondoljunk azonban itt kiélezett vitákra, vagy hangzatos támadásokra. Szemere is tudta: az ellenzék csak akkor lehet sikeres, ha megőrzi egységét, a jelentkező belső ellentéteket nem viszi a nyilvánosság elé. Batthyány kifüjtető figyelme mindenestre hasznos volt számára.

Az utolsó rendi országgyűlésre Borsod vármegye egyik követévé ismét Szemerét választotta, aki bekerült az ellenzék működésének összehangolására létrehozott szűk tanácskozó testületbe is Pozsonyban, amelyet gyakran keresett fel Batthyány gróf is. Az együttműködés célja egyértelmű volt: már az alsó tábla törvényelőkészítő munkálataiba is be kívánták vonni a főrendi ellenzék vezetőit. Ennek eredményeként a leglényegesebb kérdésekben - közteherviselés, jobbágykérdés, az adminisztrátori rendszer határozott elítélése - közös álláspontot képviselhetek, annak ellenére, hogy a kormányzat többször is megkísérelte ígérekkel megbontani az egyébként sérülékeny egységet. Szemerének a konferenciákon nyújtott „teljesítménye”, a törvényjavaslatok megfogalmazásában tanúsított szakszerűsége győzte meg a grótot: számíthat a borsodi követ felkészültségére és támogatására. Erre igen hamar nagy szüksége volt Batthyánynak, hiszen március 1-én megérkezett Pozsonyba a párizsi forradalom híre. Kossuth nagy beszédében március 3-án összegezte a megoldásra váró feladatokat, s indítványát mindkét tábla jóváhagyása után 16-án egy országgyűlési küldöttség nyújtotta át Bécsben az uralkodónak. Ebben lényeges új elemként szerepelt Batthyány azonnali miniszterelnöki kinevezése, amit István főherceg nádor segítségével 17-én a reggeli órákban el is értek. A gróf sürgős feladata lett immár kormány névsorának összeállítása, s miniszterelnöki irodájának megszervezése, hiszen óriási adminisztrációs feladatokat kellett levezényelnie. Irodája megszervezését a jó íráskészséggel és adminisztratív tapasztalatokkal rendelkező Szemerére bízta, aki március 22-étől 25-éig maga fogalmazta meg a miniszterelnök szintén összes fontos rendelkezést, hivatalos iratát. 23-án kelt levelében pl. együttműködésre szólította fel a Helytartótanácsot, ugyancsak e napon István főherceg nádorhoz írt levelében sürgette 15-20 000 magyar katoná hazahozatalát, s Batthyány kérésére ő fogalmazta meg a magyar haderőről szóló törvényjavaslatot, amelyet végül mégsem bocsátottak vitára. E megfeszített munkatempót követelő napokban Szemere több törvény kidolgozásánál működött közre, melyek közül a sajtótörvény szinte teljes egészében az ő munkája. Ez a törvényjavaslat váltotta ki a forradalmi Pestben a legnagyobb ellenérzést, hiszen a lapok alapítását szinte megfizethetetlenül magas kaucióssal köthette. Batthyány kifejezett kérésére módosított a törvényszöveget Szemere, így pl. felére csökkentette a kaucióssal.

Szemere Bertalan

Az 1849-es Szemere-kormány

Tény, hogy ezekben a kritikus napokban szoros és bizalmas munkakapcsolat alakult ki kormányfő és leendő belügyminisztere között, hiszen ezt a tárcát Batthyány első perctől kezdve Szemerének szánta. (A gróf határozottsága ez ügyben azért érdemel különös figyelmet, mert többen is megfogalmazták ezzel kapcsolatos fenntartásaikat, sőt – egyes vélemények szerint – Kossuth is szemet vetett a belügyminisztériumra.) A bizalom újabb jeleként március 23-án Batthyány komoly megbízást adott Szemere számára: egy újonnan felállított bizottmány - a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány - tagjává nevezte ki, melynek feladata a forrongó Pesten a rend fenntartása, a kormányzat politikai akaratanak megjelenítése és biztosítása volt. A kiküldéssel nem eltávolítani akarta Pozsonyból belügyminiszterét - habár Széchenyi a következőket írta naplójába: „Szemere elmegy! Vagy felakasztják, vagy rászed bennünket!” -, hanem a fővárost akarta biztos kezekben tudni. Nem mond ennek ellent a tény sem, hogy a Bizottmány elnökévé nem őt, hanem a fővárosban tartózkodó, és ott határozott népszerűségnek örvendő Klauzál Gábort nevezte ki.

A fővárosi mozgalmak lecsendesítésének szándékával Pestre érkező Szemere azonban elképzelhetőnek tartotta azt is, hogy szükség esetén felhasználja az abban rejlő erőt. Amikor pl. március 30-án arról értesül, hogy az uralkodó leiratában megtagadta a felelős minisztérium felállításának lehetőségét, egy proklamáció kiadására tett javaslatot, melyben kimondták volna: a haza veszélyben van. Nem riadt vissza attól sem, hogy a fővárosi mozgalom esetleges szervezésével nyomást gyakoroljon Bécsre. Ezt igazolja, hogy amikor két nap múlva megérkezett az udvar visszalépését hírül hozó tudósítás, Batthyáynak a következőket jelentette: a veszélyeket látva már „rendkívüli intézkedésekről kezdünk gondolkodni”. Szemere tehát a Bizottmány többi tagjával együtt tökéletesen ellátta azt a feladatot, amellyel a miniszterelnök megbízta őket, s április közepén a kormány Pestre érkezését követően befejezte tevékenységét.

A belügyminiszter Szemerére szerteágazó feladatok vártak, miközben számtalan támadásnak volt kitéve, melyek elhárításában többnyire számíthatott Batthyány támogatására. Az áprilisi törvények végrehajtása során vitás kérdések sokaságában kellett határozottan állást foglalnia, miközben a rend fenntartását is biztosítani kellett. „Van szabadság, de kell lennie rendnek is. A rendtelenség sirja a szabadságnak” - fogalmazta meg egyik rendeletében. Ezen felfogása okán állandó célpontja lett a kormány radikális ellenzékének, egyes vélekedések szerint ha Batthyány nem váltja őt le, „a minisztérium még az országgyűlés előtt /1848. július/ megbukik”. A miniszterelnöknek azonban éppen ilyen keménykezű, az alkotmányossághoz ragaszkodó belügyminiszterre volt szüksége, ezért a támadások ellenére végig kitartott mellette. Igaz, tapintható népszerűtlensége miatt bécsi és innsbrucki úttjai idején egyszer sem bízta meg őt, hogy távollétében helyettesítse a miniszterelnöki teendőket ellátásában.

Szemere Batthyáynál hamarabb ismerte fel és fogalmazta meg, hogy az osztrák kormányzattal a konfliktus szinte elkerülhetetlen, elő kell tehát teremteni azokat az eszközöket, amelyekkel megvédhetjük az uralkodó által szentesített alkotmányunkat. Ezért kezdeményezte kormánybiztosok kinevezését, a nemzetőrség átszervezését tábori szolgálatra, az újoncköteles korosztályok katonai összeírását, a kormányzat számára megbízható alakulatok Pest környékére való csoportosítását. 1848 szeptemberének elején, amikor az udvar a legfontosabb miniszteri tárcák feladását követelte, válaszul elé került a kormányzat és az országgyűlés. Szemere - habár nem voltak illúziói a Bécsben tárgyaló miniszterelnök távollétében az alkotmányos keretek fenntartását tartotta szem előtt. Kossuth egyre nyilvánvalóbban a forradalmi út, az önvédelem mellett kardoskodott. Batthyány szeptember 11-i lemondását követően - miután egyértelművé vált, hogy fegyveres önvédelemre kényszerült az ország -, azonban természetes módon vállalta fel ő is azt. Politikai hitvallását is a megváltozott körülményekhez igazította. 1848. novemberében az államforma kérdésében már így fogalmazott: ideálja a „tisza reszpublika”. „...köztünk és a fejedelmi ház közt fegyver ítélni. Ki vesz, az bukik, ki győz, az uralkodni fog.” Batthyány politikai elképzeléseibe ezek az elvek már nem fértek bele. De Szemere is csak azt követően tett hitet mellettük, amikor az alkotmányos megoldás előtt minden kapu bezárult. A következetes alkotmányos küzdelmet értékelte Szemere a gróf politikai pályájában, s ehhez szegődött társként Batthyány mellé. Politikai elveik természetes módon különböztek, de Szemere bízott, bízhatott abban, hogy a miniszterelnök tekintélye Bécsben elegendő lehet a konfliktus áthidalására. Reményében, akárcsak Batthyáynak, csalódnia kellett.

Pelyach István

Két mérsékelt liberális

Batthyányi és Klauzál

Klauzál Gábor korának egyik legjelentősebb reformpolitikusa volt. 1824-ben ügyvédi vizsgát tett, s még ugyanebben az évben Csongrád vármegye szolgálatába lépett. Előbb tiszteletbeli alügyészként, majd 1825-től fizetéses táblabíróként dolgozott. Fiatal kora ellenére Csongrád vármegye egyik országgyűlési követévé választották, de közbejött betegsége miatt nem fogadta el a mandátumot. Az 1825-27-i országgyűlés megbízásából delegált bizottság átfogó reformprogramot dolgozott ki. A Rendszeres Munkálatok néven ismert tervezetet megkapták a megyék is. Csongrád vármegye 9 bizottságot nevezett ki az Operatum tanulmányozására. A politikai ügyekkel foglalkozó bizottság két tagja Klauzál Gábor és Kárász Benjamin volt. Javaslatuk az országgyűlési követek választásának reformjára vonatkozott: a vármegyék vonják be a követválasztásba az adózó nép képviselőit is, a szabad királyi városok pedig szélesítsék ki a választópolgárok körét. A megye gyűlés nem tette magáévá Klauzál és Kárász javaslatát, de a reformszemek néhány év alatt meghódították a megyét. A megyei szabadelvű ellenzék Klauzált tekintette vezérének, és 1830-ban újra őt léptette föl jelöltként, de ezúttal alul maradt a konzervatív jelöltekkel szemben. Az elkövetkező ciklusokban (1832-36, 1839-40, 1843-44) már Klauzál Gábor Csongrád vármegye egyik követe.

Közben Csongrád vármegye táblabírájaként részt vett a közgyűlés munkájában is. A helyi nemesség számos esetben tiltakozott a hazánk iparát sújtó vámrendszer miatt. 1836-ban feliratot szerkesztett - Klauzál fogalmazásában - a dohánytermesztést akadályozó kormányintézkedések miatt. A Csongrád megyei bizottsági vélemény a birodalmi gazdaságpolitikáról rámutatott Magyarország hátrányos helyzetére az ipar és a kereskedelem tekintetében. Klauzál ezeknek a kérdéseknek tanulmányozása során szerezte meg azokat a közigazgatási ismereteket, amelyek alkalmassá tették arra, hogy 1848-ban mezőgazdasági, ipar és kereskedelemügyi miniszter legyen.

A két politikus országgyűlési szereplése révén már 1848 előtt kapcsolatban állt egymással, hisz Klauzál 1832 óta a közelet jelentős figurája. Az 1843-44-es országgyűlésen pedig - Vukovics szerint - a rendek tábláján a távollevő Deák helyett őt tekintették az ellenzék vezérének. Ennek köszönhetően a főrend Batthyányval együtt látogatták meg Deákot kehidai birtokán.

Klauzál azonban nem volt jelen az utolsó rendi országgyűlésen - mert Csongrád megye konzervatív erői elűtötték a követéségtől, és ez csökkentette esetleges miniszterségének esélyeit.

Hasonló szerepet töltötte be a főrendeknél Batthyány Lajos is az 1839-40-es országgyűlés óta. A személye körül kibontakozó főrendi ellenzéki csoport, ha nem is tett magáévá mindent a nemesi reformerek terveiből, a belső vámok, az ősiség, eltörlésén kívül hirdette a személyi kiváltságok fokozatos felszámolását is. A politikai szabadelvűség már 1848 előtt közös platformra hozta a két politikust. Kapcsolatukat 1848 tavaszán két dolog befolyásolta: Klauzál pesti szereplése, s a kijelölt miniszterelnök kormányalakítási elképzelése.

Klauzál 1848 márciusában Pesten volt. Nem tudni: véletlenül vagy a készülő petíciós kampány miatt érkezett-e oda. Tény: 1848 március 14-én délután az Ellenzéki kör ülésén Klauzál elnökölt. Itt zajlott le a híres vita a nemesi liberálisok és az ifjúság radikális szárnya között arról, hogy a Tizenkét pontot Batthyányhoz, mint az ellenzék Központi Bizottmányának elnökéhez juttassák-e el. Vagy azt Pestről, több ezer aláírással ellátva, petícióként küldjék föl Pozsonyba. Ismeretes, a kérdést a bécsi forradalom hírére az ifjúság másnap délelőtti merész föllépése az elképzeltnél is radikálisabb formában oldotta meg. A 15-i mozgalomba Klauzál és Nyáry (aki az előző nap vitáiban Klauzál mellett állt) délután kapcsolódott be, s átvetették a vezetését. A Pestről érkező jelentések 16-tól úgy emlegetik őket, mint akik kezükben tartják, irányítják és fékezik a fővárosi fejleményeket. Klauzál előbb a fővárosi, majd a Pest megyei Rendre Ügyelő Választmánynak lett alelnöke. Kovács Lajos (Széchenyi Pesten lévő bizalmasa) és Lónyay Mányhért március 18-án Pozsonyba utaztak Pestről, hogy a követek konferenciáját rávegyék: költözzön az országgyűlés Pestre, mert a fővárosi eseményeket így lehet kézben tartani. Kovács azt írta: Klauzáltól határozott megbízatása volt, hogy Batthyánynál sürgesse az országgyűlés lemenetelét. Széchenyi Naplója szerint Batthyány osztotta Klauzál aggodalmait, de Kossuth ellenezte a költözést. Ekkor Klauzál legalább a nádor Pestre helyezését javasolta, de a konferencia ezt is elvetette.

Blackwell, bécsi angol követ március 21-i jelentése aláhúz-

za: Buda és Pest: Klauzál uralma alatt áll. A jelentés utal arra, hogy Klauzál az elmúlt diéta egyik legújanepelebb delegáltja, egyike a liberálisok legmérsékeltőbbjeinek. Kovács Lajos március 20-án jegyezte föl: Klauzál a reform és nem a forradalom embere. Ennek részben ellent mond a sajtótörvényhez viszonyulása. Amikor 22-én Pozsonyból Pestre érkezett a peticionális küldöttség, a városi közgyűlés előtt beszámolt útjáról. Ennek során ismertették a rendek által már 20-án jóváhagyott sajtótörvényt, melyet az ifjúság a magas biztosítékok megkövetelése miatt ingerülten fogadott. Azt még a Helytartótanács által március 16-án kiadott ideiglenes sajtórendszabálynál is rosszabbnak tartották. A törvény általános meghökkentést és fölháborodást váltott ki, Petőfitől és Vasváritól kezdve Nyáryig és Klauzálig mindenki elítélte. Klauzál tényleges hatása azonban mérsékelt. Farkas János Pest/Budáról Batthyányhoz intézett jelentése kiemeli, hogy Klauzál Gábor beszéde nyugtatólag hatott a 24-i népgyűlésre, fővállalt hivatalát (a bizottmányi elnökséget) a haza szabadságának szolgálatára kívánja használni. Március 26-án a föllállított Nemzetőrség éljenekkel üdvözölte Klauzál és Szemere „miniszter urakat”.

Klauzál súlya és befolyása a fővárosi mozgalomra, szolidaritása az országgyűlésen vezető liberálisokkal, jó ajánlóerő volt számára. Bár a Pestről érkező tanácsok Nyáryt preferálták, Batthyány mégis Klauzált vette be a minisztériumba 22-én. Nyáry kritikus volt a diétával és a miniszterelnökkel szemben is. Radikális megnyilvánulásai nem voltak kívánatosak az amúgy is heterogén kormányban. Horváth Mihály szerint Batthyány baráti viszonyt ápolt Klauzállal, miniszteriségének ez lehetett az oka. Lehetséges, hogy a minisztérium megalakulásáról intézkedő törvény márc. 21-i módosítása, hogy ti a kabinetben 8 miniszter legyen, Klauzálnak kívánt helyet csinálni.

Az Ellenzéki Kör ifjúsága által március 16-án összeállított „Kiket kíván a nemzet felelős minisztereknek” c. listáján Batthyányt külügyérnek jelölték, Klauzál nem szerepelt rajta. Birányi Akos (a pesti forradalom krónikása), miniszteri kombinációjában Batthyány már tárca nélküli elnök, míg Klauzál földművelés és műipari miniszter.

A Hetilap március 19-i pozsonyi tudósítása úgy tudta: Klauzál nem szerepel a jóváhagyott miniszterek között.

Kossuth az emigrációban emlékezett vissza arra, miként szereztek tudomást Batthyány szándékáról. Meghívást kapott egy értekezletre, ahol Batthyány a minisztérium megalakulásáról beszélt „a többiekkel” (Perényi, Eötvös, Teleki, Szemere, Pázmány), de „candidátusai” között a kereskedelmi tárcára nem szerepelt senki. Kossuth ekkor „suggerálta Klauzált”, azaz Batthyány figyelmébe ajánlotta. Ez értekezlet napján (március 22-én) kelt Batthyány levele a Pesten tartózkodó Klauzálnak, amelyben fölkerlte: legyen az alakuló kormányban a földművelés, ipar- és kereskedési osztály tárcájának vezetője. A levél tájékoztatja Klauzált leendő kollegáiról, s sürgeti, hogy mielőbb nyilatkozzon.

A hír hallatára Blackwell március 23-án azt jelentette: hárman vannak, akik nem örülnek Széchenyinek, de hozzájuk valószínűleg Klauzál is csatlakozik. A végleges kormánynevsor a Pesti hírlap március 26-i tudósításában szerepelt. A listán szereplők közül Klauzál kinevezése bizonyára meglepetésként érthette Pestet és Pozsonyt egyaránt. A Márciusi Tizenötödike így reagált Klauzál kinevezésére 25-én: „Úgy látszik az ország rendjei Pest városi tekintélyét és fontosságát illő figyelemmel vették. A miniszterek meggyőződtek arról, hogy ha megállni akarnak, bázisul egy fővárosi nép loyaltitása a legbiztonságosabb alap. Klauzál Gábor minisztersége előttünk ily alakban tűnik föl”. A lap meglepéssel nyugtázta, hogy Klauzál, ki a pesti népmozgalom élére állt, bekerült a kabinetbe. Népszónok és miniszter: első ilyen az ország történetében.

Március 23-án István nádor fölhatalmazta Batthyányt, hogy a miniszternek jelölt Klauzál Gábort és Szemere Bertalant vegye a megerősítés előtt, mint „ideiglenes rendőri országos bizottmányt” bizza meg a rend fönttartásával. Másnap a miniszterelnök értesítette Klauzál „kereskedelmi miniszter-jelölt urat” az ideiglenes rendőri bizottmány elnökévé történt kinevezéséről. A nádor levélből kiderül, hogy Batthyány szemelte ki a miniszterjelöltek közül kette-jüket, István nádor javaslata tehát Batthyány ajánlásán alapult. Batthyány meg-föltehetően Pulszkytól nyert újabb információk alapján - döntött úgy, hogy a helyszínen lévő és népszerű Klauzálnak ruházza ezt a tisztséget. Ezzel Nyáryval szemben megerősítette Klauzál helyzetét, mivel Nyáryt - mint a bizottmány tagját csak miniszteri osztályfőnöknek jelölte, más-

részt olyan embert állított a Miniszteri Bizottmány élére, aki egyben már választott tagja, sőt alelnöke mind a városi, mind a megyei választmánynak.

A miniszteri országos bizottmány első levelét Lederer főhadparancsnokhoz írta, a pesti nemzetőrség számára kiadandó fegyverek tárgyában. A nemzetőrség fegyverrel ellátása, s a köznyugalom fönntartása adta a bizottmány működésének lényegét. Klauzál a testületet hivatalnak nevezte, mely a hadi kormányt hivatalosan szólította föl a fegyverek átadására. Többször jelezte a miniszterelnöknek, hogy az országos katonai hatóságok vonakodnak a polgári hatóságok fől-szólításában kért fegyvereket átadni. Lederer március 28-án a nádorhoz fordult, hogy utasítsa a bizottmányt: ne igényeljenek több fegyvert. Márpedig Klauzál kitartott álláspontja mellett: a nemzetőrségnek csak úgy lehet hasznát venni, ha nádor fegyvert és lóport „adat”, mert ez a béke záloga.

Kevéssé ismert, hogy a bizottmány átiratban szólította föl a katonai főhadparancsnokságot, bocsássák szabadon Eftimie Murgu politikai foglyot. Bár a király megbocsátott a státus foglyoknak, Murgut egy katonai laktanyában továbbra is fogva tartották, majd átadták a polgári hatóságoknak.

A felelős minisztérium megalakulását engedélyező királyi leiratra reagálva a Bizottmány megjegyzi: a miniszteri törvény még nem minden. Nem lehet engedni a sajtótörvényben, „az úrbériben pláne nem”. Am az embereket foglalkoztató napi kérdés Pesten a népképviselő volt, mert a „nemesség meghagyásának eszméje ellen, képzeltetellen ellenszenv nyilatkozott”. A régi jögon élvezett választói képességről volt szó, amely a nemesség politikai életben maradását szolgálta, mert félték a lázadásától. Klauzálék azonban úgy látták: nem lenne nemesi ellenállás, viszont fontosabb a „magas kvalifikáció mint

a kasztbeli különbség fönntmaradása. A nemességen addig kelene az operációt elvégezni mielőtt fölébredne”. Születési privilégiumok helyett a jogosultság polgári liberális kellékeit szorgalmazta Klauzál.

Szerinte az új rezsim iránti bizalom alapja, hogy megvalósuljon „a jogi teherviselési egyenlőség”. „Személyeké a bizalom, - hangsúlyozta- s annak megcsorbulásával ne fogjunk kormányhoz, ez reánk nézve a siker föltétele.”

Az egyes minisztériumok megszervezése április 15-én, az első Pesten tartott minisztertanácsi ülésen indult. Megállapították, hogy kívánatos „az al státus titkárok” mielőbbi kinevezése. Klauzál mellé Trefort Agostont neveztek erre a posztra. Ezen az ülésen döntöttek arról, hogy az úrbéri telkek fölbecsülése, és így a kártalanítás előkészítése, a posta és harmincadügyek, Klauzál minisztériumához kerültek. Míg a miniszterek többsége április 11-én tette le esküjét Pozsonyban a király, Klauzál és Szemere április 20-án Budán a nádor előtt, hűséget esküdve a királynak és az alkotmánynak, engedelmséget fogadva a törvényeknek. A miniszteri eskü letételével hivatalosan is megszűnt a Miniszteri Országos Ideiglenes Bizottmány működése. Klauzál április 27-én mutatta be a nádornak a maga fötisztviselői kinevezési listáját, s ő jelentette be elsőként a Pesti hírlap április 28-i számában, hogy minisztériuma Budán, az „előbbi kincstári épületben” hivatalait elfoglalta. Ebből később gondok származtak, mert Kossuth az iparügyi minisztérium kamarai elhelyezését ideiglenesnek gondolta. Valóban megtörténtek a pesti átköltözés előkészületei, de Kossuth, Klauzál irodájának - a volt kamarai elnök dolgozószobájának - berendezéseire is igényt tartott. Emiatt a két miniszter között feszültség támadt. Kossuth „indignatioval és superioritással vádolta Klauzált, amelyet a vádolt visszautasított.

A Batthyány-kormány korabeli rézmetszeten

A miniszteri ténykedés szoros együttműködést kívánt a tárcák között, de súrlódások óhatatlanul előfordultak. A több minisztérium állásfoglalását igénylő döntésekhez a kezdeményező körlevelet küldött szét. Klauzál pl. augusztus 13-án írt kollégáinak egy francia kereskedő Palánkánál (Dunán) föltartóztatott 4 hajója ügyében. Arról kérdezte minisztertársait: tovább engedje-e, mert akkor azok kétségtelenül a szerb fölkelők kezébe kerülnek. Batthyány és Kossuth a hajók szabadon engedése ellen volt, amelyet elfogadott a többség, így Klauzál is.

Voltak kérdések, amelyekben viszont Klauzál és Batthyány ellentétesen szavazott. Április 22-én Kossuth előterjesztette pénzügyi elképzeléseit, amelyhez az Eötvös kezelte közalapítványok tőkéjét is föl akarta használni. A vitában Batthyány Kossuth mellett, Klauzál ellene foglalt állást.

Május 19-én a kormány nyilatkozatban tájékoztatta az országot a király Innsbruckba távozásáról. Az ismert formula (a magyar nép ragaszkodása törvényes fejedelmeihez) hangoztatása mellett, az országgyűlés összehívásának fontosságát emelte ki, mert az „európai események eddig bennünket segítő mozgalmára mára sokféle irányban zavargó rohammá változott”. A veszeltyt elkerülő, a nemzet osztatlan közreműködésére volt szükség, amelynek politikai kerete az országgyűlés, szabadságának garanciája pedig az önkéntesek minél nagyobb száma, és a tehetőségek anyagi áldozatvállalása. A nyilatkozatot hatan írták alá, köztük, Klauzál. Kossuth távolléte miatt nem.

Nagyban egyezett a két politikus közjogi gondolkodása is. Batthyány Csányihoz intézett levelében visszautasította azt a fölfogást, hogy az „összes minisztérium compact testület”, s amit az egyik minisztériummal közöl, az a másikra is tartozik. Ez szerinte a parlamentáris kormányrendszer alapeszméjével nem fér össze, mert annak fő elve, hogy minden miniszter kizárólag saját tárcájáért felelős. Csak így szüntethető meg a kollegiális, a senkit felelősségre nem kényszerítő rendszer. Elképzelése, mely az egyéni felelősséget hangsúlyozta, megtúrta az eltérő véleményeket, s a követendő közös politikát a többségi véleményre alapozta. Klauzál osztotta ezt a nézetet, bár Mészáros Lázár följegyzései a kabinetülésekről azt tükrözik, hogy Eötvös Széchenyivel, Klauzál Deákkal, „lökületük, pedig inkább Széchenyivel, mint Batthyánnyal tartott”.

A közjogi nézetazonosság kifejezésre jutott bizonyos külpolitikai ügyekben is. Batthyány egyik legfontosabb problémája volt, miként lehetne 100 000 puskát vásárolni Angliától, illetve az angol főkonzul Magyarországra küldését elérni. Igényének alapja, hogy Magyarország, most-már, mint független nép, szuverén módon építheti külkapcsolatait.

Joggal igényelheti, hogy az ún. független fejedelemségekkel (Szerbia, Havasalföld) egyenlő elbírálásban részesüljön. Az ügyben Klauzál április 24-én Esterházyhoz fordult, hogy járjon el az osztrák kormánynál, majd Blackwell bécsi angol követtel is hosszasan tárgyalt az ügyről. Ebből kiderül, hogy Klauzál egyetértett Batthyány értékelésével, miszerint Magyarország minden tekintetben független királyság, ahol „most olyan a közhangulat, a melyben a kereskedelmi érdekeket alá kell rendelni a politikaiaknak”. Ennek ismeretében érthető még az is, hogy Kossuth lépése, amivel visszautasította az osztrák pénzügyminiszter kölcsönajánlatát, miért nem váltott ki tiltakozást.

Július 13-án minisztertanácsot tartottak a válaszfelirat ügyében. Batthyány az olasz segély-ügyének bekerülését javasolta, míg Kossuth ellenezte. A vitában Eötvös, Deák és Klauzál Batthyány mellé állt, jelezve: a Pragmatica Sanctioból folyó kötelezettséget megfontoltsággal kell kezelni.

Az első népképviselői választásokkor vitát kavart a parlamentáris kormányzat kifejlődése és a miniszterek parlamenti tagsága közötti összeférhetetlenség. Sokan az angol, klasszikus példára mutattak, ahol a miniszterek parlamenti tagok is voltak. Magyarországon az abszolutizmus korában épp így tudta a diétát manipulálni, ezért rosszak voltak a tapasztalatok, és néhányan – köztük Deák- inkább parlamenten kívüli kormányzást kívántak. A miniszterek többsége azonban követ akart lenni, bár a jelölésükkel maguk közvetlen nem foglalkoztak. Batthyányt Borsod, Klauzált Csongrád megye kereste meg: vállalná-e a követséget. Vállalták, s mindkettőjüket két helyen is megválasztották. Klauzál a Csongrádit fogadta el. Egvélőre maradt tehát a parlamenti kormányzat.

A miniszter Klauzál több törvényjavaslatot nyújtott be, de általában hallgatott az üléseken. Mégis július 22-én, amikor szólásra emelkedett, Nyáry azzal a felkiáltással fogadta a szónoki emelvényre lépő Klauzált: mindig a miniszterek beszéljenek! A megtámadott miniszter önértzetesen jelentette ki, hogy ő még nem untatta a tisztelt házat, s nem szokott egy napon 15-ször hozzászólni. Ez a példa is mutatja, hogy a személyeskedés parlamentáris múltunk kezdetén is jelen volt, másrészt Klauzál és Nyáry között nem volt jó a viszony. Föltehetőleg már március óta.

Klauzál augusztus végén, szeptember elején volt igazán aktív. Ennek oka, hogy Batthyány helyetteseként és politikájának országgyűlési képviselőjeként szerepe fölerősödött. Másrészt ekkor nyújtotta be a vámok szabályozásáról szóló törvényjavaslatát és augusztus 29-én részletesen ismertette az osztrák-magyar kereskedelmi és vámviszonyokat, a postaszolgálat magyar lábra állításának gondjait. Mészáros a kabinet tagjainak munkáját összegezve még azt mondta Klauzálról, hogy összességében nem sikerült „bizalmat gerjesztenie”.

Fölszólalt Eötvös népiszkolai törvényjavaslatáról szóló vitában, s az ellenzék ellenében a felekezeti iskolák állami támogatása mellett szállt síkra, amely toleráns gondolkodásra vall.

Az augusztus 12-i minisztertanácson Kossuth rendkívüli intézkedéseket javasolt Jellasichek ellen: Batthyányt tegyék meg diktátornak. Széchenyi szerint ezt a miniszterelnök elhárította, s helyette István főherceget ajánlotta. Ezt meg Kossuth vetette el, mire Széchenyi kijelentette: „ha dinasztialis kérdés forog fenn, akkor kilép”. A napló szerint hasonló nyilatkozatot tett Klauzál is. Vagyis tiszteletben tartotta az alkotmányos tényezőző törvényes állását, s nem akart a parlamentáris mód-szerekkel szakítani.

Szakmai együttműködésüket a honvédelemmel összefüggő fegyvergyártás kérdései uralták. A miniszterelnök május 21-i levelében arról tájékoztatta Klauzált, hogy a fegyvergyártás kérdéseivel Marziani ezredes foglalkozik katonai részről. Az ipari miniszter válaszában hivatalos és a pesti gépgyár közötti fegyverszolgáltatási szerződést elemzi, emlékeztetve felettesét a külföldi (angol, belga, német) fegyvergyárak árjegyzékeinek beszerzési, és az itthon gyártandó fegyverek minimum és maximum árának megállapításai kötelezettségére. Az időben kialakított miniszterelnöki döntés ugyanis lehetőséget adott a „definitívus” ár maximum alatti kialakítására. Batthyány - bár egyetértett miniszterével, hogy ez az ő dolga- elhárította magát az emlékeztetést, mondván, hogy a nemzetország fölfegyverzését teljes egészében a Bécsből érkező Marziani ezredesre, bízza, minden további vele kell megbeszélni.

Mivel Klauzál nem tudott érintkezésbe lépni a kijelölt katonai összekötővel, Batthyányt további intézkedések megtételére kérte meg. A fegyver árak meghatározására szerződésileg kikötött idő kettőről egy hónapra szállt. A Pesten föllállítandó fegyvergyár munkásait nem lehet előre „kimivelni és foglalatokodni”, mert a régi fegyverek kiigazítására - azaz a hibák javítására, nem szolgáltattak be egyet sem, így nem tudnak min tanulni-panaszkodott Klauzál. Nem érkeztek meg a külföldi mintafegyverek, melynek alkatrészeit készített végett szétküldhették volna. Mindezek orvoslására a miniszterelnök közbelépését sürgette. Batthyány válaszában megírta, hogy „a nemzeti öreknél” használatban levő és javítást igénylő fegyverek érdekében a megkívánt utasítást közölte a hadügyminisztériummal, a mint a fegyverek haladéktalan átküldésére fölszólította Marzianit, a fegyverek árát pedig 15 pft-ban állapította meg. Ez alapján már Klauzál is, mint a fegyvergyártás hatósági felügyelője intézkedhetett, mert a gyár a szerződésbe lépett tulajdonosokkal, megkezdhette a munkát. Később a fegyvergyár szerződésen felüli előleg összegét kért a kormánnytól, amelyet Klauzál igen, de Batthyány az országos pénztárt terhelő nagy kiadások miatt, nem támogatott. Az ügyhöz kapcsolódó dokumentumokra vezetett kézjegyek tanulságosak: Klauzál az előleg kérelmet támogató levelére később ráírta: „Most nem lehet a kötött szerződésen túl menni”. A miniszteri válasz külzetén pedig külön följegyzés olvasható: a „kért előlegzés más úton megadott”.

Klauzál minisztériumát érintették a nemzetőri ügyek. Olyan rendelkezést sürgetett Batthyánytól, amely a tisztviselőket a munkaidő alatt fölémenti a nemzetőri szolgálatól. Azt tapasztalta ugyanis, hogy a nemzetőri szolgálat a személyzet tisztí óráival gyakran ütközött, s emiatt sok tárgyekezelés fennakadt. Hasonló probléma mutatkozott a só- és harmincadhivatalnokok esetében is a „státus jövedelem tetemes kárára”. Bár a június 14-én kelt levelre Baldacci válaszolt, a miniszterelnök a kérdést július 6-án utasításban szabályozta Klauzál javaslatát is figyelembe véve.

Batthyány bizalma Klauzál iránt pregnánsan nyilvánult meg második bécsi útja alkalmából. Erre azért volt szükség, hogy a miniszterelnök Bécs tudomására hozza: Magyarország csak akkor tudja uralkodóját kultámadások ellen segíteni, ha itthon a szerbekkel és a horvátokkal minden rendben van. Július 6-án utazott el, s a kormányelnöki teendőket Klauzálra, a nemzetőri és honvédségi ügyeket pedig Mészáros Lázárra hagyta.

Augusztus végén Batthyányt távollétében a miniszterelnöki hatáskörben ismét Klauzál Gábor helyettesítette. Ez, a szűkebb reszortjától eltérő feladatok megoldását kívánta tőle, de ennek a kihívásnak megfelelt. Intézkedései közül több a

fegyverbeszerzési eljárásra irányult. Pulszky államtitkárhoz írt levelében helyeselte a Zimonyba szánt, de Bécsben „letartóztatott” 2001 db. fegyver megvásárlásra tett lépéseket. Erről a véleményéről külön fogalmazványban tájékoztatta a bécsi Belügyminisztériumot is. Herceg Esterházy Pált külügyminiszternek címezve arról értesítette a miniszterelnök nevében, hogy a kormány nem tudja teljesíteni a bécsi hadügyminisztérium „értesítvényét”, miszerint a magyar kormány küldjön pénzt a Varasd-Károlyvársi hadi kormány alatt álló katonaság tartására. Jellasich báró a Horvátországban levő ső- és harmincadhivatalok Magyarország kincstárát illető jövedelmeit törvénytelenül lefoglalta, a kormánynak engedelmessékedő Verócze vármegye megszállására pedig 6000 végvidéki katonát vetett be. Klauzál tehát nem látott lehetőséget a varasdi „hadi főkormány” pénzügyi támogatására addig, míg az vissza nem tér a törvények iránti engedelmességre. A minisztertanács határozatát német fordításban megküldte Latournak is.

Esterházy Pállal pedig azt tudatta augusztus 30-án, hogy a kormány beleegyezik a szegedi olasz foglyok szeptember végéig történő maradásába. Ez az irat azért fontos, mert bepillantást enged szegedi nemzetőrség korabeli viszonyaiba és az Ausztriával fennálló kapcsolat értelmezésébe. Az olasz foglyok őrzése a nemzetőri szolgálat energiájának nagy részét elvonta, a Szeged lakosságára nagy teherként nehezedett a napi 7-800 ór kiállítás. Közülük sokan a foglyokat őrizték, holott eredeti feladatuk másra szült. Másrészt a kormány engedett az osztrák igazságügyi minisztérium kívánságainak, bizonyosággá annak, hogy ami lehetséges, azt megteszi, s az olasz foglyokat szeptember végéig őrizni fogják.

Ezt az elvet demonstrálta Klauzál több korábbi döntése is. Amikor pl. az osztrák kormány még májusban megtiltotta a lókvitelt az örökös tartományokból a föllázadt olasz tartományokba, sőt általában külföldre, „a német szövetségi státusok kivételével”, Klauzál tudomásul vette. Egyben ennek megfelelő intézkedést hozott: a lókvitelt és a ló átvitelt Magyarországon, s a hozzá kapcsolt részekén, ott, ahol a magyar határszélek a tengerrel, vagy az ausztriai birodalmon kívüli „kültáttással” érintkeztek, ideiglenesen fölfüggesztette.

Helyettes miniszterelnökként vezényelte le a költségvetés elfogadását. Az augusztus 28-i költségvetési vitában válaszolt egy interpellációra. Kossuth azt úgy egészítette ki, hogy kiderüljön: ő sokkal tájékozottabb a hadügyi helyzetről és Batthyány küldetéséről, mint hivatalos helyettese. A jelenet Klauzál háttérbe szorítását célozta. Kossuth, aki megmaradt a kabinet szószólójának a képviselőházban, ezzel kifejezésre juttatta, hogy kellő tekintéssel van a dolgok fölött. Klauzál hitelét azonban nem tudta megingatni. Az 1848 második félévi és az 1849-re szóló évi költségvetés számait a főrendek augusztus 29-i ülésükön hagyták jóvá. Miután azokat a két ház elnöke aláírta, Klauzál a határozatot szentesítésre fölterjesztés végett megküldte Batthyánynak.

A szeptember 3-án helyettes miniszterelnökként Batthyánynak küldött levele személyes hangvételű. Nemesak azért, mert saját kézírása, hanem, azért is, mert „Tiszelt Barátomnak” szólította miniszterelnököt, és végig tegező formát használt. Maga a dokumentum az északi vár tisztikarának semlegességi nyilatkozatát tartalmazza, azzal a megjegyzéssel, hogy Batthyány, öfelségétől ne neutralitást kérjen a vár számára, hanem a minisztériumi rendelkezés alá tartozását. Bár hivatalos ügyről volt szó, a levél mégis inkább baráti hangnemben íródott.

Horvát ügyekben is többször hallatta szavát. 1848 nyarán tudomására jutott, hogy magán kereskedőknél „puskapor rendelvények történtek Horvátországba való bevétel végett”, noha már korábban megtiltotta, hogy a föllázadt tartományokba puskaport vagy önt szállítsanak. Ezért július 24-én rendeletet adott ki, amelyben a kereskedőket megintette: puskaport kicsiben csak általuk ismert „biztos” embereknek, nagyban pedig csak hatóságú engedély mellett olyanoknak adhatnak el, kikhez a gyanú sem fér. Így elkerülhető, hogy a vett puskaport lázadók kezébe jusson. Katonai szempontból

Horvátországot tehát „lázadó tartománynak” tekintette.

A kormány javaslatot dolgozott ki augusztus 27-én Horvátországról, de azt a baloldalt, sőt a centrum is elvetette. Az ország földarabolásától tartva nem fogadták el Horvátország lehetséges különállását, míg annyit sem, amelyet, a „jog az igazság és az ország egysége” megengedett volna. Ugyanakkor a mérsékelték készek voltak horvátok alkotmányos önállóságának elfogadására. A kérdésről szeptember 2-án tartottak zárt miniszteri ülést. Széchenyi Naplójában olvasható: „a tapasztalható erős ellenállással szemben Klauzál vette védelmébe a javaslatot”, vagyis Batthyány történetjogi érvelését osztotta.

A nyár végi politikai élet már a Bécs által kiprovokált bizalmi válság légkörében zajlott, amely a kormány lemondásához vezetett. A szeptember 3-i kormányülésen Klauzál kijelentette, ha a politikai helyzet megváltozik a kormány kénytelen letenni hatalmát. Annak kapcsán utalt rá, hogy Beöthy Ödönre a kormány vagy a Ház testálja-e a délvideki rendezéshez szükséges teljehatalmat. Bár hangsúlyozta, amíg a kormány létezik a törvényes utat ne hagyják el, de Beöthy helyzetét egy esetleges kormánylemondás utánra is meg kellett erősíteni. Ehhez eleendőnek látta a minisztérium intézkedésének országgyűlési helyben hagyását. Tiltakozott az ellen, hogy a helybenhagyás helyett más, erősebb formulát használnak. Tiltakozása ily módon a kormány kikényszerített lemondásának a lehetőségét is kitalálta. A helyzetet Kossuth kompromisszumos javaslata oldotta meg: a minisztérium által kiküldött Beöthyt a ház is teljes hatalommal ruhazza föl.

A szeptember eleji napokban a kormány és Batthyány nézeteit helyettese, Klauzál képviselte a legkövetkezőekben, aki azonban egy kevésbé jelentős tárcá élén Kossuthtal és Szemerével szemben nehezen tudott kellő eréllyel működni. Wesselényi Miklós írta Wesselényi Ferencnek szeptember 5-én: „a miniszterek nem azt teszik, amit szeretnének, így van Klauzál és Eötvös is, akik közül az első márciusban oly sokat tett, s most is sokat tehetne, ha helyzete által ereje teljesen zsiabaszta nem lenne”.

Klauzál szeptember 10-én mondott le hivataláról, Kossuthtal egyetemben. 12-én a Ház Kossuthot és Szemerét bízta meg az ügyek vitelével, így a minisztérium kettejükből állt. Az ország megmentése végett egy indítványra majdnem megszavazták az országgyűlés permanenciáját, mindaddig, amíg „a hontul a veszély elhárítva nincs.” A javaslat nagy vitát váltott ki, s mind Batthyány, mind Klauzál hevesen kikelt ellene. Valójában a képviselők fölősegesen vetették be a permanencia fegyverét a fölőszlatással szemben, mert a költségvetési vita fölfüggesztése miatt az országgyűlést törvényesen fölőszlatni nem lehetett.

Szeptember 16-án érkezett meg a király kézírata a nádorhoz, amelyben elfogadta a kabinet lemondását, de Batthyány ideiglenes megbízásának föltételeit nem. Mivel az elnök a Házban is bizalmatlanságot érzett, s a veszélyt is nagyban látta, mind kormányalakítási lehetőségét, mind az ország helyzetét is kilátástalannak tartotta, a következő kijelentést tette: „felszólítom a tiszelt házat, vegye komoly fontolóra, ha vajon nem érkezett-e még el azon végperc, melyben a nemzet már azon legutolsó, s legelsőzántabb önvédelemre szorul, melynél a törvényességet nem képes, de nem is köteles respectálni”. E nyilatkozat hatására is a Ház egyhangúlag ki állt mellette, s elfogadta vele, hogy a kormányzásra kijelölt miniszterelnökként jogszerűen intézkedhet az ország védelmében. Az új miniszteri névjegyzékből kimaradt Klauzál, pedig Mészáros korábban azt javasolta neki, hogy Deákot és Klauzált is készítse a maradásra.

Klauzál miniszterként Batthyány bizalmasa és politikai küzdőtársa volt. A kormány nézeteit korrektil képviselte, a törvényességhez mind végig ragaszkodott. Lemondása után visszavonult a politikától, hogy az újabb alkotmányos időszakokban (1861, 1865) Szeged képviselőjeként vegyen részt a kiegyezést előkészítő országgyűlések munkájában.

Aranykeretbe foglalt miniszterelnöki körlevél

1848 Temesvárott és a Délvidéken

Temesvárott 1848. március 18-án a déli órákban ragyogott fel a magyar forradalom csillaga. Háromszor kellett fölkelnie a Napnak, amíg a történelmi horderejű pesti események híre eljutott a Temesköz szívébe. A nemzeti függetlenség és a polgári átalakulás 12 pontba tömörített programja erőteljes viszhangot támasztott a haladás bánsági letéteményeseiben, lelkes és elkötelezett zászlóhordozóiban is. Nyomban a pesti hírek vétele után Temes vármegye császárpárti, konzervatív beállítottságú alispánja, báró Ambrózy György rendkívüli közgyűlést hívott össze a megyeháza nagytermében, amelyen a tisztikar tagjai mellett a nemesség és a városi polgárság exponensei, élénjáró képviselői is nagy számban megjelentek. „A haladó kor ama szerencsés fejleménye – szögezte le előterjesztésében báró Ambrózy György alispán – miszerint Pest városának polgári közönsége az alkotmányos reform oly előnyeit, melyekért a magyar nemzet századok óta sóvárgott s melyekért más országokban polgári vér ontott, békés és törvényes úton 24 óra alatt kivívta; jelesül pedig minthogy Temes vármegyének is ő csász. kir. felségéhez intézett több kívánatai közül, milyenek a sajtószabadság, a felelős minisztérium, az évenkénti országgyűlés tartása Buda-Pesten, a törvény előtti egyenlőség polgári és vallási tekintetben, a nemzetörtség, a közös teherviselés, az úrbéri viszonyok megszüntetése, esküdtszék és képviselőt az egyenlőség alapján, a nemzeti bank, a magyar katonaság megesketése az alkotmányra és e honban tartása, a külföldieknek pedig innen elvitele, a politikai státusfogyok szabadon bocsátása, és az unió Erdéllyel, néhány már teljesedésben ment; indítványozom, hogy a reformnak e nagyszerű diadalában Temes vármegye is résztvegyen és a helytartótanácsról is engedélyezett eredmények élvezetében lépjen. Nehogy azonban a nemzet életének e magasatos és tündöklő korszaka bármely rendezavarás által elhomályosíttassék, szükséges, hogy Temes vármegye részéről, a pesti közönség példájára, a közcsend és rend fönntartására kivételes intézkedések tétessenek.” A közgyűlés kitörő lelkesedéssel, tökéletes egyetértésben fogadta el az alispán indítványát, javaslatát. A megjelentek egyhangúlag határozták el a következőket: 1. A vármegyei közgyűlés minden tagja, polgári állapotúaké tekintet és különbség nélkül fel szólalhat. 2. A cenzúra eltörlése és a sajtó szabadsága megveszerte kihirdetettik. 3. A sorkatonaságnak a közrend fönntartásában való beavatkozása ellen az alispán a katonai parancsnokságok útján intézkedik. 4. A vármegye középületeire háromszínű nemzeti lobogók tűzhetnek ki. 5. A közrend fönntartására bizottmány neveztetik ki, melynek hatásköre a vármegyére és Temesvár városára terjed s melynek minden, jelesen a vármegyei tisztviselők engedelmeskedni tartoznak. A bizottmány, ha a szükség úgy hozná magával, rendkívüli közgyűlést hívhat össze. A megalakított testületben Temes vármegyét Vukovics Sebő, Gorove István, Vinkler Imre, Kiss Miklós táblabírák és Murányi-Kulterer Ignác főszolgabíró, a temesvári polgárságot pedig Sailer János, Oswald György, Perts György és Veidl Vencel képviselte. A hozott határozatokat haladéktalanul kinyomtaták, s terjesztés végett szétküldték a szolgabíráknak.

Údvriválgás fogadta Temes vármegye határozatának pontjait azon a népgyűlésen, amelyet 1848. március 18-án délután 16 órakor a városháza előtti katonai díszterén tartottak. Az összesereglett lelkes tömeg előtt Temesvár avatott tollú, demokrata szellemű polgármestere, Johann Nepomuk Preyer (1805-1888) világított rá a „perc fontosságára”, a kivívott polgári szabadságjogok korszakos jelentőségére. Szegedhez, Esztergomhoz és Szabadkához hasonlóan Temesvárott is 1848. március 18-án kezdték meg a Nemzetörtség szervezését. A helyőrség osztrák katonai karmestere indulót komponált az önkéntesekből szerveződött új alakulat számára.

A második nagygyűlést, amelyen Johann Nepomuk Preyer polgármester elnökölt, a városháza udvarán tartották 1848. március 19-én, amelyen Gorove István (1819-1881) javaslatára elhatározták, hogy a következő napon „a városi színházban, szabad és ingyenes belépés mellett, nemzeti tárgyú színelőadás rendeztessék és a színház fényesen kivilágíttassék, nemzeti lobogókkal feldíszíttessék s a Néphimnusz elneveltetessék”. Délután zenével és nemzeti zászlókkal díszfelvonulást tartottak. Magyar nevet kapott a belváros néhány utcája és tere. A katonai díszteret, a „Paradeplatz”-ot

Szabadság térnek nevezték el, Hunyadi-ra keresztelték át a régi Vár utcát, míg a Szent György teret a Dóm-térrel összekötő utca, amelyben Beichel József-nyomdája üzemelt, a Szabadsajtó nevet kapta. A jelképesen lefoglalt nyomdában kinyomtatatták Mit kíván a magyar nemzet kezdetű kiáltvány 12 pontját valamint a Nemzeti dal szövegét, amelyeket kifüggesztettek a boltok kirakataiban. A házakon nemzeti színű lobogók lengedeztek. „Oly nagyszerű az átalakulás, hogy a várost kiforgatja eddigi mivoltából és arculatára nem lehet ráismerni” – összegezte benyomásait naplójában az egyik szemtanú.

Ünnepi öltözetben nemzeti színű kokárdákat viselve jelent meg 1848. március 20-án délután a közönség a Szerb utcai színházban, ahol Feleki Miklós Nagybecskerekéről Kolozsvár felé tartó magyar színtársulata állomásozott. A publikum a színészekkel együtt énekelte a Szózatot s lelkesen együttszavalta a előadó színésszel Petőfi Nemzeti dal című költeményének refrénjét. Petőfi Sándor versét a forradalom kitörését követő lelkesült napokban a pesti Egressy Béni, Szerdahelyi József, Kálódi János, Thern Károly, kolozsvári Ruzitska György s a Hamburgba költözött Bartay Endre példáját követve a temesvári ügyvéd és újságíró Feldinger Frigyes (1819-1903) – aki 1861-ben Földényire magyarosított a nevét – ugyancsak megzenésítette. Kompozícióját 1848 áprilisában Temesvárott Weigel József könyomdája kis 8-rét alakban adta ki. Zeneszerzőtársainál tovább is ment egy lépéssel, midőn „a költőnek mély tisztelet jeléül ajánl” friss süttető művét. A sokszorosított példányokat, amelyekből néhányat mutatóba Pestre a belügyminisztériumba is felküldtek, Temesváron pengő pénzben 15 krajcárért árulták. A zeneszerzők „a lelkiükből fakadt serényebb, pompázóbb dalmvilágaikkal” hozzájárultak ahhoz – miként azt a Literatura: 1928. márciusi számában közölt írásában Isoz Kálmán dr., a Magyar Nemzeti Múzeum főkönyvtárosa találóan megjegyezte: „hogy egy más művészetből való keretbe illeszkék e költeményt s ezzel egyidejűleg alkalmassá tegyék arra, hogy nagy közönségek együttes bizonyágtételként egy szívvél-lélekkel énekelhessék: »Esküszünk, hogy rabok többé nem leszünk!«”. Feldinger Frigyes – aki 1847-ben kötött házasságot a pesti evangélikus gimnáziumi igazgatójának, Kánya Pálnak a leányával, az irónóként és lapszerkesztőként nevet szerzett Kánya Emiliával – a forradalom eseménydús napjaiban komponálta Nem tagadom magyar vagyok című dalát is. 1849 áprilisa és júniusa között Feldinger Frigyes belső munkatársa volt, a Vierzehnte April című politikai napilapnak, melyet a Temesváron született Hazay Ernő (1819-1889) szerkesztett. Temesvárott adta ki 1848-ban, a „nemzeti őrseregnek” ajánlott Szabadság- és csatadalok című kötetét a jogtudós, költő és elbeszélő Samarjay Károly (1821-1894), aki személyes ismeretségben állt Petőfivel, Lisznyaival, Pákh Alberral és Jókai Mórral, s aki 1844-54 között a Torontál megyei Beodrán a Karácsonyi-családnál volt nevelő, majd uradalmi ügyész illetve Karácsonyi László mellett Nagyikindán illetve Nagybecskereken főispáni titkár. A forradalom és a szabadságharc hónapjaiban rendszeres levelezője volt a Kossuth Hírlapjának. A Pesti Divatlap hasábjain a verseci útközetről számolt be. A pesti nemzeti színház társulata pedig 1848. augusztus 21-én Samarjay Károly fordításában vitte színpadra: Forradalom előtt, alatt és után című vígjátékát.

Temesvár polgármestere, Johann Nepomuk Preyer is részt vett a vármegye 1848. március 21-re összehívott rendkívüli közgyűlésén, amelyen felolvasták István nádor leiratát a minisztérium kinevezéséről valamint gróf Batthyány Lajos miniszterelnök levelét a törvényes rend fönntartásáról. „A fölolvastott közleményekben Magyarország függetlenségének és valódi szabadságának első zálogát látván a rendek, azokat határtalan örömmel és lelkesedéssel üdvözlük – szögezték le Temes vármegye közgyűléseinek jegyzőkönyvében. – És valamint szerencséseknek érzik magukat, hogy azt, mit vágyaik egész erejével hön óhajtottak, de egy távolabb jövendő háttérben vélték csak feltalálhatni, a hön újjászületésének s jobb sorsának óráját elérték: úgy forró indulattal áldják a nemzet atyját, felségek királyunkat s a nemzet barátját, fenséges nádorunkat, kik ezt a z örömet a nemzetnek megadni s az országnak új életét megnyitni kegyeskedtek. Rokon bizalommal övezik továbbá körül azt a köztiszteletű férfiút, kinek a szerencse

A temesvári megyeháza

jutott az ország első felelős miniszteréül lépni fel s kinek kormányzasi gondja legelőbb is az ország békéjének fönttartása, a fejedelmi trón és a fennálló törvények tiszteletének hirdetésére irányul". Johann Nepomuk Preyer polgármester elnökletével 1848. március 21-én délután 16 órakor a városháza udvarán is újabb népgyűlést tartottak, amelyen felolvasták gróf Batthyány Lajos „nemzeti miniszter” bemutatkozó leiratát. „Nemzetünk önállóságának életbeléptetését tanúsító ezen első miniszteri körlevél - olvasható a gyűlés jegyzőkönyvében - határtalan örömriválás között felolvastatván, hiteles alakban aranykeretbe foglaltatni és a városháza nagytermében kifüggeszteni rendeltetik.” Gróf Batthyány Lajos Pozsonyban 1848. március 17-én - kinevezése napján - kelt 1-es számú miniszterelnöki körlevelé, amelyet a lelkes temesváriak aranykeretbe foglaltattak, a következőképpen kezdődött: „Tisztelt törvényhatósági elnök úr! Az események rendkívüli gyorsasága miatt, ... első és haladéktalan kötelességemnek tartom a törvényhatóságok fejeit, elnökeit, és így Önt is, Uram, ő Felseje nevében, és a polgári hűség kötelességeire hivatalosan felhívni és megbízni, hogy a közbéke és nyugalom fenntartására, minden tekintélyeket, hatásukat, alárendeltjeiket és eszközeiket erélyesen felhasználni, ... /kötelezzette Gr. Batthyány Lajos s. k. nemzeti miniszter-elnök”. Temes vármegye és Temesvár városa együttesen 1848. március 22-én az átalakulás „nagyyszerű eseménye” tiszteletére nemzeti örömnépet rendezett a pár nappal korábban átkezesztelt Szabadság téren. Az ünnepség kezdetét reggel 7 órakor a vár bástyáiról éldördített ágyulóvések jelezték és köszöntötték. A házakra háromszínű nemzeti zászlókat tűztek ki. A városháza előtti téren alkalmi oltárokat állítottak fel, amelyen a római katolikus, a görögkeleti, a protestáns és az izraelita vallásfelekezetek szertartása szerint hálaadó istentiszteleteket tartottak. „A klerusnak szabad érzelmeiről ismert” egyik tagja, Adams rékási plébános Peter Moor bruckenaui és Josef Natl orczyfalvi plébánosok segédletével mutatta be a római katolikus szentmisét. A magyar nemzet új korszakát dicsóítva Vukovics Sebő táblabíró tartott délelőtt 10 órakor a tér közepén felállított emelvényről lelkesült hangú szónoklatot. 11 órakor ünnepi közgyűlést tartottak. Este kivilágították a várost, s 21 óráig katonazene szórköztette a város polgárságát. A Temesköz fővárosa „oly fényvel, oly pompával” ünnepelte a szabadság diadalát, „mint talán egy vidéki városunkban sem”. 1848. március 22-e vált Temesváron a magyar forradalom és szabadságharc legünnepélyesebb, legörömtelibb napjává. „Temesvár lakossága az 1848-ki márciusi napok alatt tüntettek legelőször, vallás és nemzetiségi különbség nélkül a magyar haza mellett. Ekkor bizonyította be legelőször, hogy egynek érzi magát a magyar közvéleménnyel s ezt a következő hónapok alatt tettekkel is igazolta. Most már szívesen adózott a haza oltárára; fiait elküldte a honvédseregbe; hisz Klapka György tábornok maga is temesvári születésű vol, az egykori temesvári polgármester fia. Meglett férfiak kört alakítottak, hogy a magyar nyelvet megtanulhassák és Summer tanártól naponta vettek magyar leckéket. Sokan neveiket magyarosították meg, magyar cégfeliratokat

alkalmaztak, nemzeti kokárdát viseltek stb. ...” - jellemezte a temesvári közhangulatot a Béga-parti város kiváló helytörténésze, Berkeszi István.

Tisztújító közgyűlést tartott Temes vármegye 1848. április 4-én, amelyen a korábbi főispáni adminisztrátor, báró Ambrózy Lajos valamint Ambrózy György alispán lemondott állásáról. Közfelkiáltással „függetlenség és a szabadság soha meg nem rendült bajnokát”, Vukovics Sebő táblabíró első alispánná, Murányi-Kulterer Ignác főszolgabíró pedig másodalispánná választották. Főjegyzővé Szánthó János léptették elő. Vinkler Imre, Varga Antal, Ormós Zsigmond, Malenicza János és Bogma Mihály főszolgabírókká nevezték ki. Főjegyző Gaál József lett. A közgyűlés résztvevői nyomtatékosan kijelentették, „hogy mindazokat az ellentörekvéseket, melyek a nemzet haladási irányának gátat vetnek s az ország függetlenségét aláássák, nyílt hazaárulásnak tekintik.”

Temesvárott és a sok nemzetiség lakta Délvidéken a határozat megkülönböztetett jelentőséggel és szereppel bírt. A Béga-parti település a 18. század közepe óta az Osztrák Birodalom egyik legjelentősebb garnizonvárosa, katonai központja volt. A Szabadság teret is két oldalról a hadtest- és a várparancsnokság épületei határolták. Kőhajításnyira emelkedett a hatalmas Erdélyi Kaszárnya, szomszédságában a törzstiszti laktanya tömbje, a hadmérnöki hivatal valamint a katonai kórház épületei. A Belvárost teljesen körülölelte a Vauban-típusú csillagvár, amelynek bástyái és kazamatái meg voltak rakva katonasággal. A miniszterelnökké kinevezett Batthyány Lajos határozott fellépésének eredményeként, 1848. május 7-én kelt királyi kéziratában V. Ferdinánd a négy magyarországi főhadparancsnokságot - a budait (Magyarország), a temesvárit (Bánság), a péterváradit (Szlávia és Szerém) és a zágrábit (Horvátország) - a magyar kormány rendelkezései alá utalta. A nagyszebenit (Erdély) csak június 10-én utasította a magyar kormány rendeleteinek teljesítésére.

A temesvári katonai hatóságok azonban csak ímmelámmal engedelmeskedtek a fentről jövő intézkedéseknek vagy a vármegye kéréseinek. A főtisztek többsége az uralkodó iránti feltétlen hűség és a birodalmi egység gondolatának szellemében nőtt fel. A közkatonákat sem futotta túlzott lelkesedés a birodalom egységét - szerintük veszélyeztető magyar politika iránt, mivel döntő hányaduk idegen származású és anyanyelvű volt. Temesvárott személyes indítékok és indulatok is nehezítették és súlybositották a helyzetet. Visszaemlékezésében Asserman Ferenc tömören megjegyezte: „...annyi bizonyos, hogy szabadelvűséget, alkotmányos vagy éppen nemzeti irányú érületet akkor a temesvári generalításra egyáltalában nem lehetett ráfogni.” A bánsági főhadparancsnokság egyik temesvári hadosztályának élén 1847-től a Magyarországra áthelyezett Julius Heinrich Friedrich Ludwig von Haynau (1786) altábornagy állott. Temesvárra érkezése esztendejének nyarán maláriában súlyosan megbetegedett főtisztet felettse, báró Ludwig Piret de de Bihain altábornagy háromhetes szabadságra a bánymányéki Bogsbányára küldte, ahonnan nem egészen felgyógyultán 1847. szeptember 14-én tért vissza állomáshelyére. Julius Haynau,

aki mérhetetlen ellenszenvvel viselkedett a magyarok iránt „1848 kora tavaszán a napirenden állott politikai eseményekről szólva, így kiáltott föl: »adjon csak ó felsége nekem néhány ezredet, majd ránkba szedem én a magyarokat!«. Többen leírták, felidéztek a Julius Haynau altábornagy és Damjanich János százados közötti éles összeütközés, szökváltás lefolyását. Haynau 1848. március 31-én az éppen szolgálatot teljesítő Damjanich János, a 61. (Rukavina) gyalogrezd szerb származású századosa és több más tiszt előtt elkezdte szidni a magyarokat, akiket felindultságában Kossuth-kutyáknak, bitangoknak, betyároknak és kutyanevelésnek nevezett. A tiszt egyike sem mert megszólalni, azonban Damjanich – aki származása dacára lelkesedett a magyarokért – egyszer csak megszólalt: "Tábornok úr! én magyar ember vagyok, s nem tűrhetem, hogy jelenlétemben gyalázza nemzetemet és annak legjobb fiait!" Haynau meghökken, majd gúnyosan így szólt: "Nos, hát ön mióta lett magyar?" „Azóta, tábornok úr, amióta föl tudom fogni, hogy aki Magyarországon született, az magyar állampolgár, s köteles Magyarországot hazájának tekinteni, s annak, bármily állásban legyen is, törvényes jogait védelmezni." Haynau sarkon fordult, s Damjanich már másnap utasítást kapott, hogy induljon el ezrede Itáliában harcoló zászlóaljához. Az eset komoly viszhangot keltett. A hivatalba lépő Batthyány-kormány követelte az osztrák kormánytól visszavezénylését. A temesvári főhadparancsnokság kénytelen volt igazoló iratot írni Haynau ténykedéséről, s májusban Haynau háromhavi szabadsággal elhagyta Temesvárt. "...remélem, vissza sem jön" - írta róla a Délvidék kormánybiztosa, Vukovics Sebő. Az ő visszaemlékezései szerint "a főhadri kormányzó a Haynau ellen elébe terjesztett panaszokra azzal szokott válaszolni, miképpen azon tábornok hőbortossága közönségesen tudva van, s szájkodásai megvétést érdemelnek. Senki sem sejtette akkor, hogy ez utált egyént, egy év múlva a császár fővezére, s Magyarország hőhéra leendő."

Temesvár és Temes vármegye 1848-49-ben Magyarország egyik legexponáltabb helyévé és területévé vált. A város és a vármegye frissen megválasztott tisztikarainak, főhivatalnokainak egyrészt a magyarságra, a forradalmi változásokra gyanakvással, leplezetlen ellenszenvvel tekintő katonasággal kellett nap mint nap konfrontálódniuk, másrészt pedig a sok nemzetiség lakta tájegységek korán jelentkeztek, fokozatosan felerősödtek az etnikumok közötti feszültségek, érdekelletetek, amelyeket hathatósan támogatott, céltudatosan szított a királyi udvar s a Bécsben hatalomra került reakciós kormány. A Magyarország területén élő szerbek 1848. április 14-én Karlócán megtartott gyűlésükön fogalmazták meg és mondták ki először azt a követelésüket, hogy a Temesközből, a Bácskából, a Szerémségből és Baranyából különálló szerb vajdaságot alakítsanak, s azt egyesítsék a Háromegye (Horvát-Szlávon-Dalmát) Királysággal. A szerb ellenforradalmárok, akik széleskörű önrendelkezési jogokat követeltek népcsoportjuk számára, hadszíntérre változtatták a Délvidéket: a lázadók a Temes megyei Alibunáron, a torontáli Perlaszon, Tamaslakán és Pancsován rendezték be táborait, katonai bázisait. Sorozatos támadásaik, féktelen kegyetlenkedéseik folytonos rémületben tartották a magyarok és németek lakta bánsági településeket, amelyek közül többet is főlégtek. Fehértemplomot, Versecet, Újmoldovát, Zentát, Verbászt, Végszentmihályt, Temesvajkócot többször is megátadták. Pénzt, lőszert és fegyvereket a bécsi kamarilla rendelkezései a Délvidéken állomásozó osztrák katonaságtól kaptak. A románság főként a Határvidék falvaiban szervezkedett s mozgolódott, s támogatta fegyveresen is a szerb gerillákat. A magyar kormány a szerbek által lakott valamennyi települést ostromállapotba helyezte, s a lázadás elfojtására Csernovics Péter (1810-1892) temesi grófot és főispánt tejhatalommal felruházott kormánybiztossá nevezte ki.

Nagykikindán 1848. április 24-én a súlyos, halálos áldozatokat is követelő zavargásokra került sor. Bár a résztvevők és az áldozatok egyaránt szerbek voltak, a Batthyány Lajos vezette kormány úgy döntött, hogy Csernovics Péter kormánybiztosi fennhatóságát Torontál megyére is kiterjeszti, s felhatalmazza mind a közrend helyreállítására, mind a május 27-re Karlócára összehívott szerb egyházi kongresszuson a kormány képviselőire. Megbízását már másnap nádori rendelettel kiterjesztették Torontál, Temes, Krassó, Bács és Arad megyékre, a területükön lévő szabad királyi városokra, illetve a titeli sajkás kerületre. Csernovics Péter Torontál, Bács és Krassó megyékben, Szabadka, Újvidék és Zombor városokban statáriumot hirdetett, s látszólag helyreállította a rendet. Csernovics engedélyezte, hogy a szerbek május 13-án Újvidéken a 27-i kongresszust előkészítő tanácskozást tartsanak, a statáriumot azonban nem függesztette fel. Ezért a szerbek átvonultak a határvidéken lévő Karlócára, ahol megtartották a magyar

kormányzattal immár teljesen szakító kongresszusukat. Csernovics Péter elsődleges céljának azt tekintette, hogy megakadályozza az ellentétek fegyveres küzdelemmé fajulását.

Csernovics Péter mellé 1848. május 23-án a Batthyány-kormány, azonos hatáskörrel és területi illetékességgel, királyi biztossá nevezte ki Vukovics Sebő temesi alispánt. Szemere Bertalan belügyminiszter 1848. július 24-én leváltotta a tétova, sok hibát elkövető Csernovics Pétert a biztosságról, Vukovics Sebő hatáskörét pedig a bánsági (Arad, Krassó és Temes) megyékre korlátozta. A bácskai megyék (Bács, Torontál, Csongrád, Csanád) királyi biztossává Szentkirályi Móric jászkun főkapitányt nevezte ki. Szentkirályi azonban csak addig vállalta el a királyi biztosságot, amíg a Jászkun-kerület nemzetőrsége a Délvidéken szolgált. A két biztos, Vukovics és Szentkirályi rendelkezett mindazokkal a jogokkal és kötelességekkel, amelyeket korábban Csernovics Péter birtokolt. Legfőbb feladatuk a védelmi intézkedések megtétele, a polgári és katonai hatóságok közötti kapcsolattartás koordinálása volt. A délvidéki biztosságnak ez a területi megosztása (Bácska és Bánság) 1849 februárjáig fennmaradt. 1849 tavaszától a bánsági területi kormánybiztosság lényegében megszűnt.

A magyar kormány 1848. május 16-án határozatot hozott, hogy Szeged tájékán és az alsóbb vidéken „12000 főnyi sorkatonaságból álló tábor alakíttassék”. Sürgették a korábban ígért három magyar ezred külföldről való hazatérését, valamint a kiképzésben részesült székely ezredek Délvidékre mozgósítását. A magyar kormány határozatának megfelelően haladéktalanul megkezdték a székely csapatok toborzását a szegeói táborba, Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. május 22-én közölte az osztrák vezetéssel, hogy felszólította a székely ezredek toborzását, hogy gyülekezésre, mivel egyelőre nem számíthat az olasz földön harcoló magyar katonák hazatérésére. A miniszterelnök felhívása egy héttel korábbi keltezésével 1848. május 26-án az Erdélyi Híradóban is megjelent. Batthyány kitért annak magyarázatára, hogy miért hívta már az Unió megvalósítása előtt harcba a székelyeket. „Bár a két testvérhonnak tetteles egyesülése, melyet legforróbb vágyunkként öröklénk őseinkől mindaddig meg nem történt is, elvileg azonban elfogadva, kegyelmes urunk, királyunk változhatlan szavával szentesítve van. Ezért mint Magyarországnak első független miniszterelnöke és ideiglenes hadügyminisztere bízva a vitéz székely nemzetnek világszerte elismert rendületlen harcoságában s magyar testvérei iránti ingadozatlan szeretetében, hivatalos tisztelnél fogva, saját felelősségem alatt, sietek önöket felszólítani, hogy miként erről az erdélyi főhadri kormányzót már értesítettem, addig is, míg a rendeletemre fölséges urunk királyunk jóváhagyását pótlólagosan megnyerném, e levellem vételével tüstént Magyarországra, a Szegei tájékára telepítendő elhatározott 12000 fegyveres katonaságból állandó táborba siessenek.” Batthyány annál is inkább a még „önálló” Erdélybe küldhette mozgósító, fegyverbe szólító felhívását, mert az 1848. április 11-én szentesített törvény alapján már a Magyarországon állomásozó császári királyi katonai egységeket sem Bécsből irányították, hanem az új magyar kormány szabta meg teendőiket. Batthyány „számos nyomtatványban” igyekezett eljuttatni felhívását a Székelyföldre. Mivel felhívását népgyűléseken is ismertetni szándékozott, a Csíkszentgyörgyről származó tiszteit, Gál Sándort valamint a Temesváron született Klapka Györgyöt azzal bízta meg, hogy a székely városokban ismertessék proklamációját az oda összegyűlt néppel. A Székelyföldet beutazó két tiszthez Hajnik Károly miniszteri titkár is csatlakozott. 1848. június 22-én az Itáliából hazatért Damjanich Jánost őrnaggyá és a Szegeden toborzott 3. zászlóalj – amelyet egyenruha és fegyverek nélkül irányítottak át Obecserre – parancsnokává nevezték ki. Alakulatával a kezdeti időszakban főként a Bánságban tevékenykedett, vívott több sikeres csatát.

A Délvidéken a magyar kormány alárendeltségében lévő csapatok és a szerb felkelők között 1848 júliusának közepén kezdődtek meg a véres összecsapások, a váltakozó kimenetelű hadműveletek. A fegyveres küzdelem nyitányát a július 11-én vívott verseci ütközet képezte, amelyben a magyar nemzetőrök és a városvédő katonaság alakulatai diadalmasan küzdtek. Tulajdonképpen a verseci volt a magyar szabadságharc első csatája. Több mint 350 szerb felkelő esett el, a nemzetőrség és a katonaság 167 foglyot ejtett. Elcsett a felkelők vezére Tadic százados is, helyettesei pedig fogságba estek.

A Batthyány-kormány belügyminisztere, Szemere Bertalan 1848. július 18-án elrendelte a haditörvényszékek felállítását a Bácskában és a Bánságban, valamint Csongrád, Pest és Zaránd megyében. Mindjárt másnap, július 19-én Temesvárot, a megyeháza épületében a Temes vármegyei rögtönítélő

Csemovics Péter

bíróság - amelynek bírakként Paulovits Szilárd és Andreanszky Miksa közbírók, Ormos Zsigmond főszolgabíró és Csiky Manó esküdt volt tagja, Tessényi János meg az elnöke - lázadókként, bűntogatókként és gyilkosokként halálra ítélte és nyomban fel is akasztatta Naum Kojic őrnagyot, az alibunári tábor alparancsnokát és Dimitrije Stanimirovićot, a szerb felkelők táborának élmezési biztosát, akiket Versec alatt fogtak el. A tárgyaláson írnoki, jegyzői feladatokat Fluck János és Szilbereisz Károly látta el. Az ítélet végrehajtásával Csiky Manó esküdtet és Szabó Antalt bízták meg. Temes vármegye alispánja, Vukovics Sebő királyi biztos, aki a közvéleményre hivatkozva elutasította a kivégzések felfüggesztését vagy elhalasztását, a per iratanyagát felküldte Pestre, ahol annak megkülönböztetett figyelmet szentelt a kormány. A magyar és az osztrák kormány 1848 nyári bonyolult viszonyára valamint a Temesváron lefolytatott perre utalva Vukovics Sebő emlékirataiban megemlítette: „Midőn az elítélt két főnök bűnperi irományai a ministeriumhoz fölterjesztettek, Sztanimirovics terjedelmes vallomása, melyben a lázadók és a bécsi kormány közötti egyetértés titkaiból sokat tárt fel, oly fontosnak találtatott, hogy gróf Battyányi Lajos azt eredetiben Bécsbe vitte föl magával, az osztrák kormány értekezleteiben panasz adatul használandót.”

Ludwig Piret de Bihain báró altábornagy, temesvári főhadparancsnok a délvidéki magyar csapatok főparancsnokának, Bechtold altábornagynak írott levelében a következőképpen kommentálta a Temesváron történeteket: „Ez a kivégzés sokkal inkább még jobban fokozni fogja az illírek elkeseredését, s valószínűleg nagyon szomorú következményeket von majd maga után.”

A felelősségteljes beosztását, megbízatását roppant komolyan vevő, feladatait maradéktalanul teljesítő Vukovics Sebő példás rendszerességgel küldte fel jelentéseit, beszámolóit a Pestre költözött kormánynak valamint az Országos Honvédelmi Bizottmánynak. Felterjesztéseiben hiteles tényeket, információkat közölt a temesvári és a délvidéki viszonyokról, a foganatosított fontosabb intézkedésekről, a közállapotok valamint a hadi helyzet alakulásáról. Vukovics Sebő tájékoztatásai a magyar forradalom és szabadságharc délmagyarországi eseménykrónikájának értékes dokumentumai. A szabadságharc bukása után emigrációba kényszerült Vukovics Sebő - aki 1849. április 14-től a Szemere Bertalan vezette kormány igazságügy minisztere volt - 1856-ban Londonban emlékiratait is megírta, amelyet Temes vármegye országgyűlési képviselője, Bessenyei Ferenc rendezett sajtó alá adott ki 1894-ben Budapesten.

Habár Délvidék több tájegységét is hadszíntérré változtat-

Haynau

ták a szerb felkelők s a megfékezésükre felvonult magyar honvédek, Temesvár városában 1848 őszéig az országos történésekkel összhangban viszonylag zavartalanul folyt az élet, zajlottak az események. A 1848. június 17-én megtartott képviselőválasztáson a temesvári polgárok többsége Fülöp Lajos ügyvédre voksolt, aki immár utasítások nélkül jelent meg a július 2-ra Pestre összehívott első népképviselői országgyűlésben.

Az erélytelenséggel vádolt Bechtoldtól 1848. augusztus 27-én Mészáros Lázár hadügyminiszter átvette a Délvidék főparancsnokságát. Batthyány Lajos miniszterelnök 1848. szeptember 3-án négy ezredet, köztük a Temesvárott született Kiss Ernőt - aki önálló hatáskörrel rendelkező parancsnokként a délvidéki hadműveleteket hónapokon át sikeresen vezette - tábornoki kinevezésre terjesztett elő. A magyar kormány 1848 őszén Kiss Ernőt nevezte ki a Bánságba vezényelt honvédseregek főparancsnokául, amely tisztséget Pancsova kudarccal végződött ostroma után Damjanich János vett át. Vukovics Sebő 1849. január 2-án mentette fel Kiss Ernőt, s nevezte ki Damjanich Jánost főparancsnokká. A pesti haditanács ugyanakkor eldöntötte a Bácska és a Bánság kiürítését, hogy a Tisza felső és középső szakaszánál összpontosítsák az ötvenezer fős sereget. Tábornokok némelyike kijelentette, hogy a szerb felkelők ellen igen, de a császári csapatok ellen nem hajlandók harcolni.

Miután Ludwig Piret de Bihain báró altábornagy és Bechtold altábornagy 1848. augusztusában illetve szeptemberében lemondtak tisztségükről és visszavonultak, Georg Rukavina altábornagyot neveztek ki a temesvári vár parancsnokának, aki az 1848. október 3-án kiadott uralkodói manifestumnak engedelmességgel felelt, és kihirdette a Bégaparti városban ostromállapotot. A várvédők létszáma megközelítette a 9000 főt, a tüzérek 213 különböző úrméretű löveget kezelhettek. Vukovics Sebő kormánybiztos Temes vármegye székhelyét, hivatalait Temesvárról Versecre helyezte át. A magyar honvédseregek arra kényszerültek, hogy a dicsőséges 1849-es tavaszi hadjárat keretében körülzárják és ostrom alá vegyék a „császárhú Temesvárt”. Az elkeseredett ostrom 107 napon át tartott. A magyar szabadságharc utolsó nagy fegyveres ütközetét Temesvár közelében, Temesszentandrás és a Csóka erdő közötti mezőn vívták 1849. augusztus 9-én. A várvédők felmentésére érkezett császári had főparancsnoka Julius Haynau tábornok vezette volt. A temesvári csatavesztés hírére mondott le Aradon Kossuth Lajos s tette le a feltétel nélkül a fegyvert Görgey Artúr a Temesvártól mintegy 60-70 km-re fekvő Világoson.

Szekernyes János

A forradalom mementói

Kalandozás Kalmár Márton Batthyány-portréja aprópóján

1

A 48-AS KULTUSZ EMLÉKHELYEI SZEGEDEN

Az ünnepeken, a jeles évfordulóinkon zajló megemlékezések idején azonban akarva-akaratlanul szembesülnünk kell egykor, vagy manapság emlékművekbe formált eszményeinkkel. Bronzarcú történelmünk szembesül velünk közttereinken, amikor március 15-én az emlékező sokaság tisztelgő menete végigvonul a szegedi tereken, és elhelyezi a megemlékezés virágait Kossuth, Széchenyi, Petőfi, Klauzál szobrán és a Szőregi csata emlékművén.

A 19. század hetvenes éveitől számíthatjuk Magyarországon közttereink sajátos emlékmű-arculatának kialakulását. A Habsburg hatalmi alakulattól függetlenedni törekvő magyar nemzettest birtokolni igyekezett köztereit is, ezért határozott magabiztossággal helyezte el történelmi eszményei néma követeit, a magyar történelem jeles személyiségeit ábrázoló szobrokat, a fontos eseményekre emlékeztető emlékműveket. A szegedi emlékműállítások is ebbe a történelmi kontextusba illeszkednek bele.

Kossuth 1894-ben bekövetkezett halála után gyorsan kialakult kultusza, amely hamarosan megszülte közttereinken szobrait is. A szabadságharc 50. évfordulója alkalmat adott arra, hogy a csatákat emlékjelek jelöljék. Ekkortól számítható tehát a napjainkig tartó, nemzeti emlékműállítás hagyományának kialakulása. Szeged élen járt ebben, amiben a város polgárosultságos és talán a Bécsben székelő udvartól való földrajzi távolság is közrejátszott.

Szobrok, emlékművek városunkban

Köllő Miklós szőregi csatát jelölő emlékoszlopa, a Honvédelem már 1896-ban az akkori Gizella térre, a mai Aradi vértanúk terére került. A szegedi, Róna József alkotta Kossuth-szobor, amely 1902-től áll a Klauzál téren, a legelső közül való. Néhány évvel később Klauzál Gábor is mellszobrot kapott, az első felelős magyar kormány földművelés-, ipar- és kereskedelemügyi minisztere, Csongrád vármegye követe. A 48-as idők mérsékeltbb alakjainak emlékművére - Széchenyi és Deák emlékszobrára másfél évtizedig kellett várni. A Stróbl Alajos alkotta Széchenyi István-szobrot 1913-ban helyezték el, míg a Zala György műhelyéből származó Deák Ferenc-szobrot 1914-ben a város imponálóan gazdag emlékmű-gyarapodásában élen járt a helyi polgárság, egyszerre több emlékműre, szoborra is adakoztak. A történések igazi mozgatója a kivételes szervezőtehetségű, városszerető polgármester Lázár György volt.

A 48-as szabadságharc félévszázados évfordulója idején a város nem állított újabb emlék-

művet, hiszen állt már a szőregi csata emlékoszlopa. Klauzál Gábornak, az első felelős magyar kormány miniszterének, Csongrád vármegye egykori követének mellszobrát ugyan születésének centenáriumára tervezték, de késedelmek miatt végül halálának 40-ik évfordulóján, 1906-ban leplezték csak le. Ifj. Vastagh György büszke, tiszteletet parancsoló tartásban idézte meg Klauzál alakját. Erőteljes formákból, a köpenyszerű ruházat barokkos lobogású redőiből tekint le ránk körszakállal keretezett nyugodt tekintetű arca.

A város alig másfél évtized alatt az első világháború kitöréséig kialakította kultuszhelyeit, a helyi politikai és közéleti megnyilvánulásokhoz szolgáló emlékhelyeket, emlékműveket. A Széchenyi teret öt emlékmű népesítette be, a Klauzál téren Kossuth érc alakja magasodott, a Gizella téren (ma Aradi vértanúk tere) állt a Honvédelem. Közérthető jelképhasználatukkal a szobrok alkotói beszédessé formálták a szegedi emlékműveket. A Kossuth-szobor dicsőségkoszorút fonó "honleánya", a talapzaton elől virágot Kossuth felé nyújtó menyecske és a kiegyenesített kaszával érvelő bőgatyás szegedi paraszt kétséget nem hagynak a korabeli emlékállítók szándékai felől. A jelenet megkoronázásaként magasodik a talapzaton Kossuth fenséges szónoki pózba merevült bronz alakja. Kossuth-szobrunk a neobarokk szobrászat patetikus emlékműformálásának szinte teljes kellékárát fősorakoztatja. Mái ható érzékletességgel jelenik meg általa a századforduló kora, a nemzeti és függetlenségi eszmék érzülete. Kossuth alakjához ez illet.

Érdemes ezt a szobrot összevetnünk Széchenyiével, akinek emlékművét ettől gyökeresen eltérő üzenettel formálta meg Stróbl mester. A fontolva haladás eszményét beszédesen fejezi ki Széchenyi István nemes tartásban megformált pompás márvány alakja. Deáknak, a haza bölcsének emlékezetem szerint sosem jut koszorú az ünnepeken. Bronzszobra sziklaszirthez hasonló talapzaton áll, mögötte valaha erős törzsű fa csonkolt tönkje látszik, újra sarjadó hajtásokkal, amelyek a magyar címert fonják körül. Beszédes jelképek ezek. Deák emlékművén a megcsonkított nemzet fája egyértelmű jelkép, míg Széchenyi emlékművén a Lánchíd és a kikötőbója ábrázolása csak mértéktartó utalás az iméntiekhez képest. A közgondolkodás befolyásolásának szándéka tehát kezdetektől fogva operált az emlékművek jelképhasználatával. Fontos momentum ez, máig ható tanulságokkal, hiszen az emlékművek környezetében zajló ünnepek, megemlékezések, politikai rítusok alkalmasak arra, hogy a közgondolkodásban koncepcionális egységbe fogott történelmi műveltséganyagot építsenek ki. A szobrászat

Róna József: Kossuth (1902)

Stróbl Alajos: Széchenyi (1913)

Zala György: Deák (1914)

maradandó anyaga, az allegorikus, szimbolikus kifejezés kézenfekvő alkalmazása, a politikai hatáskeltés alkalmas eszköze.

A 48-as időkre emlékeztető további szobrokat, emlékműveket a Nemzeti Emlécsarnok boltívei alatt találjuk meg. Itt részeseül a március 15-i emlékezések rítusaiban Horvai János romantikus ihletésű egész alakos Petőfi szobra, amely azonban nem a lelkesítő forradalmárt, hanem inkább a széplelkű poétát állítja elének példaképnek. Horvay Petőfi-szobra szelvelgő, érzelgős, teatrális fölfogásban készült. A költő-forradalmár öntudatosan a távolba réved, baljával kardját markolja, jobbával indulatosan meggyúrt papírköteget (kéziratos verseit) szorítja kebléhez. Az árkádok találunk további 48-as alakokat is. Széchenyi István mellszobrát, Deák Ferenc portréját, Horváth Mihály büsztjét, báró Eötvös József arcását, illetve 2007. október 6-tól a Kalmár Márton alkotta Batthyány-emléket.

A szegedi utca embere elől rejtett helyen, a Tisza-parti Gimnázium térszán remekművű, nagyon szuggesztív Széchenyi portrét találunk, Borbás Tibor alkotását, 1983-ból. Egy szép Széchenyi portréval a szegedi Lapis András is gazdagította városát a Maty-éri evezőspályán. Petőfi telepen, az általános iskola 1973-ban vette föl a költő nevét, erre az alkalomra készült a magas plasztikájú féldombormű. Borbás Tibor szobrász a daguerrotípiáról ismert Petőfit eleven dinamikájú domborművön formálta meg. A portré nagyvonalú, súlyos formái e helyen a harcos, forradalmár lelkű, bátor kiállítású poétát idézik meg. Kevesen tudják, hogy az egyetem Dugonics téri épületének bejárati csarnokában szintén van 48-hoz köthető szoboremlék: Váradi Sándor Vasvári Pált ábrázoló szobra (1960). Vasvári Pál (1826-1848) forradalmár történész, a márciusi fiatalok egyik vezéralakja volt.

Emléktáblák, emlékjelek

Az emlékezet tárgyasult őrzői közé számítjuk az emléktáblákat, emlékoszlopokat. Ezek szövege, néha ábrái, domborművei egészítik ki azaz eszköztárat, amit az emlékművek a maguk imponans, gyakorta ünnepélyes megjelenésév-

el a jeles személyiségekről, eseményekről tudósítanak. érdeemes egy kissé elidőznünk a szegedi 48-as tárgyú emléktáblák, emlékjelek körében.

Az Aradi vértanúk terén lévő Honvédelemlékmű előterében 1992. október 6-án helyezték el azt a fekete gránit emléktáblát, amely végre a tér névadására utal szövegével. Ezen a Petőfi verséből vett idézet mellett a 13 Aradon kivégzett vértanú tábornok nevét örökítették meg: Hol sírjaink domborulnak, unokáink leborulnak/ ?s áldó imádság mellett mondják el szent neveinket. Desewffy Arisztid, Kiss Ernő, Lázár Vilmos, Schweidel József, Pöltenberg Ernő, Török Ignác, Láhner György, Knézich Károly, Nagysándor József, Leiningen-Westerburg Károly, Aulich Lajos, Damjanich János, Véssey Károly. Ugyancsak az aradi vértanúk emléket őrzi egy különleges emlékjel a Kiss Ernő utcában, a 3. sz. ház 1993. júniusában felavatott kovácsoltvas kapu. Az utca nevét viselő Kiss Ernő tábornok nevét eltérő színezés különíti el a többi vértanúétól. Kiss Ernő utca Széchenyi tér felőli bejáratánál a Zsótér ház falán 1999. október 6-án avatták föl Kiss Ernő (1799-1849) honvéd altábornagy bronz domborműves emléktábláját, Kalmár Márton alkotását. A vértanúhalált halt 48-as tábornok halálának 150. évfordulója alkalmából készült az emléktábla.

A Földváry u. 1. sz. alatti ház falán 2000-ben márvány emléktáblát helyeztek el Földváry Károly honvéd ezredes (1809-1883) emlékezetére, aki a Szegedi III. honvédszászlóalj legendás parancsnoka volt, s akit Kossuth a „hősök hősének” nevezett. A Szegedi III. honvédszászlóalj hagyományörző egyesülete kezdeményezte az emlékállítást. A Kelemen u. 2. sz. házban lakott Klauzál Gábor, ezt az emléktáblát 1907-ben helyezték el. Ugyancsak az ő emlékezetét őrzi a Tisza Lajos körút 6. sz. alatti Radnóti Miklós Gimnázium előcsarnokában az 1998-ban elhelyezett domborműves emléktábla, amely arra is utal, hogy Klauzál Gábor az iskola névadója volt 1922 és 1950 között. A Klauzál tér Kossuth szobra mellett más 48-as eseményekre utaló emlékjeleket is őrzi. A Kárász ház falán egy 1999-ben elhelyezett emléktábla hirdeti, hogy 1849. június 14-én Szegeden írta alá Kossuth Lajos és

Nicolae Bălcescu a román-magyar megbékélési tervezetet. Erre az eseményre korábban a Széchenyi tér 9. sz. Zsótér házon 1959-ben elhelyezett emléktábla utalt. Hábermann Gusztáv kutatásai bebizonyították, hogy az egyezményt a Kárász házban írták alá, ezért került sor az új emléktábla elhelyezésére. A szegediek úgy tartják, hogy Kossut szobra tulajdonképpen ott áll, ahol Kossuth a város népéhez intézett híres szövegét. Majdnem így történt, a hely, a térség ugyanaz, de a tér már nem az eredeti képét mutatja. A pontosságához hozzá tartozik, hogy a mai Victor Hugo u.6. sz. épület helyén állott az a régi emeletes, erkélyes ház, amelynek vendége volt 1848. október hó 4-6 napjai között Kossuth Lajos, mint a honvédelmi bizottmány elnöke. A hagyomány szerint a ház előtt akkori nevén az egykori „Szabadsajtó téren” intézte az egybegyűlt lakossághoz lelkesítő beszédét. Itt hangzott el a híres megszólítás: „Szegednek népe, nemzetem büszkesége, szegény elárult hazám oszlopa!” Szőreg az 1849. aug. 5-i csata révén került be az 1848-49-es szabadságharc történelmébe. A Hősök terén a múlt század elején épített emlékfalon több emléktábla is utal a csatára és az itteni eseményekre. Mai formáját 1949-ben nyerte el, a szőregi csata 100. évfordulóján. Az emlékfalat félkör alakban, 1958-ban meghosszabbították. 1949. augusztus 5-re készült el, Ekkor helyezték át ide a községháza faláról az 1929-ben ott elhelyezett emléktáblát, valamint az olasz és a lengyel légiót.

A Batthyány Mauzóleum

A legújabb emléktábla pedig a szegedi várba került, a szabadságharcban résztvevő itt raboskodó olasz foglyokra emlékeztet.

Emlékörző utcák, terek

Utcáink, tereink az emlékműveknél, szobroknál korábbi idők óta őrzik a 48-as forradalom és szabadságharc alakjainak emlékét. Péter László Szeged utcanevei című könyvét fellapozva (Szeged, 1974) meglepve tapasztaljuk, hogy sejtésünk többnyire beigazolódik. Az első 48-as névadási hullám 1880-tájára esik. A város főtere, akkortól viseli, lényegében folyamatosan a legnagyobb magyar nevét. Az Aradi vértanúk terének elnevezése ugyan csak 1958-ban történt meg, de Reizner feljegyezte, hogy 1848-ban rövid ideig Batthyány Lajos nevével viselte a Kápolna tér, a későbbi Gizella, majd a mai Aradi vértanúk tere.

A jelenlegi szegedi Batthyány utca 1950-től viseli az első felelős magyar miniszterelnök nevét, de korábban is volt utca elnevezve róla, a mai Stefánia egyik szakaszát 1880-tól több időszakban is róla nevezték el. Az alsóvárosi Szabadsajtó utca is 48 emlékét őrzi. Utcák, terek őrzik az említetteken kívül például Wesselényi Miklós, Deák Ferenc, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Klauzál Gábor, Bem József, Damjanich János, Klapka György, Földváry Sándor, Gábor Áron, Tánics Mihály, Petőfi Sándor, Eötvös József, Kiss Ernő, Osztrovszky József nevét.

A Batthyány-örökmécses

Horvay szobra Dombóvároton

Gaál Tamás Batthyány-mellképe Ópusztaszeren

2

BATTHYÁNY LAJOS EMLÉKMŰVEI

A Fiumei úti sírkertben (Kerepesi temető) áll a Batthyány család mauzóleuma, Schickedanz Albert eklektikus stílusú alkotása, ami 1872-1873 között épült fel. Ez volt a temető első monumentális mauzóleuma. Az első független magyar miniszterelnök, az 1849. október 6-án kivégzett Batthyány Lajos nyugszik itt családja körében. Tetemét először titokban helyezték el a ferencesek templomának kriptájában, a kiegyezést követően, 1870-ben országos gyászszertartás kíséretében temették a félig kész, csak a következő évben befejezett mauzóleumba.

A főváros szívében van az egyszerű, de méltó emlék, a Batthyány-örökmécses. 1926. október 6-án avatták fel, Pogány Móric tervezte. Az emlékmű a Báthori utca és a Hold utca kereszteződésénél, egy kis tér közepén található. Valaha itt volt a hírhedt Ujépület árka, s mellette helyezkedett el a legsötétebb börtönök egyike. 1849 októberében itt őrizték, majd az árokban lötték főbe gróf Batthyány Lajost, az első független felelős magyar kormány miniszterelnökét. - 1905-ben vetették fel a fővárosi vezetésben, hogy a kivégzés helyén örökké égő lámpát állítsanak fel.

Még tart a Gróf Batthyány Lajos egész-alakos szobra megalkotására meghirdetett országos pályázat, s talán a jövő év elejére elkészül a mártír miniszterelnök új szobra. Feledésbe merült az a tény, hogy a fővárosban közel két évtizedig állt már szobra Batthyáynak, a parlament közvetlen szomszédságában. A szobor egyik alakja volt a Horvay János alkotta Kossuth-emlékműnek. Az első magyar kormány kilenc tagját bemutató, 1927-ben fölállított, a köztudatban csak depressziósnak elkönyvelt emlékművön Batthyány csak az egyik mellékalak volt a közepén álló Kossuth mellett. Ezt a szoborcsoportot az 1950-es évek elején Rákosiék lecserélték a ma is látható Kossuth-emlékműre, amelyet Kísfaludi Strobl Zsigmond és alkotótársai készítettek. A Horvay-féle emlékmű részeként készült szobor ma Dombóvár egyik parkjában áll.

Portréja több helyen is megtalálható az országban. Hozzánk legközelebb Ópusztaszeren áll méltó és

művészi igényű emléke, az Árpád emlékmű környezetében kialakított Történelmi szoborparkban. Királyok és fejedelmek szoborparkjában.

Gaál Tamás 2001-ben készült szobra erőteljes, karakteresen formált mellkép. A mártír miniszterelnök arcvonásait az ismert Barabás-festmény alapján elevenítette meg a szobrász. Drámai mélységeket sejtető erők, dinamikával telt formák együtteséből bontakozik ki a mellrész, érzékeltetve az önkezével ejtett vérző sebet is, s amely a fél térdre ereszkedett, s kivégzőivel bátran szembenéző kivételes jellemű államférfi tragédiájának emlékművévé lényegül. Ennek a szobornak a másodpéldányát még ugyanabban az évben felállították Szombathelyen is. Az új levéltár előtti 48-as téren helyezték el.

A Batthyány-szobor-pályázat

Batthyány Lajos, az ország az első felelős magyar kormány miniszterelnöke születésének 200. évfordulóján, az emlékév részeként köztéri szobor készítésére hirdett meghívásos pályázatot az eseményeket szervező bizottság. A szobor várhatóan 50 millió forintot keretből valósul meg, az első budapesti, egész alakos Batthyány Lajos köztéri szobor a Batthyány térre kerül, ahol várhatóan jövő év februárjában, a mártírhalált halt miniszterelnök születésnapján avatják föl. A pályázatra Paulikovics Iván, a szegedi kötődésű Farkas Pál, Somogyi Tamás, Stremeny Géza és Illyés Antal szobrászművészek nyújtottak be pályamunkákat. A pályázat ugyan még nem zárult le, de a legfrissebb hírek szerint Stremeny Géza pályamunkája a legesélyesebb a megvalósulásra.

Stremeny Géza egy stilizált hajón álló, 220 centiméteres bronz Batthyány gróf alakot tervezett. Ez a szoborterv arra a pillanatra utal, amikor a miniszterelnök Bécsbe érkeve felmutatja a kialakított áprilisi törvényeket. A meglehetősen merev (vagy ha úgy tesszük: feszes) tartású gróf előtt, közvetlenül a hajóorban, a Batthyányak címerállata, egy pelikán látható, ami az önfeláldozás szimbóluma is.

A TISZTA ERKÖLCS ÉS A LELKI TARTÁS SZOBRA

Különös jelenség a hazai közéletben az emlékművek kultusza. Immár másfél évszázada lehetünk tanúi annak, hogy lelkes igyekezettel bővítjük nemzedékeken át a nemzet nagyjainak emléksarnokát. Szobrokat, emlékműveket állítunk köztereinkre, hogy legyen helye a megemlékezéseknek, legyen méltó, művészi értékű emlékjele, szobra jeleseinknek, s azoknak az eseményeknek, amelyek példaként állhatnak a jelen s a jövő nemzedékei elé. Szegeden különös jelentőségű, egyedülálló emlékmű és szoborgyűjtemény létesült 1930-ban a Dóm tér árkádjai alatt. Itt immár több mint száz szobor, emlékmű örökíti meg a nemzet kultúrtörténetében, történelmében kiemelkedőt alkotó személyiségek emlékét. Batthyány Lajos emlékművének felavatásával a szegedi Panteon gyarapodott egy ihletett alkotással, de egyúttal a szegedi 48-as emlékművek sora is bővült egy újabbal.

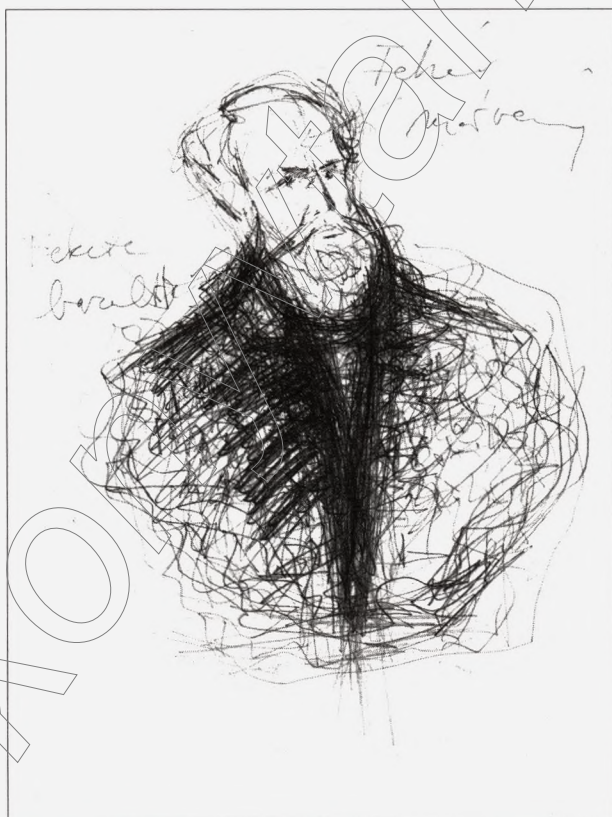
Szerencsés döntés volt a városi képviselő testület részéről, hogy a Batthyány-emlékév alkalmával a Dóm térre szobrot szántak az első felelős kormány miniszterelnökének. Kalmár Márton szegedi szobrászművész 60. életéve jubileumára megtisztelő feladatként kapta a megbízást a mellszobor elkészítésére. Jókora, jó lelki-szellemi felkészültségben találta a szobortervezés feladata Kalmárt, erre az elkészült portré-emlékmű újszerűsége, friss szellemisége a bizonyosság. Izgalmas megoldást választó, nem szokványos szobrászi vállalkozás bontakozott ki a szobor készítése során. A meggyőző eredmény háttérében szakmai problémák is áll, hiszen a művészt már évek óta foglalkoztatta a különféle kötőanyagok ellentétére

építő szobrászi problémák, ez esetben a mélysötét tónusú bazalt és a fehéres, tompa fényű nemesen szép fehér márvány ellentétének szobrászi alkalmazása. Ennek korábbi példáját, ötletes alkalmazását láthatjuk a közeli Balástya világháborús emlékművén. Batthyány tragikus sorsa, államférfiúi nagysága, s ugyanakkor a kivégzését elrendelő önkény abszurditása, a miniszterelnök mártíromsága ellentétes tartalmak ütköztetésének lehetőségét kínálta az emlékmű tervezése során.

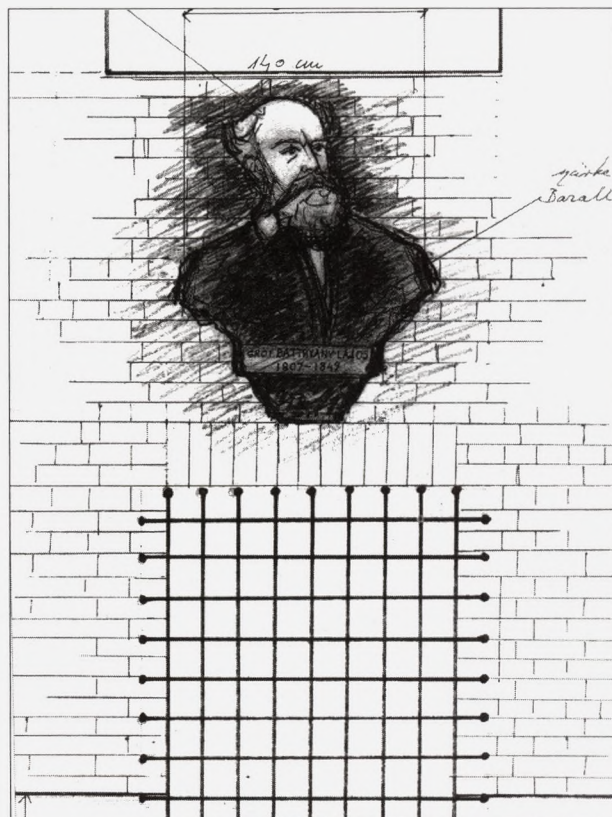
Batthyány Lajos mellszobrát carrarai márványból és egy Tapolca közeli bányából származó, rendkívül kemény és nehezen megmunkálható bazaltból faragta ki. A művész elmondása szerint a fehér márvány a lelki tisztaságot jelképezi, ezért a politikus fejét hófehér carrarai márványból készítette el, míg a mellkas, a test, amely egybefaragva készült el a szobor alapját képező konzollal, sötét színű, feketés-szürke bazaltból van. A bazalt a keménységet és az erőt jelképezi, de a gyászt, az elmúlást is. Az államférfi alakját leghitelesebben Barabás Miklós festménye őrzi, de grafikai ábrázolások és leírások is segítettek a szobor megformálásában.

Szobor születik

A szoborkompozíció a művész alsóvárosi műteremházának udvarán készült. Az udvaron ott hevert a méretes bazalttömb, amelyet hosszas, kemény munkával lehetett megdolgozni. A fej gipsz modelljéről készült a márványból faragott változat. Érdekes megfigyelni a két fejet együtt bemutató felvételen, hogy milyen szem-

Kalmár első vázlat

A bemutatott terv

A gipszmodell és a készülő faragvány

betűnő a két anyag közötti minőségi különbség. Meglehetősen pontos a formai megfelelés, mégis szoborrá, igazából csak a nemes anyagból képes formálódni alkotás. A pontosságot, kemény kőfaragó munkát igénylő feladatban segítő társai is voltak Kalmár Mártonnak. A fej kifaragásában Tóth András segédkezett elsősorban, de tanár kollégái közül Kiss Jenő, Fritz Mihály és Bartha András is tevékenyen közreműködtek.

A szobor végül október 5-én pénteken estére kerül végleges helyére. Az utómunkálatok már villanyfénynél folytak, a frissen helyére került emlékszobor az alulról felé irányuló mesterséges világításban döbbenetes drámaisággal tárult a nézők elé.

Szemben az emlékművel

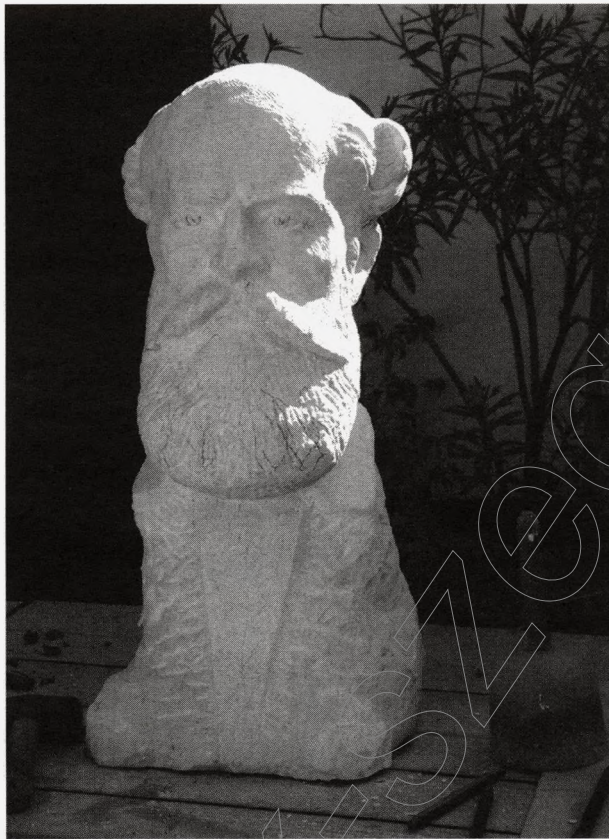
Már a munkát előkészítő vázlatok is előre vetítették az elgondolás izgalmas voltát, de alig érzékeltettek valamit abból, amit az alkalmazott nemes anyagok színe, sajátos felületjátéka, tömegérzete kölcsönöz az elkészült műnek. Kalmár kellő érzékenységgel, vibráló felületekkel farag követ. A portré kialakításánál remek érzékkel ismerte föl, hogy Batthyány arcvonásaiban a nagy, meghatározó formák, - mint a dús szőrzetű szakáll, a sima, magas boltívű homlok, a férfias szépséggel arányosan felkopaszodó koponyaboltozat - a meghatározó elemek. Ezek összefoglaló kialakítására vibráló érzékenységgel felelnek az arcerész szabdalatabb, vibráló plasztikájú részletezettebb felületei, a hajkorona szeszélyesen zilált fürtjei. Megrázóan jó jellemrajzzal formált, hiteles ábrázolású a portré. A tekintet, a magabiztos, tiszta meggyőződéssel vállalt sorsot, a történelmi küldetésstudat bizonyosságát tükrözi. Batthyány alakja erkölcsöt, keménységet, lelki tartást sugároz.

A tragikum érzékeltetését az anyagok belső tulajdonságaira bízta az alkotó. Metsző élességgel hasít bele a bazalt súlyos, gyászos tömegébe, a felöltő hasítékába az ing fehérje, a kihajtott gallér. A mellkas nagy szürkésfekete tömbje tompa némasággal fejezi ki a gyászt, a döbbenetet, amit a történelmi emlékezet sem old fel az idő múlásával. A bazalttömeg testet, konzolt formázó súlyos tömbjén már semmi konkrét részlet nem találunk. Ha mégis, az már a narráció területe: név, évszámok, a születés és a halál időpontja között kiszámolható szűk 42 életév. A bazalt grafitszürkésege, a lesimított felületek kopottas ódonsága drámai hatással emeli ki a márványból faragott portré fények apró csillámaiból felderengő sápadtságát. Szinte hátralépni kényszerülünk, mert a tekintet átnéz fölötünk, a szobor aurája érezhetően kiterjedtebb a valóságosan érzékelhetőnél. Ezt a szobor elhelyezésének jó kiválasztása eredményezi. Az árkádok ezen a helyen zártabb teret jelölnek ki, egy kisebb kápolnát talán. A templomszerű képlet érzetét a főfal komor zártsága, távolabb a falba mélyített fülke Mária-emlékkel kelti, a mives vaskapuvál. Az oszlopcsarnok a szoborral szemközt lévő boltív tengelyében fordul, tágas teret nyitva és hosszan tartó rálátást is egyúttal a szoborra, a Tisza felőli irányból érkezőnek. Ez valódi főszereplővé teszi e helyen az emlékművet.

A Batthyány-emlékművet bizvást besorolhatjuk az emléksarnok formabontó szoborkompozícióinak sorába. Rerrich Béla, a Dóm tér építészének elgondolását gazdagítja a szobrászi megoldásában újszerű, a kifejezni kívánt tartalmakat autentikus plasztikai megoldásokkal interpretáló alkotás léte. Üdvözlendő, hogy végre megértésre talált az az elv, hogy a szoborgyűjtemény nem csupán emlékjelek felsorakoztatása, hanem példatára is annak, miféle többlet-

jelentéssel, esztétikummal képes a szobrászat bővíteni, segíteni az emlékállítást, példaképteremtést.

Batthyány Lajos a mártír miniszterelnök a kivégzése előtti estén írta a feleségéhez írt búcsúlevelében: „Viam meam persecutus sum, ezért ölnek meg.” A 42 éves gróf tíz évi politikai közszereplés, hat hónap miniszterelnökség és kilenc havi fogság után visszagondolva életútjára ezzel a latin mondással foglalta össze a reá kimondott halálos ítélet okát: végigment a maga útján s nem hagyta, hogy eltérítsék célkitűzéseitől. Meggyőződésétől és miniszteri esküjétől. Hóhérai is tudták, hogy tiszta hazaszeretettel a jogot és a jogos szabadságot védelmezte, szervezte az önvédelmet, a nemzeti ellenállást, Széchenyivel együtt, amíg meg nem tapasztalta, hogy a mérséklet politikájával többé lehetetlen az események folyását meggátolni. Az 1848-49-iki szabadságharc katasztrófájának első (vértanúját) tiszteli benne a magyar nemzet, Kalmár Márton ihletett alkotása révén immár a szegediek számára az ő emlékszobor által keltett közvetlen élmények hatása alatt is leróhatják tiszteletüket.

Az avatás ünnepe

Az alkotást a mártír miniszterelnök halálának évfordulóján, október 6-án avatták föl a szegedi Dóm téren, a Nemzeti Emlécsarnokban. Ebben az évben szombatra esett a nemzeti gyásznapi. A Dóm téri Nemzeti Emlécsarnokban kezdődtek a szegedi városi ünnepek. A szobornak helyet adó arkádok alatti részen, az Aradi vértanúk térre nyíló kapunál Szegefű László, a történelemtudományok kandidátusa idézte fel Batthyány Lajos, az első felelős és független magyar kormány miniszterelnökének életútját. A szobrot Szegefű László és Solymos László alpolgármester leplezte le.

Az emlékezőket ezután az Aradi vértanúk terére vezette át a Szegei III.

Honvédszászlóalj Hagyományörző Egyesülete és a hozzájuk csatlakozott székesfehérvári huszár egyesület. Az indulókat a Fricsay Ferenc Városi Koncert-Fúvószenekar játszotta. A Dugonics András Piarista Gimnázium és a Karolina gimnázium tanulói virágot és gyertyát helyeztek el az emlékműnél. A szegedi ünnepség emlékező gyászszeretettel ért véget a dómteremben, a misét Kondé Lajos a belvárosi plébánia vezetője celebrálta.

Tóth Attila

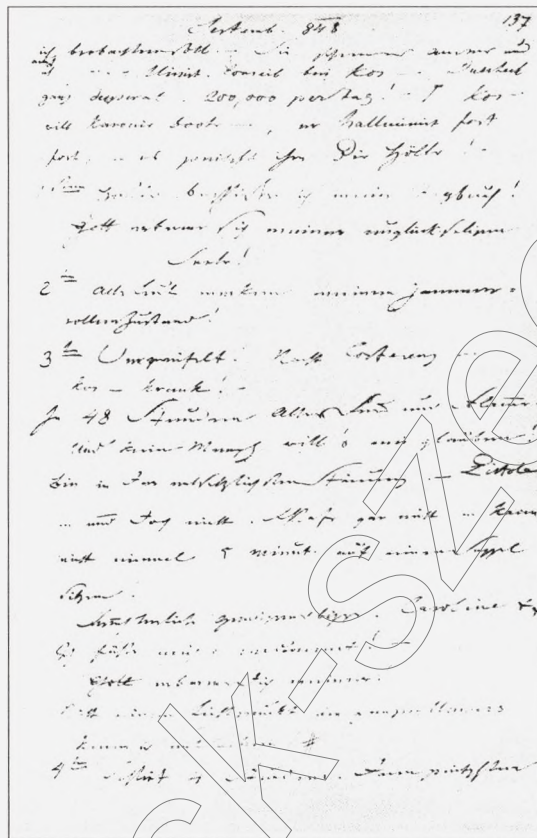
Avatás a szegedi Nemzeti Emlécsarnokban

A „legnagyobb magyar” mai olvasata

Széchenyi naplója és a nagy szatíra

Széchenyi 1814 júliusában veti papírra első naplójegyzeteit. Ezzel hódol a kor divatjának, de valami belső szükségletnek is engedelmesskedik. Erzi, hogy amit a napóleoni korszak viharos éveiben átélt, megörökítésre érdemes. És valóban: fiatal tisztként minden harctéren megfordult, többször is megsebesült, fontos katonai-diplomáciai feladatokat teljesített több ízben is. Így a lipcsei csata előestéjén. Szerepe volt abban, hogy Bernadotte svéd király végül is a szövetségesek oldalára állt. Napóleon visszatérte Elba szigetéről Nápolyban érte, ahol ugyancsak diplomáciai küldetésben járt. Visszatérve a Pó-síkságra, ahol alakulata állomásozott, elkecseregett csatákban vett részt Murat ellen, aki maga is elesett. Waterloo után a szövetségesekkel bevonul Párizsba, innen tér haza Cenkre, és kezdi vezetni naplóját. Ekkor még mindössze 23 éves, és már egy eseményekben gazdag élet tapasztalataival rendelkezik. Átélt az emberiség egy nagy korszakát, tevékeny résztvevője volt az egész Európán végigszántó háborúknak a nemesi felkeléstől a diadalmas párizsi bevonulásig. Egy egész életre szóló élményt hordoz magában, világlátott férfiként tér haza, aki nyelveket beszél (németül, angolul, franciául anyanyelvi szinten, de az olaszban és a latinban is otthonos). Meg is jegyzi később, el kell feleltetnie az olaszt, hogy jó latinista legyen. Itthon a diétán ugyanis még azt beszélik. Közben azonban megkopik magyar tudása, melyet még gyermekkorában szerzett Nagycenken jobbágy gyerekek játszótársaként. Igaz, a huszárezredekben is jobbára magyar szó járta. A szülői házban is inkább idegen szót hallott, főleg franciát, ami a kor divatja volt. Az apa, a mélységesen magyar hazafi, a könyvtáralapító Ferenc gróf feleségével, az ugyancsak hazafias érzelmű gróf Fesztich Juliannával többet tartózkodott Bécsben, ottani palotájukban, mint Cenken, s nyelvhasználatuk is a kor divatjához igazodott. A fiatal István gróf anyanyelvét nem felejtette, az irodalmi nyelvet azonban csak később sajátította el, amikor könyveivel föllépett, s a közéletben is egyre nagyobb szerepet vállalt.

A „Nyelvében él a nemzet” igazságát senki sem vitathatja, ugyanakkor lehet valaki jó patrióta idegen nyelvet beszélve is. Példa erre a skótok, írek, welszciek ismert hazafisága. De hivatkozhatunk Liszt Ferencre is, aki pesti szerepvállalása után sem tanult meg magyarul,

A napló egy lapja

Kevés olyan magyar értelmiségi otthon van napjainkban, ahol a könyvespolcon ne találunk meg Széchenyi naplóját. Birtokomban egy 1978-as kiadás van, melyet Jékely Zoltán és Gyórfy Miklós fordított német eredetiből, s amelyet Szabad György lektorált. Sötér István írta hozzá az előszót, s a bibliapapíron nyomtatott példány könyvtáram díszé, valósággal családi bibliája, ahogyan ma mondják Nagy Könyve. A mű külseje és mérete is impozáns: 1534 oldalon tárul fel az olvasó előtt a Legnagyobb Magyar élete, eszmélése, majd föllépése a közélet porondján, vívódásai, magánéleti kudarcai, reformtörekvései, s végül a bukás, a döblingi magány a tudat elhomályosulásával, majd annak kitisztulása alkotóerejének még egy fellobbanásával, hogy azután örökre kihunyjon.

magyarságát azonban mindvégig büszkén megvallotta.

Sötér István mélyen szántó előszavában újszerűen közeledik Széchenyi Naplójához, és kapcsolatot keres a Nagy Szatírával, mely mintegy folytatása a Naplójának. Az 1978-as kiadás azonban mindössze egyharmadát közli az eredetinek, ez csak válogatás az 1921-ben kiadott Károlyi Árpád-féle publikációnak, mely Gróf Széchenyi István döblingi irodalmi hagyatéka címen jelent meg.

Sötér gondolatmenetét követve fogadjuk el a tudós szerző ama megállapítását, miszerint Széchenyi művének, alkotásának az életét és cselekedeteit, nem pedig a Naplót kell tekintenünk. A Naplónak azonban vannak részei, különösen az első két-háromszáz oldal, mely elsőrendű irodalmi alkotás. Ezekből úgy tűnik, Széchenyi inkább írónak, netán költőnek indult, s főleg Byron hatására verseket írt. Később vált politikussá, bár abban is inkább költő maradt. Olyan költő - írja Sötér -, aki versek helyett hidakat épített, intézményeket hozott létre. Elég, ha beleolvassunk Naplójába, hogy magával ragadjon képelete, érzéseinek sodró lendülete, stílusának szépsége, hogy megérezzük, igazi író sorait olvassuk. Ha nem ragadja el a politika szenvedélye, Tolsztoj-méretű írórt nyerhetett volna, de nem a magyarság, hanem a világirodalom, Széchenyi szemé-lyében.

A kudarccal azonban elkerülhetetlen volt: feloldhatatlan az ellentét Széchenyi személyisége, hazafiúi érzése és a használt nyelv között. A „Minden nép a maga nyelvén tudós” felismerés már akkor is munkált benne. Naplóírásának előrehaladásával egyre inkább érezhette annak fonákságát, hogy német nyelven rögzíti gondolatait, idegen nyelven kívánja terjeszteni nemzetépítő javaslatait, egy olyan idegen dinasztia kiváltságos rendjének eminens tagjaként, mely végsősorban nem barátja annak a népnek, mely-

hez tartozónak ő vallotta magát. A Napló nyelvén ugyan már nem változtatott, bár egyre több magyar betoldás olvasható benne. Pestre költözik, házassága után felesége mellé magyartanárt fogad. A személyes elem elmosódik írásában, előtérbe lép a haza, a közösség, majd végleg szakít a nyelvvél is és a Napló folytatásának tekinthető Nagy Szatírának már a nyelve is magyar. E folyamatot egyes állomásai a könyvek, melyekkel az ország elő lép, a Lovakról, a Hitel, a Világ, a Stádium és a Kelet Népe.

A napló, mint műfaj, megformálatlan alkotás, s mint Sötér írja, éppen ez az erénye, s a modern regény belső monológjához áll legközelebb. Szent Ágoston után a franciáknál Saint-Simon és Rousseau népszerűsítik e műfajt, nálunk Rákóczi Vallomásaival jelentkezik, és ér el világirodalmi szintet.

Széchenyi 1848. szeptember 4-én megszakítja naplóját. Utolsó soraiban öngyilkosságot emleget. Önvád kínozza. „Nem volt még ember, ki nagyobb zürzavart hozott volna ebbe a világba, mint én!” E szavakkal zárja sorait. Egészségi állapotára tekintettel szabadságot kér, és kap a minisztertanácstól. Orvosa társaságában elhagyja Pestet. Hajóra száll. Útközben ismételten kísérletet tesz öngyilkosságra. Beszállítják a döblingi elmeógyógyintézetbe.

Tizenegy év telik el. Állapota javul, elméje kitisztul és 1859. október 2-án veszi elő félbehagyott naplóját. Sorakoznak a bejegyzések egészen 1860. április 1-ig, amikor végez magával. Előzmény: a házkutatás, a Blick kéziratának megtalálása Kiss Márton szállásán. Ezt követően közölte vele Thierry rendőrminiszter, Döbling megszűnt számára menedékhely lenni! Ez legjobb esetben zárt osztályt jelentett, amitől rettegett, vagy bírósági eljárást hazaárulás címén halálos ítélettel és vagyonelkobzással.

Március 25-én ezt jegyzi be naplójába: „Elháríthatatlanul elvesztem! Végem bármelyik pillanatban bekövetkezhetik” Másnap: „Elborzadok! Nem tudom hurcolni életemet. Meg kell semmisítenem magamat!” Egy nappal később: „Az éjjel végezni akartam magammal”. Az utolsó bejegyzés április 1-én: „Nem tudom megmenteni magam!” S a napló itt megszakad.

A Nagy Sztira, a döblingi magány terméke, egyenes folytatása a Naplónak, de már magyarul, azzal párhuzamosan születő írása Széchenyinek. A műve, melyben leplezetlenül tárja fel gondolatait, szinte brutális őszintesége miatt értetlenséget váltott ki megjelenése (1921) után. Nem volt összhangban azzal a képvel, mely főleg a Kemény Zsigmond-rajzolta portré után a magyar társadalomban Széchenyiről a kiegyezés után kialakult. Széchenyi eredeti utasítása az volt, hogy bizalmas írásait halála után meg kell semmisíteni. Később ugyan módosította rendelkezését, s írásait hú titkárára, Tasner Antalra hagyta, hogy annak megfelelő jövedelemforrást biztosítson. Közölte, számít azonban diszkréciójára. Tasner Széchenyi szellemében hosszabb részleteket semmisített meg, vagy tett olvashatatlanná. Így került kiadásra 1884-ben a Zichy Antal-féle összeállítás. Ez a Tasner-féle csonkítások és törléseken túlmenően torzított az eredetin.

Fordulatot jelentettek a Széchenyi-hagyaték utóéletében Károlyi Árpád kutatásai a bécsi Staats-Schivban az I. világháború után. Ekkor találta meg a Nagy Sztira kéziratát, melyet a döblingi házkutatás során lefoglaltak, és a bécsi levéltár titkos anyagai között őriztek. Így került sor kiadására a Vízota Gyula által gondozott hatkötetes sorozatban 1925-1939 között.

A Nagy Sztira jelentőségét Németh László ismerte fel elsőként. Széchenyi legjellemzőbb, hozzá legközelebb álló műként értékelte. Felszabadult alkotás, melyben Széchenyi azt mondja el, amit életében nyilvánosan nem mondhatott el. Döbling falai közt megszabadulva minden gátlástól, kényszertől, megfontolástól. Sötér szerint ez Széchenyi leglucidusabb alkotása. Ha akár a Hitel, akár Széchenyi alkotásai, vagy politikai tevékenysége fölül szemléljük a Nagy Sztirát, egy elme-háborodott művének lehet tekintenünk, valójában azonban ez egy felszabadult lélek önvallomása, mely az igazi Széchenyit mutatja meg, azt, akit sokáig talán még maga sem ismert fel.

Széchenyi Döblingben ismerte fel: legnagyobb tévedése a Habsburg-birodalomba vetett reménye volt, a másik, s az előbbivel szinte egyenlő: Kossuth történelmi szerepének, jelentőségének fel nem ismerése.

Lényegében visszatér kora fiatalsága nézeteihez, az okhoz, a gondolatokhoz, melyeknek Prágában, lábadozása során adott hangot, s amely véleménye besűgön keresztül eljutott Bécsbe, egyenesen a császár elé, amiért aztán visszatartották előléptetését, s végül is a hadseregből való kilépéséhez vezetek.

A rendőrkapok a Blick után nyomoztak, de megtalálták a Nagy Sztirát is, amely tartalmát tekintve kimerítette a felségárulás büntetését. Széchenyi érezte, bezárult a kör, sarokba szorult, ebből a csapdából már élve nem szabadulhat. Ezért emelte homlokához a fegyvert. Nem a haláltól, hanem inkább a teljes vagyonelkobzástól rettegett, és joggal.

Olvassunk bele ezek után Széchenyi utolsó művébe, mely kíméletlen őszinteségével ma is megrendíti az olvasót. Megjegyezzük, hogy sem a Horthy-korszakban, amikor először voltak olvashatók Széchenyi e sorai, sem a pártdiktatúra éveiben a magyar közvélemény nem volt felkészülve e jelentős alkotás befogadására. A Széchenyi-Kossuth ellentét, főleg Kemény Zsigmond hatására oly mélyen gyökerezett, s gyökerezik még ma is a magyar közgondolkodásba, hogy egyenlőséget tenni e két államférfi közé politikai nézetek tekintetében merész vállalkozás. Márpedig a figyelmes olvasás arról győz meg, hogy kettőjük közül Széchenyi volt a radikálisabb. Igaz, Kossuth detronizálta a Habsburgokat, de a történelmi helyzet kényszerítette e lépésre. Eredetileg ő is a Habsburg-monarchian belül, annak keretei között képzelte le az ország jövőjét. Pozsonyból még azt üzenté Pestre: „Ha kell, akasztani fogunk!” és ez az üzenet a márciusi ifjaknak szólt. Amikor Bathyány kinevezését aláírta Ferdinánd, másnap nagygyűlésen Kossuth a tömeg előtt felmutatta az okmányt, és felelős miniszteriumot kért Bécs és Prága számára is. Ez nem egy utcai forradalmat gesztusa volt, hanem sokkal inkább egy bölcs államférfi javaslata, melyet ha megfogadnak, a monarchia trializmussá alakulva felkészülve várta volna a 20. század katalizmáit feltéhetően a nyugati szövetségi rendszerre tagolódva, Kaunitz és Metternich külpolitikája szellemében. Széchenyi ekkor jegyezte meg: „Ez az ember egy nap alatt többet ért el, mint én 25 alatt!”

A torzóban maradt műben visszatérő motívum az ausztriai udvar árulása, hűségese. A Bécszet felszabadító Sobieskinek nem hála járt, hanem Ausztria is részt vett Lengyelország feldarabolásában. „Hódító ellenében nem létezik rebellis, csak defensor, ilyeneket pedig soha sem volt szokás kipusztítani... Nagy Sándor, Julius Caesar, Napóleon a legyőzötteket lekötöztetés által iparkodtak magukhoz édesgetni, míg Ferenc József felkötöztetés útján igyekezik a nemzet hajlamát biztosítani. S mindezt a felvilágosult keresztény 19. században! Ha egy ezred esküjét megszegi, decimálják, ez érthető. Egy egész ezredet egytől egyig levágni, ilyen gondolatra még Néró sem jutott... Mindazokat pedig, akik segítséget hoztak, a muszka cárral együtt a bölcs Jellasicsot is ideértve mint kinyomott citromhéjat ganéjra hajtották”. Majd arról ír, a francia forradalom alatt sem oltottak ki annyit ártatlan életet, mint Magyarországon. „Az apostoli bitor abban a hiedelemben van ma is, hogy neki a földön isteni szerepet kell játszania, s lehetőleg mindenkit szigorúan megbüntetni, hogy az Úristen a másvilágon ne legyen sok szekatúrának kitéve, neki alkalmasint más dolga is van”.

„Jellasics saját magát csalta meg, mert hogyan gondolhatta, hogy a horvátoknak hasznót hajt, ha lecsépeli a fegyvertelen magyarokat. Hogy lehetett olyan vak, hogy elfelejté, őt is úgy fogják a moslék közé süllyeszteni, mint a citromhéjat, ha megtette a magáét, ahogyan Sobieski is járt?”

„Infámia azt mondani, hogy Ferenc József Machiavelli iskolájába járt. Inkább Machiavellinek kellene Ferenc József tanodájába járnia, ha élne”.

„Felséged megcsókolta ugyan a muszka cár kezét, s mint valami furfangos fiatal róka vajmi bolonddá tette az elhízott vén medvét, de amikor kirántotta a szurokból, Felségednek eszébe sem jutott hogy ezért a kis Gefälligkeitért szóval köszönjön, hanem azzal bizonyította be háládatosságát, hogy megszállta a két oláh tartományt. Persze van, aki azt mondja, ilyen machiavellis család nem állhat meg soká, előbb-utóbb el kel bukjon azon árkok egyikeben, melyeket népeinek, elsősorban a magyaroknak ásogat évszázadok óta”.

„Az osztrák császárság, ez az elkontárkodott birodalom néhány év leforgása alatt nagy bajba fog keveredni...”

„Egész Európa megveti Neuösterreichet, vagy tulajdonképpen Felségedet, a muszka meg halásos ellen-

ségünk mérgesült...”

Széchenyi a Habsburgokról tiszta elmével így vélekedik: „Én Magyarországnak 300 év előtt a Habsburg-házzal /való/ összeköttetését nem tartom szerencsésnek, de szerencsétlen házasságból is születhetnek erőteljes gyermekek. Ha elválnak, a hitestársak, akkor egyiknek sem lesz utódja, jövője...”

A magyar sohasem volt szolga... a magyarban van valami kimondhatatlan büszkeség, mintha a magyarnak valami hivatása volna a földön...”

„A csehok a magyarok iránt különös szimpátiával viselkednek, főként miután világos lett előttük VILÁGOS után, hogy milyen szívtelenül bánt velünk Haynau...”

„Meghallgatták valaha is a magyarokat? Legtávolabbról sem, noha egyedül a magyarok közt voltak férfiak, kik képesek lettek volna a selfgovernment áldását az egész közbírodalomra illeszteni...”

Ezzel összhangban van az, amit Montesquieu ír a magyarokról az Esprit des Lois-ban, s mely véleményét Széchenyi eredetiben idézi. „L'Autriche n'a jamais compirs la Hongrie; elle y cherchait toujours de l'argent qu'elle n'a pas, au lieu de chercher des hommes dont elle abonde” (Ausztria sohasem értette meg Magyarországot, mindig pénzt keresett ott, ami nincs, ahelyett, hogy férfiakat keresett volna, akikben Magyarország bővelkedik.)

Másutt ezt olvassuk: „Oroszország és Ausztria egyaránt élnyomó hatalmak, ne fűzzünk reményeket mostani vitájukhoz (Krími háború, 1953). Ha Oroszország megszerzi a Boszporuszt, érdeklődése más irányba fordul, s akkor út a mi óránk...” „Az én eszményképem Anglia alkotmánya volt. Anglia nem keres eszményeket, ő csak saját szabadságát védelmezi...”

Visszatérő téma Széchenyinél Amerika-nosztalgiaja, főleg Naplójában. „Amerika, Amerika, hamarosan meglátsz engem...”

Másutt: „Egy utazás az Egyesült Államokba – ha a női nemnek búcsót akarok mondani – a non plus ultrája vágyaimnak... A volt birodalmak: Egyiptom, Görögország és Róma a de a leendő birodalom számunkra Amerika! Légy üdvözölve Amerika!... Erősen eltökéltem, hogy 1823-ban az Egyesült Államokba utazom... Ma ismét a szolgálat elhagyására gondolok, Amerika! Hol a szellem, hol a tudás? Amerika! ..... és az Egyesült Államokba utazni... Egy kis könyvet vettem Franklinról, ez az a könyvem melynek egész életemre a legnagyobb hatása lesz. Tocqueville híres könyvét Az amerikai demokrácia gyakran emlegeti Naplójában és egyéb írásaiban is)”.

„A nagy sziget felé! – 1829. július 1-én New Yorkba megyek, s 1830. március 1-én jövök vissza...”

„Az a hó vágyam támadt, hogy idén szeptemberben (1831) elutazzam Amerikába.”

Erre az utazásra sohasem került sor, amit csak sajnálhatunk (Vajon, mit érzett Széchenyi, amikor értesült Kossuth diadalútjáról Amerikában?) Elsodorta, elragadta a politika, egyre halogatta amerikai útját, s végén az sohasem valósult meg.

A Nagy Szatírában Széchenyi a németekről is többször nyilatkozik. „A német faj az emberiség legmunkásabb fajtája, mely mint a hangyák minden körülmények között dolgozik... mindig mozog, fárad, törli magát holtig. A német ugyanilyen buzgóságot mutat szabadságban, szolgáltságban egyaránt, amíg más nemzetek sehogyan sem szeretnek dolgozni, hacsak a legkisebb lánc is csörögne lábukon... A német okvetlen első helyre van intabulálva a mennyországban, de kormányozni más nemzet fölött soha nem fog, hacsak nem durva erőszak által...”

Az idézetek után vizsgáljuk meg Széchenyi vallásosságát.

Széchenyi vallásossága lépten-nyomon előtűnik a sorok közül. Széchenyi mélységesen hívő ember. Katolikus hitben nőtt fel, gyakorló keresztényként élte le életét. Ezzel hódolt is a kor elvárásainak. Gyóntatótyájával meghitt kapcsolatot tartott fenn, és rendszeresen járult a szentségekhez. Ugyanakkor tele volt kételyekkel, lelkiismeret furdalás gyötörte, ezeknek főleg szerelmi kapcsolatai adtak tápot. Bűnös viszonya sógornőjével, Caroline Meade-del állandó beszédtema volt udvari

körökben. Még Metternich is beleavatkozott a kapcsolatba, ő küldte Széchenyit Nápolyba diplomáciai megbízatással, hogy eltávolítsa Bécsből. De hasonló volt a helyzet Saurau grófnővel, gráf Hunyadi Gabriellával is, Bécs ünnepelt szépasszonyával, akinek kegyeit a bécsi kongresszus idején Sándor cár is kereste. Széchenyi helyzetét súlyosbította, hogy szakításuk után Carokine rövidesen meghalt, s az ifjú gróf joggal hihette, hogy Carokine szakításuk miatt halt meg. A valóságban azonban ugyanúgy mint Saurau grófné, őt is a kor betegsége, a tbc vitte el. De Széchenyi ezt nem tudhatta. Mindkét nő elsorvad. Mivel „bűnös” viszonyai miatt Széchenyi nem mindig kapott feloldozást, állandó lelki válsággal küszködött. Ez még csak fokozódott, amikor anyja megkérte számára Carokine húgát, és visszautasították. Az udvarnál vérfertőzésről pletykáltak. Széchenyit a társaság alig fogadta, panáskodik is magányára. Attól tart, sohasem tud megnősülni. Újabb szerelme Zichy Károlyné Seilern Créscence grófné iránt ugyancsak reménytelennek látszott: az asszony egymás után szülte gyermekeit férjének, aki a magyar udvari kamara elnöke volt, s többnyire Pozsonyban vagy Budán tartózkodott. Ennek a ténynek is szerepe lehetett abban, hogy Széchenyi egyre több időt tölt hazájában, s politikai szereplésével fel kívánja hívni magára a szeretett asszony figyelmét, aki bátorítja is. Közél tíz évig tart a be nem fejeződő szerelem, de még 1834-ben, amikor Zichy gróf meghal, sem köthetnek azonnal házasságot. Erre csak 1936. február 4-én Budán a krisztinavárosi templomban kerülhet sor. Széchenyi ekkor már 45 éves, és Créscence 7 gyermeket hoz a házasságba, hogy aztán még két gyermekkel (Ödön és Béla) ajándékozza meg az öregedő férjét. Ekkor köszönt be egynehány boldog év a legnagyobb magyarra.

A pesti oldalon kibérelti az Ullmann-házat, ott rendezkednek be. Gyakori vendégeik a reformkor nagyjai, politikusok, írók, költők, így Vörösmarty is. Széchenyi olvassa a magyar írókat, Berzsenyiért lelkesedik. A lázas alkotás évei ezek, egymás után születnek a művek, alkotások, Széchenyi keze alatt minden arannyá változik. Sikeres ember, hódol neki az egész ország, Kossuth ekkor nevezi a legnagyobb magyarnak. E folyamat betetőzése a felelős kormány 1848-ban, melyben Széchenyi is szerepet vállal. Ekkor írja, hogy egy státus szempontjából a legfontosabb dolog a pénzügyek rendben tartása, jöllehet ő maga a közlekedésügyi tárcát vállalja el. Kossuth a pénzügyminiszter. Széchenyi ezzel a mának is üzen.

Cráscence maga is igen vallásos, templombajáró, gyermekeiket is vallásos szellemben nevelik. Gyóntatótyjuk van, gyermekeik vallásos nevelésére féltő gondolat ügyelnek. Créscence mellé magyartanárt állít, s eléri, hogy felesége magyarul olvassa írásait.

Mindez nem jelenti, hogy Széchenyinek nincsenek kételyei. Ilyenek korábban is voltak, főleg a test és a lélek vívódásai következtében. Ez általános jelenség, főleg fiatal korban, amikor egyre erősebben jelentkezik a szexualitás. A legtöbb férfinál ez feloldódik a házasságban. Ez történt Széchenyinél is. Korábban gyakran ír ironikusan a papokról, akikkel célszerű jóban lenni. Emlegeti a szeplőtelen fogantatás dogmáját (ezt már Döblingben), s kételyeinek ad hangot. Észrevételei azonban nem lépik túl a hívő ember természetes kételyeit a dogmákkal kapcsolatban.

A Naplóban és annak folytatásának tekinthető Nagy Szatírában Széchenyi legtitikosabb gondolatait rögzítette, valósággal gyónt, valami lelki kényszer hatására vetette papírra azokat a gondolatait, amelyeket társasági, majd közéleti szereplőként elfojtott magában. Ezekből egészíthetjük ki portréját, sorsszerű alakját árnyalhatják e vallomások.

Csak sajnálhatjuk azokat a részleteket, melyeket szemérmes kezek a nagy ember iránti kegyeletből megsemmisítettek, vagy számunkra olvashatatlaná tettek. A modern technika révén azonban remény van arra, hogy a tussal kihúzott részeket újra olvashatóvá tegyék, s ezekkel is színesedjen, árnyaltabbá váljék Széchenyi hiteles portréja.

Rakonczi János

A vágyott tájak festője

Zombori László jubileumi kiállításáról

Aki Zombori László képeivel először találkozunk, abban ismerős, bizsergető érzéseket keltenek életre. Nem véletlenül, hiszen festészete a természeti és a lélekben nyomot hagyó tájélmények varázsos kombinációja, amely a romantika korának ideálképeit éppúgy képes elővarázsolni bennünk, mint a nyolcvanas és korai kilencvenes évek kortárs festészetének posztmodern eklekticizmusát, a huszadik század emberének a körötte kitaruló világra való rácsodálkozását. Zombori László festői világképe egyszerre kínálja nézőinek a Természet öröklétben gyökerező konkrétságát, miközben sejtetni engedti annak végtelen dimenzióit is, hogy aztán a lélek legbenső húrjait megpengetve bennünk, hozzánk szelídítse, emberléptékűre méretezze az élményt.

Körmondatba fogalmazva ennyiben áll a varázslat, amit a hetvenedik születésnapját ez év júniusában ünneplő mester jubileumi tárlatán elének tár.

Hosszú évtizedekig alakult, csiszolódott festői stílusa, amíg a hatvanas évtized festői divatját jellemző tömbös, dinamikus festői előadásmódot felváltotta nála a lírai absztrakció. A napjainkban is változatlan munkabírással, termékenyen alkotó Zombori László képeit jellegzetessé teszi, hogy kompozícióit sajátos izgalmi állapot fűti föl. Egymással szelíden harmonizáló színpázmáit lüktető ritmusok izzítják föl, tájlátomásait, absztraktabb kompozícióit egyazon festői habitusból táplálkozó vibráló mozgalmasság telíti meg élettel.

Ez a lappangó életerő egyaránt megnyilvánul elvontabb kompozícióiban és a természeti megfigyelésekből töltekező tájképek festői nyelvében. Képein minden mozogni látszik: a felhők, a fények, a táj motívumai atmoszferikus erővonalak mentén rendeződnek el miközben hol felragyogtatják a látvány jellemző elemeit, hol pedig sejtelmes ködökbe burkolják azokat.

Festészetében úgy alakította saját eszköztárát, hogy méltó lehessen az eredmény azokhoz a festői példákhoz, amelyeket a magyar tájképfestők hagy-

ományi alapoztak meg Szinyeitől Mednyánszky-n át Kokas Ignácig, akik hozzá hasonlóan a természettel voltak állandó párbeszédben. Festményei persze nemcsak ezért keltenek déja vu érzést. Zombori nem csupán hasznosítja a festő elődök tapasztalatait, hanem szabadon bánik velük, s úgy alkalmazza őket, hogy azok végül teljes egészében az ő elvárásainak engedelmessé válnak.

Képeinek dinamizmusában rejlő szelíd erőszakkal törekszik fölébreszteni a vágyakozást a nézőben, hogy belső világát, élményeit mozgósítsa az általa teremtett látványvilág befogadására. Ez a folyamat aztán a nézőt észrevétlenül behálózza, aminek eredménye a kép és a néző között kialakuló dialógus, ami Zombori képeinek nyitott térbelisége okán, tulajdonképpen lezárhatatlannak bizonyul.

Ezt a lélekhez szóló irányultságot szolgálja az árnyaltan alkalmazott levegőperspektíva, ami a képek hangulatát megfoghatatlanná teszi; de a térperspektíva is a végtelenség érzetét ébreszti. Kompozíciói ilyenformán olyanok, mintha ablakok lennének, amelyeken át maga a végtelen valóság sejklik föl, vagy olyan ajtók, amelyeken át képzeletben ki-be járhatunk a képelt és a valós világ között.

Hogy mennyire képviseli festészetének értékeit és erényeit ez a jubileumi tárlat, legyen annak igazolása, a pár évvel ezelőtt vele készült interjú részlete:

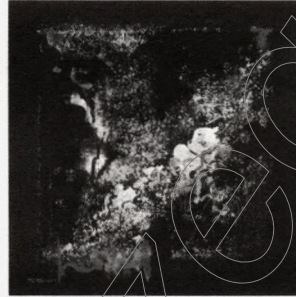
„Alkatilag is olyan ember vagyok, aki nem szeret kiállni, akitől távol áll, hogy ünnepeltesse magát. A középkori kódexfestők példája vonz: végezték a munkájukat, rajzolták, festették az iniciálékat, de sohasem kellett tárlatot rendezniük, kiállniuk a közönség elé. Mégis pompás életük volt, azt csinálhatták, amit szerettek. Abban bízom, sikerül még néhány elfogadható képet festenem, s ez fontosabb, mint a kiállítások. Végül úgyis az utókor ítél.”

Arra, hogy mennyire tisztességesen őszinte magával szemben és mekkora alázattal viseltetik mestersege, hivatása iránt, ugyancsak legyen példa erre egy 15

évvel ezelőtti nyilatkozata: Reggel szeretek dolgozni. Ilyenkor ott áll az ember az alapozott fehér dekli előtt, amire bármi kerülhet. Aztán nekifogok a munkának. Először azt mondom magamban, a Dél-Alföldön még elég jó művész vagyok. Dél tájban már úgy tartom, hogy szegedi piktornak sem utolsó dolog lenni. Délutánra pedig kiderül: A Hajnal utcában mégiscsak én vagyok a legjobb festő...”

Nos, azóta vele kapcsolatban látszólag minden változatlan. Annyi mindenesetre változott, hogy a festő a Hajnal utcából kicsit arrébb, a Szekeres utcába költözött. A Mester önmagához való szigorúsága ettől még a régi maradt: teszi a dolgát - fest, miként évtizedek óta, hiszen ez az élete, s immár így is marad, míg ecsetet foghat kezébe. Ám azóta nagyot lódult a világ Szegeden. A Képtár, ahol sikereit aratta, ahol festővé, mértékadó mesterré lett, ma zárva, koszos ablakai mögött az enyészet virul. A város új képtárat avatott, fényesebbet, szebbet, jobbat talán, mint a régi. A REÖK palota - ki tudja miért - mégsem fogadta be a szegedi művészek kiállítására műveit, ahol pedig méltó helye lehetne ízig-vérig szegedi gyökerű piktúrájának, sőt, teljesebb kitarulkozással jubileumi tárlatának, gyűjteményes anyagának is.

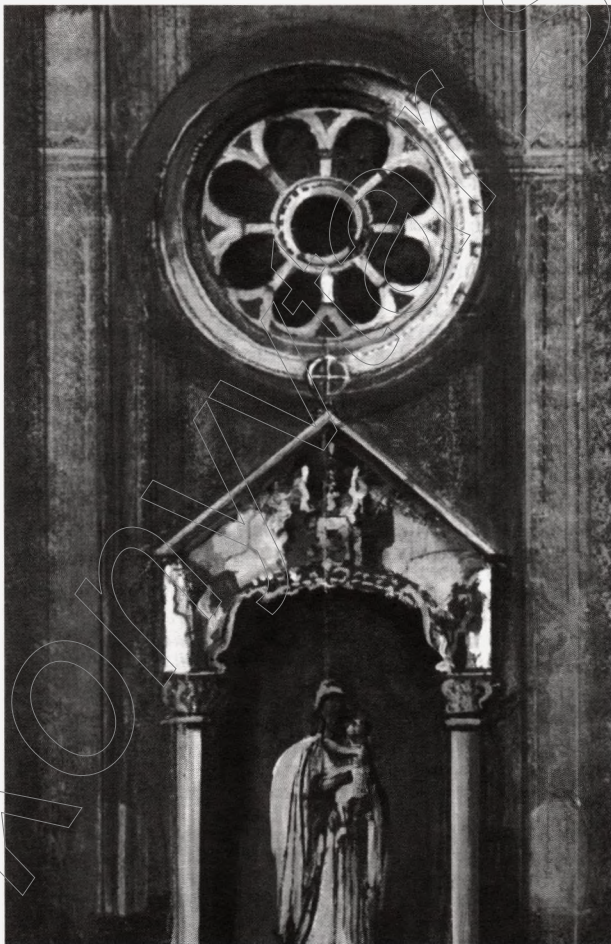
Variációk

Szegeden és szerte az országban, akik ismerik és kedvelik Zombori László egyéni stílusú, szerkezetes, fénypázmáktól, villódzó színektől jellegzetessé lett festészetét, tisztában vannak értékeivel is. Ebben konstans tényező a mester következetessége, kitartása festői elvei mellett. Öntörvényű, belső meggyőződésektől, inspirációktól egyenesvonalúan fejlődő, alakuló festőisége azonban manapság nem divatos. Nem jutalmazza a móravárosi magányában alkotó szegedi festőt a szakma vagy akár a képzőművészeti közélet az Őt megillető kellő figyelemmel. Annál inkább megható, hogy oly sokan megtisztelték jelenlétükkel újszegedi kiállításának megnyitóját a Bálint Sándor

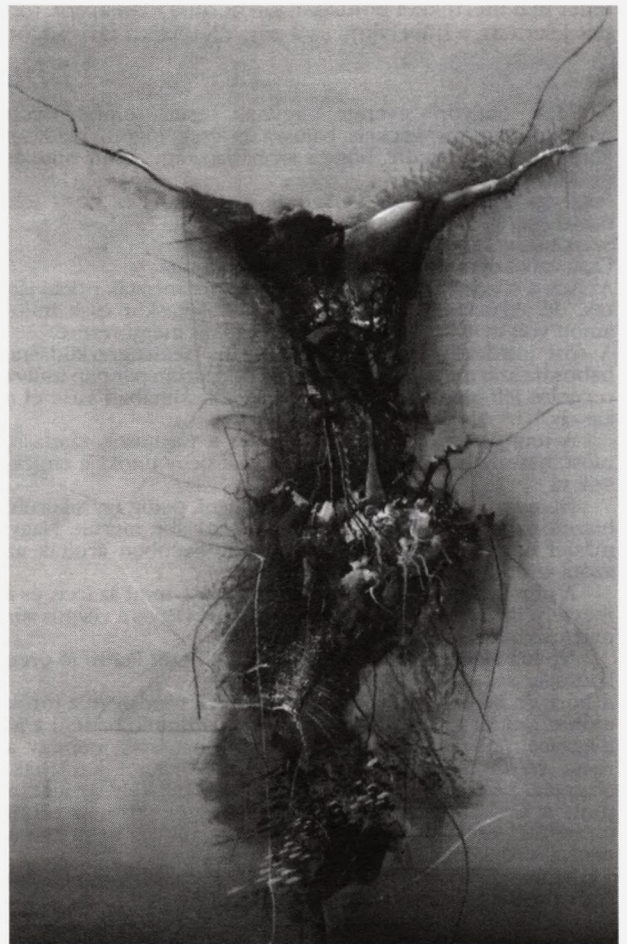
Művelődési Házban. Adjon ez most erőt, biztatást a hetvenedik életévében is friss szellemmel alkotó festőnek, hogy még sok-sok éven át alkothasson a maga mércéje szerint, de mindannyiunk örömére, városa gyarapodására.

(Elhangzott szeptember 14-én a Bálint Sándor Művelődési Házban. Zombori László jubileumi tárlatán)

Tóth Attila

Dóm kapu

Ártéri Corpus

Hajnali töprengések

Arasz-bakarasz

Egészen a 19. századig a mértékegységek mindig az emberhez igazodtak. Én vagyok a világ közepe, véli az ember, mióta lejött a fáról, napjainkig. Csak természetes, hogy a mértékek egy részét is saját magáról vette. Igaza volt. Azt tudom felfogni, amit látok is. Mai mértékrendszerünkben látni lehet a métert, a centimétert, erőlködve a millimétert is, de a mikront, vagy a fényévet (a nap nyolc fénypercnyire van) és a parszeket csak elképzelni lehet, valahogy úgy, hogy nagyon kicsi, vagy nagyon hosszú. A mai méter 17. századi kezdeményezések után csak 1870 óta van érvényben, leszámítva az angolszász világot, ahol most is láb vagy yard a közszemlélet alapja.

Egy yard egyenlő három lábbal, vagy 36 hüvelykkel, vagyis 91,44 centiméterrel.

Egyszerű? Nem. Vagyis nekünk nem.

Hát még mekkora zűrzavart okozhatott a középkorban a különböző nagyságú emberek különböző nagyságú lábainak (talp) vagy öljeinek mérete! Ezért aztán kezdetben meghatározott személyiségek méretei jelentették az etalon, majd városokhoz kötődtek az elfogadott értéket (1405-től Szigmond király a budai mértékeket tette kötelezővé), melyeket sok esetben közterületen azonosíthattak. Így például Pozsonyban 1715-ben helyezték el a városháza falán a pozsonyi öl (1901,9 mm.) illetve a róf (784 mm) mércéjét, melyet aztán 1717-ben kötelező használatúnak ítélte a császár.

Visszatérve a mai méter rendszerre, az új nemzetközi szabvány parafálása után hazánk 1889-ben kapta meg a Franciaországban őrzött etalonnal azonos platina-iridium rudat. A földnyilvántartásnál a régiről a méter alapú kimutatásra (hold, négyszögölről a hektár négyzetméterre) csak 1974-ben került sor.

Nézzük akkor a legkisebb régi mértéket: a vonal 2 mm. hosszú volt, tizenkét vonal alkotott egy hüvelyket (2,6 cm), mai német nevén coll.

Nagyságrendben ezt követte a bakarasz, melyet nem lehet mai mértékkel pontosan leírni, általában aprót, törpét jelentett, a hüvelykujj és a nagyujj közötti távolságot.

A pintes üveg

Már nagyon gyenge, ágynak esett ember volt nagyapám, egykor kackiás bajusza is csak lógott, ráadásul nami azt sem engedte, hogy a szobában rágyújtson, amikor magához intett.

Fogj egy pintes üveget, szaladj át az Acshoz, és hozd tele barna sörrel, pénz a hamutartóban, mondta.

Szaladok, válaszoltam

Csak aztán el ne törd a pintest! szölt utánam.

Az Ács, a közeli vendéglős volt, ahova a masiniszta ritkán jártak, de akkoriban, a háború után, a vasutaskör csak imitt-amott volt nyitva, kényszerültünk a szokás megtörésére.

A sört jóízűen megitta, négy, vagy öt nekirugaszkodásra, habos bajszát megpödörve takarította le, aztán pár nap múlva reggelre felgött a karja az ágy széléről. Álmában vitte el a kaszás.

A temetésen meghajtották fölötte a vasutasok zászlaját, most, hatvan év múltán talán már csak négy unokája emlékszik rá.

Nem is a mulandóságról akartam írni, pedig így sikerült, hiszen napjainkra a pintes üveg is feledésbe merült. Nagy, másfél literes volt, gyakran csat zárta, ilyenben árulták az azóta szintén megszűnt családi sört is.

A pint itthon már rég kiment a divatból, mint az icce, és a meszely, Britanniában azonban a pale ale, vagyis a világos sör mértéke ma is a pint, esetleg a fél pint.

No hát akkor nézzük, hogyan mérte borát Petőfi jó öreg kocsmárosa.

A bort, és más folyadékot mérő egységek rendszere a török időkre alakult ki, gondolom nem a muszlimok, hanem a jó magyarok között, akik muszalyból is bort ittak, nehogy a rossz víztől maláriát, vagy más vízi kórságot kapjanak. Nagysági sorrendben tartották számon a meszely, az icce, a pint, a cseber (kőből), akó mennyiséget. Mint a többi mértéknél, ezekből is többfélét ismertek, minket most csak a magyar érdekeljen.

A meszely (v.ö német Messel) fél icce nagyságú (4 dl.) attól függően, hogy kis, vagy nagyiccére gondolunk. A kis, vagy magyar icce több mint fél liter (0,6 l.) a nagy pedig majdnem egy liter bort (0,9 l.) jelentett. Most jön a pint, mely két

Közel ekkora a marok, mely ökölbe szorított kéz nagyságú (négy hüvelyk, vagyis 10,4 cm), majd az arasz, (23,4 cm), ami a kiterpesztett kéz nagyságát jelenti.

A láb nem a lábszár, hanem a talp hossza. Országoként, nagyobb tájegységeként változó hossza mai mértékkel 29,2 és 32,5 cm között mozgott. Az előbbi a bajor láb, az utóbbi a francia. Lehet, hogy Párizsban nagyobb lábon éltek? Mindenesre Bécsben és Budán 31,6 cm. volt egy láb. Az öles természetű, Bécsben szolgáló magyar testőrök hat láb magasak voltak.

Már ki is mondtam az öl bűvszót, mely a kiterjesztett karok közötti távolságot jelenti, vagyis megközelítőleg 190 centimétert.

Van azonban egy ennél rövidebb, de gyakrabban használt mértékegység, a róf, vagy sing. Ez a hosszúság, a mell közepétől az egyik kinyújtott kar hüvelykujjáig ért. Már kihalóban van rófös szavunk, mely textilkereskedőt jelentett, vagyis ezt a mértéket elsősorban szövetek, gyolcsok, szalagok árusításánál használták. Általában 60-78 cm. között váltakozott a mérőbot hossza. Az osztrák róf 78 cm. a svéd 58,4 cm. hosszú volt. A szó a magyar nyelvbe a közfelnémetből került.

Leghosszabb mértékegységünk egykor a mérföld volt. Szavunk eredete ködbe vész, a középkori járóföld megfelelő a mai 27-30 kilométernek. Észre kell vennünk, az alföldi városok ennyire esnek egymástól, a megtett napi út végén a kereskedők, utasok a mezővárosban találtak többé-kevésbé biztos éjszakai menedéket (v.ö Makó, Szeged, Vásárhely, Szentes, stb.).

A magyar mérföld közel kilenc kilométer (8937,4 m.), a német hét és fél, a francia négy és fél, a skandináv mér-földek 10.11 kilométer hosszúak voltak.

Bizony meg kellett fontolni, melyik országban veszik a hétmérföldes csizmát, hiszen a francia és a svéd között akkora volt a különbség, mint a Volvo és Trabant között.

Mégsem mindegy, hogy Bécs Budapesttől négy, vagy tíz lépésnyire esett, ha egy hétmérföldes lépés 53, vagy csak 23 kilométer.

iccényi, azaz másfél liternyi, összesen négy meszely folyadék. Lám a pintes üveg ezért másfél literes. A pint szavunk a latin „pinctus” azaz jelzett értelmű szóból származik. Az icce a szótörténeti szótár szerint talán a latin justitia (igazság) és a vele rokon justa (pontos) szavaknak még volt más, úrmérték, borospohár jelentésük is. Azt már én teszem hozzá, hogy akkor ebből jöhet a „borban az igazság” szólas is melyet ki lehet tekerni úgy, hogy „pohárban az igazság”.

A nagyobb mértékek, akár a említett kisebbek is hozzávetőlegesen mai számításaink szerint, azaz a cseber, vagy kőből 13,6 (kassai) és 42,2 (váradi) liter közötti mennyiséget jelentett. Az öreg cseber kétszer ennyi volt. Az akó a középkorban 40-60 litert jelenthetett, a 19. század elejétől a magyar akó 64 iccét, átszámítva 32 pintet azaz 54,3 liternyi bort, vagyis mai mértékkel alig több mint fél hektónyi többé-kevésbé nemes italt tartalmazott. Már csak kiegészítőül, a kanta az 10 icce, az-az mintegy 8 liter, a kupa pedig 2 icce szokott lenni.

Mindenesetre jó huzatuk volt elődeinknek. Most még azt kellene tudni, hogy Arany János Toldi Miklósa Budára érve örömeiben-bánatában erdélyi vödör, (12,4 l.) vagy tokaji kiscseber (42 l.) bort hörpintelt fel amitől aztán a csapszék asztalára borulva elaludt.

Kikerestem, se nem cseber, se nem vödör.

*„Hé kocsmáros! Hol vagy? A teremburádat!
Alszol, vagy meghaltál? Mért nem gyűjtsz világot?”
„Dehogyan alszom, (kit hoz a forgószél megint?)
Itt a mécs, bor is lesz itce kell-e vagy pint?”
„Nem kell pint, sem itce, hiába is adná,
Egy csöppet se hozz, vagy hozz egy öreg kannát!”
Elűhöggette magát a csaplár e szóra,
Gondolván magában most akadt ivóra.*

*Mikor pedig a nagy kanna megérkezett,
Mint a birkózáznak neki gyűrkezett;
Felhajtá majd félig, az öt pintes pohárt;
Bence megsokallta: „Az Istenéri! Megárt”*

Igaza lett.

Trogmayer Ottó

Egy igaz emberről - négy tételben

1

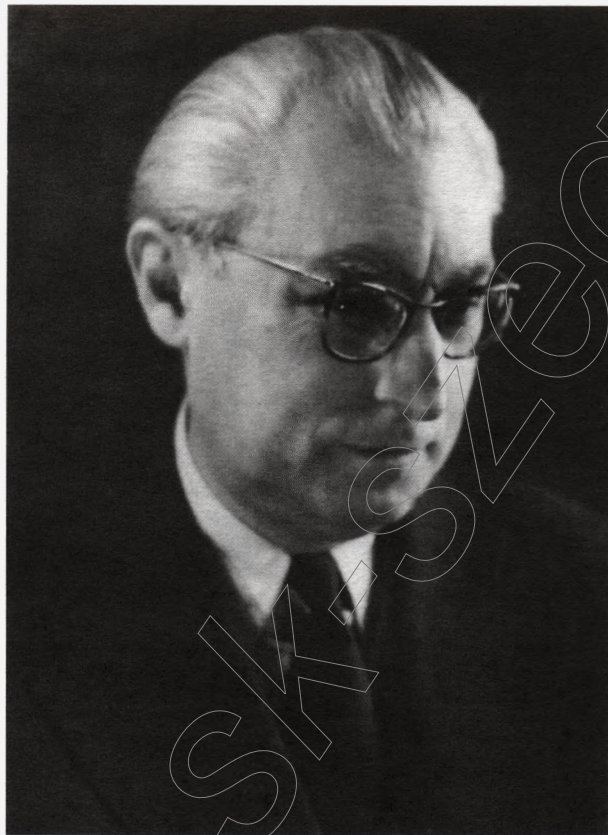
“Negyven év a nemzet napszámában”
részlet a befejezetlen Önéletrajzból

1930. szeptember huszonkilencedikén egy sovány, százhetvenhét centiméter magas, kissé kopott ruházatú, hosszú hajú, szemüveges, nagy fülű, nagy orrú fiatalember lépett le az Újszász felől érkező vonatról. Délután fél hat lehetett.

A nyolc-tíz leszálló hamar ellépdelt a kötőjellel JÁSZLADÁNY felirátú állomásról, s a szemüveges érkezőt egy még vékonyabb, Feri keresztnévre hallgató hasonló korú fiatalember öleléssel fogadta, majd kezébe nyomott egy Lux-Lux-féle negyedikes polgarista német tankönyvet: „öregem, a 3. Übung következik, reggel nyolckor lesz belőle órád!” Azzal sietve búcsúzott, mert Apáti felől bejárt az ellenvonat, s ő azzal távozott innen négy hét után, örökre, mert három hónap múlva elvitte a tüdővész. A szemüveges utána nézett, annak is csak egy vékonyka táska csüngött a kezében, akár neki. Hátán háza, keblén kenyere. Mindenüket, ami életük huszonkét éve után számukra jutott, a soványka táska őrizte. Lényegében ezzel a jelenettel indult el a negyven éves pedagógusi pálya, amelyet a nyájas olvasó az alább következő fejezetekben megkap.

És most a mentegetőzés. Mit akar 1970-ben, ugyancsak szeptember hónapban az az egykor nagyon sovány, beteges fiatalember ma már kissé pocakosan, nem sokkal vastagabb bőrönddel, hogy beszámolóba kezd a négy évtized pontosan tizennégyezer-hatszáz napjáról?

S mi kell egy önéletrajzhoz? Némi kis jártasság az ítéset dzsungelében, valamint élményanyag. Talán mindkettőtől jutott részére valamenyi. Az utóbbihoz bizonyára némi sikerrel járult hozzá a sors keze, amely az illetőt születésétől - 1907-től - haláláig - talán még egy két évig - olyan világba helyezte, amelyről a hivatásos politikusok, szociológusok, gazdászok és írók eddig is könyvtárnyi dokumentumot tártak a kortársak elé. Mit mondhat akkor mégis egy szürke tag, amatőr a profik között, aki éppen pedagógus lett a véletlenek összejátásában? Lehet, hogy nem sokat, de az emberről, a gyerekről a maga szűk szemüvegén keresztül nézve talán egyetmást mégis. Ezért mentegetőzés ez az előszó, s az unalmas részekért egyben bocsánatkérés is. Azért pedig, hogy a valóságot semmilyen érdekért egy jottányit sem változtatta meg, tehát nem regényt írt, hanem a szintiszta igazságot, nemcsak leendő olvasóitól kér felmentést, hanem a megrajzolt személyektől, családjá tagjaitól is, hogy haló porában ne átkozzák majd jobban, mint élő kortársaikat szokták.....

(Veszprém, 1907. nov. 6. - Szeged, 1972. febr. 12.)

Író, pedagógus. 1930-ban tanári oklevelet nyert a szegedi Polgári Isk. Tanárképző Főisk.-n. 1930-tól Jászladányban, 1938-tól Székesfehérvárott tanított. 1947-ben kinevezték a Szegedi Tanárképző Főisk. szakvezető tanárának, 1963-tól a nyelvészeti tanszéken adjunktus volt 1969-ig, nyugdíjazásáig. 1932-1952 között Jászladányban és Fehérvárott isk. és munkáskórusokat szervezett. Többször tartott előadást Szabadkán az ottani pedagógusok szakmai továbbképzésén. Pedagógiai cikkei a Pedagógiai Szemlében, a Magyaritanításban, a Módszertani Közleményekben, a főisk. évkönyvében és szabadkai lapokban jelentek meg. 1952-54-ben az Írószövetség Szegedi Csoportja lektorátusának vezetője, 1958-ig megszakitásokkal a Tiszatáj szerk.-je. Kb. 80 novellát közölt folyóiratokban, napilapokban. Legjelentősebb regénye a Viharban (Szeged, 1956). - M. Forgó keréke (novellák, Szeged, 1930); Fekete tarlón (r., 1942); Hogyan tanítsunk történelmet az általános iskolákban? (Szeged, 1947).

A szemüveges - a sporton kívül - kiskorától két dolog iránt hordozott magában olthatatlan szerelmet. Egyik a zene, másik az irodalom. Tizenkét-tizenhat éve táján a zenei tejet két, egymástól távol eső előből szopta. Szinte nap mint nap végighallgatta gramofonon a két Strauss - János és József - összes keringőjét. Valamennyit füttyülte éjjel-nappal. A másik emlő Wagner volt. Veszprémbe, a Festő utca 7. számú házzal szemben lakott egy zsidó család, a Politzerék. Béla, huszonöt év körüli kistisztviselő köta nélkül, hallás után játszotta a nagy Wagner operák sok-sok részletét. (Anyja zeneoktató volt, s két hónapig, amíg a sport ettől el nem csábította, a szemüvegest is tanította a zongorázás elemeire.) A Straussok elandalították, Wagner meg felkavarta az alapjában talán romantikus kisfiút. Tizenhat éves korától aztán nótákat írt meg tangókat - amiket az ekkor Veszprémbe állomásozó orosz emigráns balalajkazenekar el is játszott. Komponálásáért otthon per sze kinevezték, ki is gúnyolták. Hiába, elrettenteni mégsem sikerült.

Az irodalom. Tanító nagybátyja kérésére Vaszarón a falusi műkedvelők számára tizenhat évesen dramatizálta Jókai Sárka rózsáját. Ezt akkor jó néhányszor a környéken el is játszották, majd az ő rendezésében Jászladányban is, kiöregedett tanítványaiából alakított együttése. Később elküldte a Rádióknak, úgy 32 táján, ahonnét azt a választ kapta, hogy a nagy mesélőnek ez az elbeszélése nem alkalmas dramatizálásra. (Nesze neked, Bozó László!) 1925-ben egy pápai irodalmi pályázaton két novellája is díjat kapott - ezeket a Rádió 29-ben be is olvasta. Mi kellett több? Író szeretett volna lenni. Ezután jött magyartanárának összehasonlító véleménye a „zsidó” Móricz Zsigmonddal, majd 30 tavaszán Szegeden a „Forgó kerék” novelláskötet. Ladányban is írogatott, s egy novelláját valamelyik naptár közölte.....

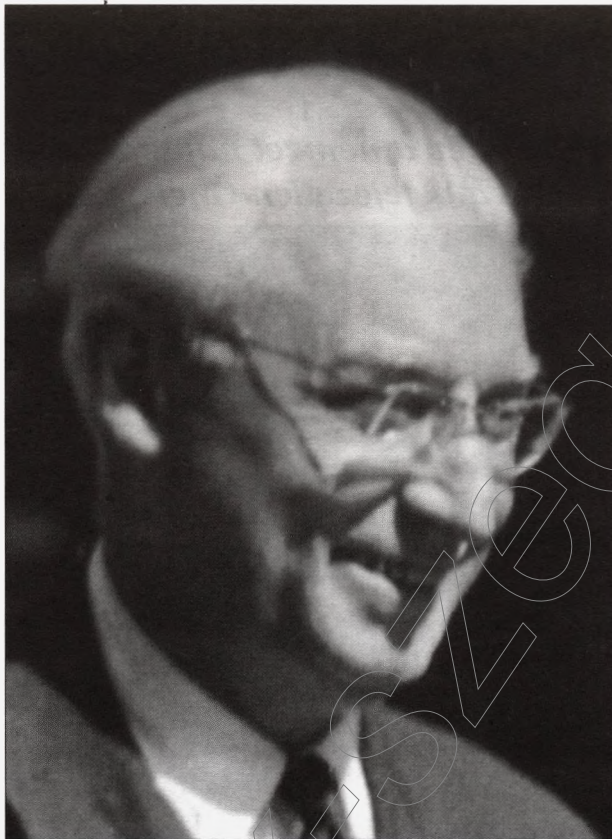
Lehetséges, hogy Pesten kell élni ahhoz, közel a tűzhöz, hogy valaki menjen valamire? Hisz még írógepe sincs, kéziratot meg ki olvas el? Néhány évre hát átpartolt megint a zenéhez. Vetetett Vincével hitelben Pécsről egy parányi harmóniumot, mert ekkorra már mezőgazdaság és torna helyett megkapta az énekórát tanítását is. Délutánonként órákat ült a harmónium mellett, szabályos leckéket vett, s közben Siklós Albert Összhangzat-tanát falta. Az autodidakta hihetetlen vehemenciával vetette bele magát a zenetanulásba. S komponálni kezdett megint, de ezúttal nem nótákat, hanem műdalokat. Ady A jóság síró

vágy-át szeretete legjobban „friss alkotásai” sorából, biztos volt benne, hogy ez zenei remekmű, talán éppen impresszionista (mert a detektoros kis rádió masinán egyre gyakrabban hallotta Debussy nevét és műveit).

A polgári iskolai énekkortatásban ez idő tájt a Tiboldy-féle tankönyvek járták. Nyomban megérezte, hogy ezek szörnyszülött tandalok, semmi közülük a magyar zenéhez. Erőltetetten paraszti meg irreredenta szöveget húzott rá a szerző múlt századi népies nótákra. Sejtette, hogy ennél különb zene a cigányok által művelt nótázás is. Valami más kellene talán. Ha ez a Bartók meg Kodály – akiket szinte ismeretlenül is nagynak tartott még főiskolás kora óta – dalokat is írna, nem csak a romános dalokat gyűjtené vagy kamarazenét komponálna! (Jászládány, az országnak földrajzilag is legközepe, sőtét Afrika volt. Fogalma sincs róla, hogy már egy negyedszázada vannak igazi magyar dalok, a népdalok.)

De a buta kis jász parasztyerekeket a Tiboldy-féle fércművekkel kellett tömnie, tesszik, nem tetszik, hiszen a miniszteri rendelet ezt a tankönyvet írja elő.

A téli szünetben Veszprémben összehozta a sors egy régi diáktársával, Farkas Ernővel, akivel annak idején operettet akartak írni. Ernő Pesten fúvószenekart vezetett, s magántanítványa volt Siklós Albertnek. Felvitte őt az öreg mesterhez, aki zongorához ültette. Eljátszotta s elénekelte neki az

2

Laci bácsi

Laci bácsi, Somfai László, a tanár úr 100 éves lenne. Vagyunk még néhányan, akik ezen elbámulunk, ülünk és nézünk magunk elé. Gyerekkorunk világá, s vele a tanár úr rettenetesen messze van, távoli bolygó. Ha rá gondolunk, róla beszélünk, magunkról szólunk. Múlандó műve, a tanítás, nem múlt el egészen. Bennünk van, ha nem is tudjuk mindig, hogy amit gondolunk, azt tőle hallottuk hajdan.

A tanár munkája, a tanítás utólag nem reprodukálható. Mit ér leírva a bohóctréfa, el lehet-e mondani a vízésést, mesélhetünk-e tűzijátékot? Módszereket megörökíthetünk, ha jól emlékszem, Somfai tanár úr írt is egy könyvet a történettanítás módszertanáról. Mikor szakmódszertant tanultam, vagy fiatal pedagógus, „gyakorló tanítottam”, olykor eszembe jutott, de hisz ezt Somfai tanár úrtól tanultam. Ő építette így fel az órát, ő mondta erről ezt a tréfát, ő emelte ilyen figyelmeztetően magasra az ujját ennél vagy annál a fontos gondolatnál. De ez is csak illúzió, a képzelet játéka. Gondoljuk, hogy tőle láttuk, hallottuk, véltük, hogy ő így tenné, de még ebben sem lehetünk bizonyosak.

Nagyszerű tanár volt, függetlenül attól, hogy mit tanított. Azt tanította, amit mindenki más, a nacionalista történetírás marxista halandzsával osztályharcosított változatát. Tanrend, tankönyv kötötte meg a kezét. Azt hiszem, nem bánta. Nem az érdekelte, mit, hanem hogy hogyan. És ez a diadala. Amit tanított, szétszóródott, semmire sem emlékszem belőle. Az a tartalom megérdemelte a felejtést. De a formára máig emlékszem. Mikor ifjú tanárként órára készültem, első gondolatom az volt: hogyan is tanította ezt Somfai? Vagy a módszerről úgy véltem, igen, ezt így csinálta ő is.

Jó történelemtanár volt, de abban az iskolában szinte csak jó tanárok voltak. A Főiskola B-

Esküvői kép

Ady-versre írt műdalát, majd háttal a zongorának hallását tapogatta különböző akkordok felismertetésével. Végezetül ennyit mondott: Ön tanár, ugye, fiatalember? Nos, én különleges hajlamokat látok magában. Szívesen vállalom. Hol lakik? Jászládányban? Az merre van? Magánpolgári?...Értem. Nézze, minden szombaton felutazik, nálam meghál, s vasárnap este hazamegy. Három, legfeljebb négy év alatt megszerzi a zeneszerzői diplomát. A tanári oklevélből talán beszámítanak 1-2 évet, majd én utánajárok... Kár volna, ha elveszne...

Szédelegve ballagott az Üllői úton. Itt a nagy lehetőség! Zeneszerző lesz!

Dehát hogyan? Otthon hamar lehült. Vince hallani sem akart arról, hogy minden szombat szabadnapja legyen. Hogyan gondolja? Ok dolgozzanak helyette is!

A másik gátló ok az anyagiak. Miből utazik hetenkint oda-vissza? Hiszen Molnár igazgató úr markából egyre vékonyabban csordogáltak a kolduspénzként odalökött Horthy-ötpengősök. Ha Pistával jól számítják, az igazgató már több mint ötszáz pengővel adósuk – fejenkint.

Írt egy szép levelet Siklós professzor úrnak, megköszönte kedvességét. Ezzel ennek a szép álomnak is befellegzett. Maradt a favágás, a Tiboldy-féle tandalok nyektetése. S ha nagyon elkeseredett, leült a kis harmónium elé, s elénekelte A jóság síró dalát.

folyosón és a maga kissé affektált hangján megkérdezte: „S mit tudsz Vörösmartytól vajon? Fejből, amit nem most kell megtanulnod.” Soroltam volna, de leintett. „Gyere tizenegyre a tornaterembe. Rehabilitáljuk Vörösmartyt.” Tudtommal a Szózat költője sosem volt betiltva vagy indexen, de lehetett rá holmi helyi átok, Szegeden erre mindig gondolni kell. Minden esetre, boldog izgalomban mondtam verset a tornateremben, mint titkos összeesküvés részt vevője, akit a tanár úr bevont a megtisztelő feladatba.

Azám, a politika. A leggonoszabb Rákosi korszak kezdete. Suttogták, a tanár úr „vitéz”. Bár csak örökölte a címet. Másfelől a tanár úr székesfehérvári munkásságai múltjára tett célzásokat. (Talán munkás énekkart vezetett ott.) Beszéltek, egyik osztálytársam anyukájának udvarol. Ismeretlen szép nővel látták andalogni a Sancer melletti kiserdőben. Az iskolánkban, amely pillanatokkal az előtt még Szent Imrétől kapta nevét, tombolt a kommunista frázisokkal álcázott bigott vallásérvelés. Mást ne mondjak, intőt kapott, aki a lányosztályok folyosójára, vagy a lányoknak fenntartott udvarba tévedt. A lányok a sugárútról, a fiúk a Libalegelőnek nevezett futballpálya felől léphettek csak az épületbe. Ebben a korban, ebben az intézményben voltak neki „nőügyei”. Bárki mást az életből kiűldöztek volna ezért, neki csudálatosképp ez se ártott. Már ha egyáltalán igaz volt. Nem esküdnek meg rá. Érdektelen, mi valóság belőle. A lényeg: osztályfőnökünk foglalkoztatta a tanítványai fantáziáját. Az is említésre méltó, ha valótlanságokat fantáziáltak felőle.

Másokra epés megjegyzéseket tett, aztán csodálkozott, hogy elkerültek és magát magányos bölénynek, kiveszőben levő állatfajtának tartotta. Tekintélyét ez se kezdte ki. A gorombaságig, durvaságig tapintatlan volt, emlékszem, egyik osztálytársamat hazaküldte mosakodni, mert bűdösnek találta. Nem hagyott nyomot a megítélésében. Azt hiszem, neki semmi sem ártott. Láthatatlan páncél vette körül. Azok a magyarórák! Nem volt köztük két egyforma. Mai eszemmel azt mondanám, ahány éneke a Toldinak van, annyiféle módon tanította. Tanóráira úgy készültünk, ahogy színházi premierekre szoktak, s a hamisító memória holmi óra végi tapsolásokra emlékezik, amely nyilván nem igaz, csak akkor vélhettem úgy, meg kellene tapsolni a különleges produkciót.

Három és fél évig gondoskodó osztályfőnökünk volt. Nem keverte össze a tanórát azzal, hogy gondjaira voltunk bízva. A tanításban szigorúan ragaszkodott a hierarchiához. Te, fiam, hetes vagy, te meg kettes alá. Akkor a hetes volt a legjobb jegy. Mint osztályfőnök, mindenkiel egyaránt jó volt, mindenkit védett, egyformán szeretett. Vagy nem szeretett, haragvó erkölcs szerint. Derék osztályfőnök persze sok van. De olyan tanár, akinek a nyelvtan órái izgalmasak, mint a detektívregény? Aki a süketet is megtanítja a helyesírásra? Aki a legelvadultabb suhancot is odafigyelésre kényszeríti szellemes magyarázataival? Aki olvasásra, és olvasói jó izlésre szoktatja a bárbar kiskamaszokat? Emlékeim fogynak, halványulnak, de sok

Együtt a család

mat kielégítsék, és iskolatársaim magatartását megmagyarázzák, akik velem együtt tisztelték a tanár urat, mert egy igazi, valóságos író. Ezt még azok is komolyan vették, akik különben könyvet, verset, írot, irodalmat semmire se becsülték.

Volt akkór egy irodalmi pályázat, a Magyar Rádióhivatal (így hívták) hirdette meg. 200000, nem tévedés, kétszázezer pályamunkát küldtek be. A tanár úr velem is megírta, egyfelvónásos színmű lett belőle, végül két tanítványa került az első tízbe. (Mellettem egy Raffai nevű lány, keresztnévét elfelejtettem.) Azt hiszem, bármelyik szaktanár büszke lehetne ilyen eredményre. Tanárunknak bizony köze volt „sikeremhez”. Korábban írtam már „drámát”. Elolvasta és tartalmi, irodalompolitikai halandzsa helyett – hisz lássuk be, a korszak rögeszméiből építkezett irományom – hosszas formai-dramaturgiai bírálatot írt, hisz művem ostobaságára, a pozitív pólusra az új rendszer jelképeként a mindent kinyomozó, földérintő, leleplező rendőrt tettem, magamtól is rájöttem nem sokára. Viszont hosszú, sok bölcs tanácsot tartalmazó elmefuttatás után a tanár úr megfordította a papírt, úgy írta oda: „Szörnyű írás és helyesírás!” Forgattam, nézegettem a papírlapot és többet tanultam a gesztusból, mint egy hosszú prédikációból.

Gyakorlóiskola. Az év egy részében jöttek a tanárjelöltek. Somfai tanár úr látványos órákat tartott. Ezt tették a többiek is. Aztán hogy a hátsó padok kiürültek és magukra maradtak a gyerekeikkel, a többiek leeresztettek. Jöttek vég nélkül a feleltetések, röpdolgozatok, unalmas, érdektelen tanórák. Nem így Laci bácsi. Ő ugyanis állandóan szerepelni akart. Az osztálytermet teleülte a közönség. A sztár bejön, már ahogy a kilincset lenyomja, ahogy a katedra felé, majd fellép rá, ahogy előveszi noteszát, nyitja az osztálykönyvet, föláll, végig néz hallgatóságán, minden mozdulat, gesztus és szó kiszámított és hatásos. Úgy tesz, ahogy felfogása szerint a magyartanárnak és osztályfőnöknek tennie kell. Aztán beszélni kezd, és a leghaszontalanabb fickó is odafigyel, kis idő múltán tátot szájjal bámul, de hisz őt nem érdekli az egész, mi köze Arany Jánoshoz, de nem tudja levenni szemét arról az enyhén pocakos, csendes szavú emberről, aki tagadhatatlanul csuda dolgokat beszél.

Sok jó tanárral és derék emberrel találkoztam, mire elvégeztem az egyetemem. Többeknek hálás vagyok azért, amit

Karvezetői pulpituson

tanítottak. Sokszor akaratlanul is jót tettek nekem. Magyartanárom a gimnáziumban azzal, hogy „kiselőadásokra „biztatott bennünket és ezzel megtanított röviden összefoglalni a gondolataimat, s kezelni a könyvtárat, ahol a dolgozatok anyagát összegereblyéztem. A történész professzor az egyetemen azzal tett jót velem, hogy gazdaságtörténetként tanította a magyar történelmet, és ezzel fölkészítette a modern történettudomány befogadására. És így tovább. Egyikük sem szólt azonban annyira bele az életembe, mint Somfai László. Ugyanis ő tanított meg arra, egy kizárólag a tartalomra összpontosító korban, hogy a művészet elsősorban forma. Hogy a művet műalkotásáá megformálás teszi. Nemes konzervativizmusa és kényes ízlése, ahogy a régi korok művészetét szemlélte, védett meg attól, hogy beugorjak az engem körülvevő fércművek tömegének. Irodalmi kőkorszakban nevelődtem, de az ő irónia-ját segítette eltávolodom a szennyirodalomtól – beleértve a saját tollpróbálkozásaimat is.

Legkevesebbet szerkesztői munkásságáról tudok. A helyi irodalommal 1955 legvégén, vérfigyasztó pillanatban kerültem kapcsolatba. Rákosi visszatérése idején. Hídegleléses ijedelemmel néztem a gyilkos indulatokat, méltatlan intrikákat, az egész politikától átítatott gyülekezetet, ahol mindenki kezében szorongatta a bicskát. Mit kereshetett ilyen közegben a tanár úr? Hogyan került ki belőle? Milyen megaláztatások emlékét kompenzálta finomkodó modora, kényeskedő hanghordozása, sértett méltósága?

Egy időben gyakran összefutottunk az Árpád téren. Ő sétált a Hősök kapuja felé, én „légó”-ra séttem, mert behívtak egy-egyedelmi szakszolgálatra. Irodalmi terveiről beszélte. Azt mondta, meg kell ülni. Modernség, modernség. Elmaradtunk, – ő

különösen elmaradt a világtól. Azért lett magányos. Bölényszerűség. De ez nem elfogadható állapot. Ki kell szabadulni belőle. Tölem várt helyeslést, de nem tudtam mit mondani. Akkoriban írt „modern” dolgai nem tetszettek. Megbántani nem akartam. Azt se mertem megmondani, amit ő karriernek tart, s amire vágyakozik, szakmódszertant tanítani a főiskolán, az valójában visszalépés, ha nagyobb is a társadalmi presztízse, vagy jobban megfizetik az általános iskolai állásnál. De ezt megmondani se volt merszem. /Szerencsére./

Lám, ismét magamról beszéltek Somfai tanár úr helyett. Nem véletlen. Emberszobrász volt, bennünket faragott, s tanítványaiiban hagyott lenyomatából lehet legjobban megismerni őt. Nem hiszem, hogy akár irodalomban, akár szerkesztőként jelentőset alkotott volna. Azt nem engedte a kor. Talán tehetsége is máshoz volt: a tanításhoz. Tudtommal senki se vette át a modorát. Nem utánzóttuk pózait. Legfeljebb tisztességre lett számunkra norma. Tárgyszeretete mérték. Ízlése mérce.

Nagyon messze van már. Tanítványai is fogytak. Ha leírta volna, amit elmondott nekünk, úgy tarthatnánk számon, mint Riedl Frigyes vagy Komlós Aladárt. De a szó elszáll. Elfogy, eltűnik néhány korosztály, s lassan elfelejtik a tanár urat. De nem egészen. Valami emlékfoszlány tanítványaiiban maradt, akik másoknak továbbadják, akik sosem hallottak Somfai Lászlóról, mégis őrznek belőle egy darabot, és talán gyerekeiknek továbbítják. Így Somfai tanár úr tanítása, ízlése, módszere másokéval összekeveredve, feloldódva, de nemzedékről nemzedékre szállhat. A folyamat, amelyben hagyományozódik a tanár úr öröksége, az a magyar közművelődés és kultúra. Talán különös halhatatlanság, de ennyi jut az öröklétből tanító mestereinknek.

3

Az első (kissé kínos) találkozás

Főiskolás korunkban a magyar nyelv-és irodalom tanításának módszertanát adta elő nekünk. Harmincötven ültünk egy teremben, én az utolsó padban. Az első órák egyikén a tantervet ismertette. Úgy döntöttem, majd elolvasom otthon – és milyen a diák -, itt most levelet írok a szüleimnek. Észrevette. Abbahagyta mondandóját, kis szünetet tartott, és így szólt:

- Hajdú, maga olyan sápadt. Rosszul van?
Felálltam, kétkültem, zöldültem, biztosítottam, hogy jól vagyok. És persze nagyon szégyelltem magam. Ezzel a dolog el volt intézve, magammal vihettem a tanulságot.

Egy munkahelyen

Hat év múlva a főiskola 1. számú gyakorlójába kerültem tanítani. Somfai László tanár úr is a tanteszület tagja volt. Akkoriban úgy emlegették ezt az iskolát: „Szeged legjobb középiskolája.” Ezért tele voltam szorongással. Ő segítette talpra állni. Hivatalból látogatta a tanárjelöltek óráit. A jelölt tanított, mi ültünk egymás mellett az utolsó padban. Itt nem illik beszélgetni, az óra jól ment, hát leveleztünk. Ezt kérdezte:

- Nos, hogy érzed itt magad?

- Nagyon rosszul.

- Miért?

- Mert itt mindenki jól képzett, nagyszerű tanár. Én meg úgy érzem magam, mint aki ciliánderben sétál a tanári szoba asztala alatt.

Hát határozd el, hogy utolérék őket.

- Az elhatározás elég?

- Nem – felelte – tegyél is érte valamit! Például, látogasd a magyar szakosok óráit!

Okos tanács volt, megfogadtam. Másnap pedig beiratkoztam az egyetem pedagógia-pszichológia szakára.

Egyszer megnéztem egy irodalomórát. Megdicsért, és megkérdezte, miért vagyok mégis ennyire beijedve. Bevallottam, hogy a jó óra nem az én érdemem. Tegnap megnéztem ugyanezt a másik osztályban, Jármái Éva kollégám tartotta és lekoppintottam.

- Nem szégyelled magad? – kérdezte.

Dehogyan! De örülök, hogy van kitől tanulni.

Az ötvenes években átgondolatlan, maximalista tantervek szerint tanítottunk. Ebben az időben jött be egyszer hozzám egy nyelvtan órára. Elégedett volt velem, csak egy kérdése volt:

- Miért nem kérted számon a múlt órán tanított szabályokat?

- Mert nem tanítottam meg – vallottam be reszketve.

- Hogyhogy? – nézett rám szúrós szemmel.

Három évig mindig belebuktam. Aztán rájöttem, a magyar gyerekekkel nem kell szabályokat bemagoltatni az alanyi és tárgyas ragozás használatáról, mikor úgyis remekül használja. Azóta ezt az órát kihagyom.

Megenyhült és elmosolyodott:

- Jó ötlet. Holnap én is kihagyom.

Látogatta a tanárjelölt tanítások elemző óráit is, amit a szakszervezőknek kellett vezetni. Ez igen nehéz munka volt. Néha megdicsért, és egyszer megkérdezte:

Kitől tanultál meg ilyen logikusan és célratorőn elemezni? Találd ki! – mondtam kihívóan.

- A nagyszerű Wolgard Hannától! – vágta rá gondolkozás nélkül.

Eltalálta. Mert ennyire ismert bennünket.

A tanulókkal következetesen bánt, óráin fegyelem volt, és kemény munka folyt. Aki nem ismerte Őt, túlzott szigorral gyanúsította. Ezt sohasem hittem el. Ha a folyosón ügylet, a gyerekek körbe kapták, beszélgetett, tréfált velük, mind mosolygott.

Üttörőtáborban

1959 nyarán egy hónapig összesen nyolcvan gyereket üdültettünk Káptalanfüreden. Ő is velünk volt. Különös gyerekanagy jött össze ezen a nyáron. Ha utaztunk, a kalauz azt hitte, üres a kocsi, mert olyan csönd volt. Minden gyerek olvasott és mi tanárok is. A táborban a délutáni csendes pihenők ideje alatt senki nem akart aludni. Ilyenkor a fák árnyékában kártyáztunk. Ez volt a „korhely tábor”. Mi a kicsikkel csapd le csacsit játszottunk. Ő a nagyokkal tarokkozott. (ez nehéz, de jó logikafejlesztő játék.) Többnyire Ő nyert. Aztán néha – szerintem szándékosan – vesztett, hadd örüljenek a gyerekek. Ilyenkor a fiúk kaján mosollyal akasztották a nyakába a vesztesnek kijáró rozsdás kapukulcsot. Szó nélkül viselte a következő partiig.

Egyik nagyfiú – ma híres grafikus -, a nagy fűrészrel játszott, mi nem vettük észre. Egyszer aztán a lábára ejtette és keményen vérzett. Laci taxit hívott és rohant vele Balatonalmádiba orvost keresni.

Míg a gyerekek a Balatonban hancúroztak, Ő ült a parton és figyelt. Soha nem ment a vízbe, amíg a gyerekek fűrödtek, akkora felelősséget érzett irántuk.

Nagyon jó nevelő volt

Ha kirándulni mentünk, fölkészült előre, úgy ismerte a Dunántúlt, mint a tenyerét. Néha fölkészített valakit a nagyobbak közül, hogy mindig legyen szakszerű idegenvezetőnk. Egy fárasztó nap után egyik duzzogó kiskamaszunk – ma elismert akadémikus, történész -, bátyja hosszas kéréseire sem volt hajlandó este kimosni a zokniját. Ő meghallotta a vitát, és rábeszélte a kicsit, hogy menjen el vele a kútra vizért. Útközben beszélgettek, és fél óra múlva együtt mosták a zoknijukat.

A nyitott, sokoldalú ember

Fiatal korában sportolt. Később kollégáival együtt járt az akkor még jó hírű SZEOL mérkőzéseire. Néha lement a tornaterembe és kosarozott a főiskolás fiúkkal. Imádtá a zenét. Valaha saját kórust vezetett. Ha összejöttünk, Ő volt a társaság motorja, lelke. Elővette kedvenc madrigáljainak kottáit, és rövid idő múlva vezényletével énekelünk: „Van három jó barátom”. Segítőkéss volt, jó barát, jó kolléga. Szeretett fényképezni – és tudott is. Gyermekeinkről remek fotókat csinált. Volt humoréke. Kicsit fanyar, férfias önróniáján gyakran mosolyogtunk.

Szerettük. Elment, de emlékét sokan őrizzük.

Dobcsányi Ferencné

Forgó kerék

SOMFAY LÁSZLÓ

FORGÓ KERÉK

NOVELLÁK

PROMETHEUS KÖNYVKIADÓ
K I A D Á S A S Z E G E D

A tengerparton ültünk. A nevére már nem emlékszem a kávéháznak, amelynek teraszáról olyan pompás volt ilyenkor – telehold idején – a tenger. Csönd, döbbenetes némaság fojtogatta a levegőt és szinte ijedten rezzentünk össze, amikor egyikünk vagy a másikunk megmozdult. Kínos volt a zaj, mert ébredést hozott; sértett mindnyájunkat, mert ilyenkor távoli, rég ködbefoszlott világok visszaigéztetjéi bújtak vissza gyorsan a feledés, az eltűnés sötét posztója mögé. Pedig a megzavart csend sok-mindent vitt el; elragadta a visszatérő emlékeket, amelyek pedig – mindegyikünknek külön-külön – kedvesebbek voltak a jelenél. Mert az életet nem a:

jelen, nem a pillanatok adottsága teszi, hanem együtt mindaz, ami valaha volt s ami most emlékként visszatérve nagyobb szépséget rejteget magában, mint amilyen akkor volt. Hiszen az élet nem ad mást, csak fájdalomt és – emlékeket.

Ezek az olasz estéken ráértünk és tudtunk emlékezni.

Olasz ég alatt, csodálatos szellők simogatásával a homlokunkon, baráti körben. Minden este. Éppen úgy, mint ma is.

Valahol egy hajó bűgött. Vége volt a merengésnek. Újra itt voltunk.

Hanem a ma esti hangulat mégis nagyon megfogott bennünket. Sötét volt, alig láttuk egymást, csak a szemek villantak néha és mindegyikünk várt. Valamire. Pedig senki se tudta mire. Csak várt.

Ekkor aztán egy hang, - valakié a társaságban, - kezdett beletörni a sötétbe, - mintha megvilágítani akarná -, és mi többiek hallgattuk. Az meg mesélt.

I.

Ez is Olaszországban történt. Talán Szicíliában, ezen a csodálatos szigeten.

Március volt, a bimbók, a csókok hónapja.

Tarzasos maga se tudta, hogy miért jött ide. Csak jött. Valami ismeretlen útonálló megragadta – Carrarában – és meg sem állt vele idáig. Itt aztán letette. Maradhatott volna Carrarában is, ahol vakítóbb a márvány, mint máshol, ahol tanulni, dol-

gozni, művésznék lenni jobban lehet, mint bárhol a világon. Hanem egy napon jött az ismeretlen erő, beleugrott a fejébe és addig motoszkált ott, amíg el nem csavarta. Meg se kísérelte küzdeni ellene, ismerte jól ezt az ismeretlent, hiába is küzdött volna. És azt is tudta, hogy engedelmessé kellé, ha ez beszél, mert egész életében – eddig – nem csinált egyebet, mint ennek az Ismeretlennek engedelmessékedni; meg faragta a durva, de életet-lehelő követ, azt is akkor és úgy, ahogy ez parancsolta.

Egy hét múlva a szicíliai nap sugarai siklottak le a szobortestek simaságáéról. Milyen csodás volt itt minden, a föld, a fák, a tenger, a nap... És milyen megis-

merhetetlen az erő...

Délelőtt dolgozott egy-két órát, a többi időt imádott feleségével töltötte... Délután fürödni mentek, aztán csónakázni. Lesni, szívni magukba a sok kisvilágot. A homokszem, a vízcsepp, a napsugár mind egy-egy kisvilág volt, amely nekik beszélt, valók kedveskedett. Őket simogatta piros testével a lebukó tüzes korong legutolsó sugara, nekik csacsogta bűbajos meséit a vízcsepp, amint a sziklához csapódva porrá zúzta magát.

Neki, a szobrásznak meg a feleségének.

És hogy áldotta az ismeretlen erőt a férfi amiért idehozta...

— — — — —
— — — — —
— — — — — Ma fáj a feje és nem ment fürödni. Alig tudta a feleségét egyedül elküldeni. Megígérte, hogy elébe megy. Így aztán elment az asszony.

Sohase érezte ennyire különösnek a szőnyeg suhogását és az ajtó csukódását, mint ma, mint most, a távozó asszony után. Pedig nyolcadik napja, hogy itt lagnak. Igen, --- eddig bizonyára nem vette észre ezt. Meg azt, hogy ... hogy ...

Ablakot nyitott, mert olyan nehezére esett most még a lélegzés is; azt az ablakot, amely azért volt délután zárva és besötétítve, mert a nyugati oldalra nézett és besötött rajta forró nap. De ma a nap is bántotta, amint az ablakot kinyitotta. Néhányszor fel-alá járt a szobában, aztán a cipője kezdett nyikorogni. Átment

a műterembe, ott valami félreeső sarokba ült és próbált – másra gondolni. Másra és nem arra, ami olyan buta, olyan bosszantó és olyan nagyon nem hagyja békén.

Minek is akar ő leget tenni a parancsnok kérésének: Helyesebben: miért is nem akar? Mert most már világosan látta: nem akar! Nem akarja megmintázni azt, akit – nem is ismert... Csak azt nem tudta, hogy miért? Miért nem akar ő megmintázni egy ismeretlen nőt?...

II.

Azt mondják: az az igazi művészi alkotás, amely az életet szebbé teszi, amely az életnek szépséget kölcsönöz és amely a ráncszakadó sötét kriptát egy gyertyafénnyel segíti megvilágítani.

— — — — —
— — — — — Valamelyik világhírű festő naplójában olvasható: Igazi esztétikai érték-e az a művészi alkotás és nyereség-e a megalkotása, amely szépnek megszületésénél a művész saját szívéből is akkorát szakít ki, hogy behegedhetetlen sem marad után?...

— — — — —
— — — — — Negyedik nap mintázta őt Tarczalos. A holt kő megszűnt mozdulatlan lenni. Simulni kezdett a váll, a karok, hajladozni a nyak puhasága. Készült, született a szobor.

Atala olyan fáradhatatlanul és nyugodtan ült, mintha ő volna a holt kő, a szobor. Pedig élet és micsoda élet tombolt a ő alatt! Az istenek lehettek ilyenek, ilyen gyönyörűek, amikor még éltek a földön. A szobrász nem gondolkozott pillanatig sem azon, hogy kit, mit talált, a természet és az Isten legremekőbb alkotását. Nem kart erre gondolni, csak arra, hogy mikor lesz már vége ennek a rettenetes életnek! Ezt leste, azt kívánta esze minden gondolatszikrájával, ezt, a ... a végét! Amikor utoljára teszi le kezéből a vésőt, amely ennek a márványistennőnek a testét simogatja. Ahogy az ő szeme, nem a szíve, igen a szíve: amazz, azt az élő, a lélegző, meleg-tekintető nőt, Atalát...

Munka után rohant le a tengerpartra. Haját fútt a szél, vitte-vitte s ő kócos-bután csatangolt. Fejét leszegte a porba, mintha keresne valamit. A szívét kereste,... nem is azt az esztét, amelyet elhagyott; azt hitte, így találja meg.

Gyenge ember.

... Másnap kezdődött újra. A szeme vakított, lángolt az élet magára talált szikrájától, a haja kúszott végig a vállán, mint kígyók, millió kígyók a napsütötte sziklán. A szája... És az egész tekintete, az egész lény, mint egy életre kelt csoda...

Tarczalos az ismeretlen erőre gondolt, amely idehozta. Miért nem maradt Carrarában!... — —

— — — — —
— — — — — Ebédnél kellett találkoznia a feleségével, a szőke asszonnyal. Ezt nem kerülhette ki. Lassankint nem is akarta. Kín volt égető fájdalom ez a találkozás, de aztán szinte beteges vágygal várta, hogy mikor találkozik már azzal, akit a szívével

megcsal s aki mindent megérdemel inkább, csak ezt nem: hogy így becsapja. Leste ezeket a kínzó találkozásokat, mert azt hitte, penitencia neki az, hogy lélekben kétszeresen szenved; mert így volt: amikor a felesége is vele volt, egész erővel érezte annak alávalóságát, amiről – nem is tehet. Hát tehet-e róla? Nem küzdött-e minden erejével, amennyi csak volt? Amennyi csak volt... Sose volt akarata. Csak szíve és sokszínű fátylak, amelyek szeme előtt vibráltak, hogy soha nem ismert világot tárjanak a szeme lé. Ez a világ volt mindene, ebben élte ki magát igazán.

És most a művész szemben találta magát az emberre... — — — — —

— — — — —
— — — — — Már a szobor szíve is dobogott. Benne volt csaknem az egész nő.

Tarczalos azt mondta, hogy két nap múlva befejezi. Legjobban talán saját magának tetszett. Soha egyetlen munkáját sem látta ennyire sikerültnek, ennyire tökéletesnek. Éjszaka – nem tudta miért -, ki kellett ugrani az ágyból, hogy berohanjon a műtermébe, álljon, álljon és bámulja a szoborsziluettek között azt, amelyik középen áll és lélegezni látszik. Ilyenkor – ott a félhomályos szobában, gyermekei, alkotásai között -, kiáltani szeretett volna, hogy: beh csodások vagytok ind, de mégis te, te vagy a leggyönyörűbb! Te királynő! Olyan vagy, mint akinek mása lettél!

Nem tudta, hogy nem olyan, hanem több annál! Szebb, mert nemcsak tökéletes mása annak, hanem még több van benne: alkotója lelke, az a lélek, amelynek minden paránya a modellért ízott...

Az utolsó napon mégis az élő Atala volt a szebbik, annak a mosolya ellenállhatatlanabb.

„Jól van ez így, tudom, jól van” – Tarczalos azt gondolta, amikor az utolsó simításokat végezte. — „Mosolyogj csak, utolsó nap mosolyogsz. Holnap már a márvány lesz: minden.

III.

Nem az volt a legkínzóbb, hogy – bármennyire is küzdött ellene – nem bírt élni Atala jelenléte nélkül, hanem a – felesége. A drága, a megcsalt asszony, aki élő mintája a legtökéletesebb asszonynak, akinek ő az esze szerint is örök hűséget esküdött az oltárnál. Nem az marta a lelkét a legerősebben, hogy neki felesége van és ő mégis szeret mást is, és hogy ez szentségtörés, illet az ellen a nő ellen elkövetni megbocsájthatatlan bűn. Nem ez ejtette kétségbe. Hanem az, hogy a felesége úgy viselkedik, mint aki nem lát semmit, nem is sejt a legcsekélyebbet se. Ez több volt mindennél.

Tarczalos lázas agyában egymást rohanták agyon ezek a gondolatok.

Vagy tud valamit a szőke asszony, vagy semmiről semmit. Ha tus és mégis hallgat, micsoda égi erő segíti, mekkora ereje van szenvedő lelkének! Ezerszeres vétek ilyen nőnek a szívébe tört ütni!

Ha pedig nem is sejt azt, ami férjét körülöleli, akkor

meg alattomosan, titokban, sötétben bujkálva csalja meg őt, aki nélkül ezelőtt cél nélkül ült volna...

Azt hitte, minden ellene esküdött, s nem is gondolt arra, hogy vajon törődik-e valaki a kisemberek kicsiny bajaival?...

A szobor elkészült és másnap már a hajón ültek. Vitte őket a víz arról a titokzatos földről, ahol minden fáj, még a szépség is.

Most úszott velük a hajó és minden pillanattal messzebb merült a homályba az egész vízió, a fekete Atala, minden...

Carrarába mentek ismét. Más levegő illatozott itt, más volt a tenger és a fojtott robbanás, amellyel a Carrarában eltöltött régi napok itatták tele a levegőt - új volt és mégis ismerős. Rohant ki a szabad ég alá, aztán föl a hegyekre, ahol a márványokat kopácsolják a fejtők. Minden a régi volt, az, ami a szicíliai út előtt.

Másnap kiszedte a hatalmas ládából Atalát. A kő Atalát, amelytől - úgy gondolta - nem fél.

Csak gondolta. A szobor felborított mindent, békét, nyugalom. Nem kő volt az többé, hanem élő élet, attól a pillanattól kezdve, hogy minden a szoborra vándorolt, minden, ami ezelőtt - Atala volt. A szicíliai nő többé észébe sem jutott. Csak ez a szobor, ez élt helyette, de ez - élt.

IV.

Valamelyik nap lázasan ébredt. Fogalma se volt, hogy hány óra. De nem is gondolt erre. Mire is gondolt.

Semmire. Hiszen képtelen volt összeszedni gondolatait. Annyit érzett csak, hogy rettenetesen fáj a feje. Ezer lény motoszkált a fejében megállás nélkül. Kirohant a folyosóra. Sötét volt.

Éjjel. Nem érezte, hogy a kő hideg mezítelen lába alatt. Előtte száadt bele a sötétbe a folyosó, amelynek a végén ajtónak kellett lennie. S az ajtó után következett a pokol. A műterem, amelynek bántóan terhes nyűgétől nem tudnak szabadulni zagyva gondolatai. Egy hét óta tart ez. Éjszakánként belezsong a fülébe egy hang, amely nem lehet másé, csak a szobré. Hívja, csalja őt a márvány, az emelkedő mellű, simavallú

csoda. Ez, ez van a folyosó végén e ajtó mögött. Ez van előtte.

S mögötte: szoba, ahonnan az imént kihozta ide valami s ebben a szobában alusza tiszta álmát az asszony. S ő közöttük lázas fővel áll a hideg kövön örjítő kétségek súlya alatt... Balga, gyenge ember, aki nem elég erős lerázni magáról azt, ami az eszé, józan belátása ellenére lopódzott be a szívébe és mérgezte azt... Nem maradt ott - mint gondolta -, utána jött a szoborral amely - igen -, amely már több, mint az olaszföld fekete-hajú szülőte, több, mert benne van az alkotó művész minden érzése, az egész - szívetől-dobogó - egyénisége, egész maga. S ez a szobor közöttük áll - felesége és ő közte -, nem enged és rettenetesen vonzó karja örültte fogja őt tenni. Most itt a hideg és sötét kőfolyosón látta tisztán, hogy az a másik, a szicíliai vele jött a szoborral és amíg ez a szobor él, addig az ő lelke nyugtot nem talál.

Forgott vele a folyosó, az ablakok, a rajtuk átható szürke homály, amely a hajnal megelőzője, a sötét ajtó képzelt körvonal... Rohant, rohanat előre. Ismét az ismeretlen erő szállt tagjaiba. Arca eltorzult a rettenetes belső forrongástól, szeme örült volt és kezében már kalapács fenyegetett.

Most, most gyúlt fény a fejében, már tudta, hogy ő elsősorban ember s csak azontúl művész, s a földtől nem szakadhat el, mert mennél magasabba száll, annál nagyobbban - esik. Amíg ez a művészkotta eszmény, ez a szobor él, addig az ember örök kintlódásban marad. Választania kell. Meg kell ölnie amazt, hogy ez lehessen, ki kell ontania ragyogó márvány drága véret.

Felszakította az ajtót és felemelt kalapáccsal rohant a homályban arrafelé, ahol a kő-nő állt. Még egy pillanatot, azután...

...A kar leengedett. Nem üthetett. A szobor már halott volt. Hiányzott a feje. Összezúzza hevert a földön...

Ő csak állt és nézte a halott életet.

Szebbé tette-e ez a tökéletes művészi alkotás az életet?...

A mesélő elhallgatott. Csend volt. Mindnyájan némák maradtunk. A mesélő szobrász volt és szemében könny villogott. Valahol ismét búgott egy hajó.

Somfay László

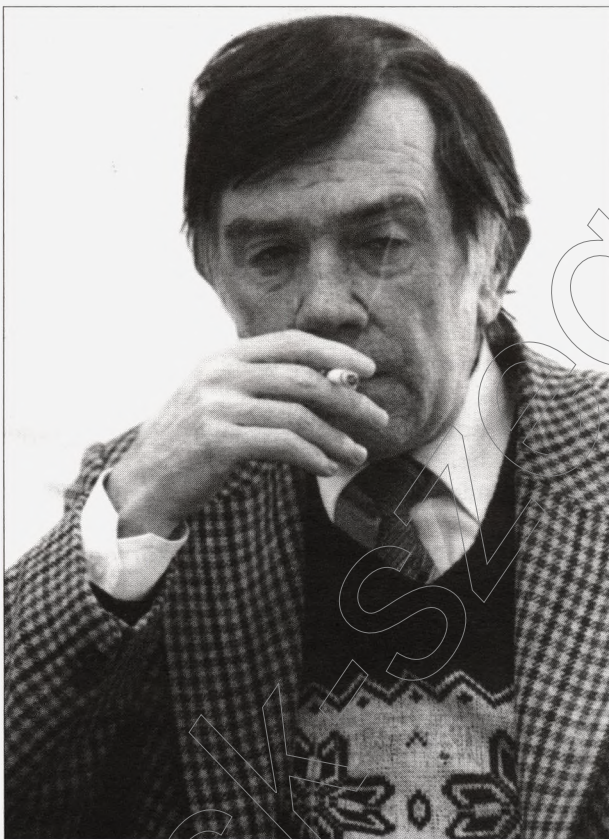
CSÖRTÖRÖK. 1998. OKT. 22. Személyének Somfai László 1956-os naplójából Forradalom - alulnézetben. Includes a photo of a young László Somfay and a detailed biographical text in Hungarian.

„A bor emléke a poharakban”

Petri Csathó Ferenc emléktáblájánál

Nincs felemelőbb és egyúttal keservesebb feladat, mint barátunk emléktáblája előtt állni és azzal küszködni, hogy kipréseljünk elszoruló torkunkon néhány érvényes mondatot. Azzal az érzéssel gyötrődve legbelül, hogy ha fölemelnék a fejünket és oldalt sandítanánk, megpillanthatnánk őt, kajánul vigyorgó drága arcát, és hallanánk, ahogy azt motyogja: te marha, fecsegsz itt össze-vissza, ahelyett, hogy beugranánk a Béke-tanszékre egy pofa borra. Az volna bizony az igazi, nem ez a nyakendős feszegés a megfigyelt között itt, a Bocskai utcai szülőház előtt, amiről szó sem esett annakidején. Sokfelé csavarogtunk ebben az akkor világvégi városban – erre soha. Nem véletlen tehát, hogy amikor felvetődött az emléktábla ügye, a régi cimborák mind a Kárász utcai házra voksoltak, ahol Petri Csathó Ferenc – még szigorúan Petri Ferencként, hiszen édesanyja családnevét csak később (elmondhatom, az én ötletemre, amiért néha keresztapámnak szólított) csapta hozzá az apai névhez – nos, ahol a hatvanas években szüleivel lakott, később a mindent tudó Péter Laci bátyánk emlékezett vissza arra, hogy a szülőház itt állt és áll ma is a Bocskai utcában.

Épp tíz esztendeje annak, hogy közös hajdani barátunk, Kremser Péter, a költő kisdíák-éveinek tanúja, felhívott Berlinből, és közölte velem: Rike nincs többé. Szó sem jött ki a torkomon, és emlékszem, Péter – akivel évtizedeken át Napóleonnak szólították egymást – kimondta a következő furcsa mondatot, látszólag oda nem illő: dühös vagyok rá, hogy itthagyt bennünket. Volt tán ebben a pár szóban némi blaszfémia, de én megérttem: úgy ment el közülünk barátunk, az istenáldotta poeta, hogy jelent is alig hagyott maga után. Hogy azok, akik között mindennapjait élte, néhány beavatottat leszámítva nem látták meg a homlokán fénylő jelet. Ismerték persze, ahogy a Tisza partján szinte mindenki ismerte, de úgy, mint egyvalakit a sokezer közül, mint a maga csöndjébe száműzött valahai ígéretes poétát, obsitos hírlapírót, Rocinante nélkül csellengő búsképű lovagot, lépteiben meglassult egykori ígéretes atlétát és futbalistát, aki – miután Veress Miklós is, magam is elhagytuk a Temesi Feri – megírta Porlódot – már nem tudott kivel hexameterben és alexandrinban, régi magyar néven Sándor-

versben értekezni líráról, a lányokról, a sportról, a bölcsélet meg a sport kérdéseiről, nem is szólva a sorsról, mely utóbbi sosem volt kegyes hozzá. Keves emberhez volt kegyes a huszadik század második fele – Rikével szólva kódobozban élt az ország, a rab is, a rabtartó is –, és ha tán voltak is kivételezett kevesek, ő nem tartozott közéjük.

Nem tudok szörnyűbbet elképzelni, mint ami vele történt: gyerekként tiporta és alázza meg a diktatúra. Gyerekként volt lágerlakó, aki értetlenül hallgatta a pribékek rikácsolását. A felnőtt, ha erős jellem élt benne, tán még talpra állhatott ezután, de a kislíú sosem feledhette el a kutya-sorsot. Petri Csathó Ferenc mégis el akarta hitetni mindannyiunkkal, hogy van benne önbizalom, a belső építkezés ereje és sokkal tán sikerült is. Valójában csupa seb volt legbelül, a sors megfosztotta a küzdés képességétől.

A kevesek, akik életében is tudták, ki ő, ne vegyék rossz néven, ha elismélem: élt közöttünk egy istenáldotta költő, aki a világ boldogabb tájain világító név lehetett volna, itt viszont rangrejtett királyfi maradt.

Közös atyamesterünk, aki tudta, ki Petri Csathó Ferenc, Ilia Mihály mondta nemrög egy interjúban: a kortársak nehezen tudják eldönteni, ki kicsoda és ha száz év múlva lenéznek a

felhők közül, azt látják, hogy előbukkant a szinte teljes elfeledtségből valaki, és lett a régi kor számottevő figurája, aki pedig a maga korában nem volt az. Bízunk! Egyik legszebb versében, már a halál árnyékában így rajzolt portrét magáról:

*elképzelem /nem is nehéz/
P. Cs. F. költő porlakban
/se fej, se test, se láb, se kéz/
nem árt neki villám se örvény
törvényeken túl ő a törvény
nem csalják többé csalhatatlan
nem hullik rá se vád se bomba
nem csukják be marhavagonba
P. Cs. F. költő poralakban
ágyak emléke régi nőké
bor emléke a poharakban.*

(Elhangzott október 23-án, a költő emléktáblájának avatásán.)

Szepesi Attila

A Batthyány-szobor avatása

A Batthyány-szobor és alkotója Kalmár Márton szobrászművész
az avatás utáni pillanatokban

Borító grafika, szerkesztés és előkészítés